

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**YÜKSEK
LİSANS
TEZİ**

**PETROL FİYATLARIN DÜŞMESİNİN
İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNDE ETKİLERİ**

MASOUD SHEIKHI

**İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI**

EKİM 2017

**PETROL FİYATLARIN DÜŞMESİNİN İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNDE
ETKİLERİ**

Masoud SHEIKHI

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

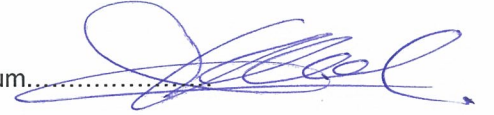
EKİM 2017

Masoud SHEIKHI tarafından hazırlanan "Petrol Fiyatların Düşmesinin İran Ekonomisi Üzerinde Etkileri" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Gazi Üniversitesi İktisat Anabilim Dalı / Uluslararası İktisat Bilim Dalı Yüksek LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Umut ÇAKMAK

İktisat Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

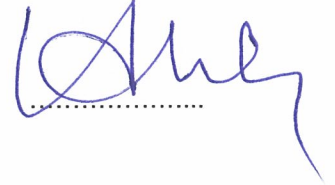
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.....

Başkan : Doç. Dr. Fetullah AKIN

İktisat Anabilim Dalı, Gazi Üniversitesi

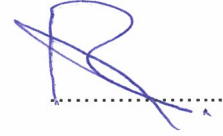
Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Üye : Yrd. Doç. Dr. Akın USUPBEYLİ

İktisat Anabilim Dalı, Ankara Üniversitesi

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum

Tez Savunma Tarihi: 12.10.2017

Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

.....

Prof.Dr. Hilmi ÜNSAL

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
 - Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
 - Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
 - Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
 - Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu,
- bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Masoud SHEIKHI

12/10/2017

PETROL FİYATLARIN DÜŞMESİNİN İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNDE ETKİLERİ
(Yüksek Lisans Tezi)

Masoud SHEIKHI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ekim 2017

ÖZET

Petrol, gerek enerji sektöründe, gerekse de üretici ülkelerin ekonomisinde büyük bir öneme sahiptir. Bu araştırmada, İran ekonomisinde petrolün önemi ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmaların İran ekonomisi üzerindeki etkileri incelenmiştir. ABD ve OPEC'in petrol piyasasındaki ağırlığı ve aynı zamanda İran'nın 4.büyük petrol üretici konumunda olması, petrol fiyatlarındaki keskin dalgalanmalardan en çok bu ülkelerin etkilenmesine yol açmıştır. İran ekonomisinde, özellikle ihracat ve bütçe içinde petrol gelirlerinin ağırlığının fazla olması, petrolde yaşanan keskin fiyat değişimlerinde İran ekonomisini oldukça etkilemiştir. Petrol gelirlerinin ekonomik faaliyetleri canlandırma gücüne sahip olması, petrol fiyatların yükseldiği dönemlerde üretimin yükselmesine ve dolayısıyla ekonomik büyümeye yol açmıştır. Buna karşın petrol fiyatlarının düşüşü, ekonomik faaliyetleri yavaşlatmakta ve bir dizi olumsuz makro ekonomik soruna yol açmaktadır. Petrol fiyatlarının düşmesi, bütçe açığın yükselmesine, üretimin ve ihracatın azalmasına yol açmaktadır.

Bilim Kodu : 117402

Anahtar Kelimeler : İran ekonomisi, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, İran'a uygulanan ambargo

Sayfa Adedi : 107

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Umut ÇAKMAK

DECREASING PETROLEUM PRICES AFFECTS ON IRAN'S ECONOMY

(M.S. Thesis)

Masoud SHEIKHI

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

October 2017

ABSTRACT

Oil has a great importance for both energy sector and for the economies of producer countries. This study analyses the importance of oil in Iran economy and the effects of oil price fluctation on Iran economy. The weight of the US and OPEC in oil market and the fact that Iran is the world's fourth largest oil producer are the factors for these countries to be effected most from the sharp fluctations in oil prices. Economy of Iran has been highly affected from sharp fluctations in oil prices because of the export and heavy weight of oil revenues within the budget. As the income from the oil has a power to invigorate the economic activity, increase in oil prices ensures increase in production and economic growth. On the other hand, decrease in oil prices causes slowdown in economic activities and a series of macro economic issues. Low oil prices leads to increase in budget deficit and decrease in production and export.

Science Code : 117402

Keywords : Iran economy, fluctations in oil prices, Iran embargo
(sanctions against Iran)

Page : 107

Supervisor : Assoc. Prof. Dr. Umut ÇAKMAK

TEŞEKKÜR

Bu tez alıőmasının her aőamasında bana bilgi birikimi, deneyimi ve yardımlarını hiç esirgemeyen ve sonu gelmez sorularıma içtenlikle yanıt veren danışmanım Yrd. Doç. Dr. Umut ÇAKMAK'a ve jüri üyelerime sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman yanımda olan, akademik hayatımda beni motive ederek yardımlarını hiç bir zaman esirgemeyen sevgili niőanlım SayraLotfi ve beni hiç bir zaman yalnız bırakmayan sevgili aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	x
ŞEKİLLERİN LİSTESİ	xii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE İRAN EKONOMİSİNİN TEMEL MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİ

1.1. İran'ın Genel Görünümü	3
1.1.1. İran'ın tarihçesi	3
1.1.2. Toplumsal yapısı	5
1.1.3. Siyasi yapısı	6
1.1.4. Ekonomik yapısı	8
1.1.4.1. İran'da Kalkınma Planları	9
1.2. İran Makro Ekonomik Temel Göstergeleri	14
1.2.1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	16
1.2.2. İstihdam ve İşsizlik	20
1.2.3. Enflasyon	24
1.2.3.1. Enflasyon üzerinde etkili olan faktörler	25
1.2.4. Dış ticaret	27

İKİNCİ BÖLÜM

PETROLÜN TARİHSEL GEÇMİŞİ, PETROL ÜRETİCİSİ ÜLKELER VE
PETROLÜN İRAN İÇİN ÖNEMİ

2.1. Petrolün Sanayi Sektörün Temel Ürünü Olarak Tarihsel Geçmişi ve Petrol Fiyatlarındaki Keskin Değişimler	34
2.1.1. Günümüze Kadar Yaşanan Petrol Fiyatların Düşüşü	41
2.2. Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün OPEC ve Diğer Ülke Ekonomilerine Olan Etkisi.....	42
2.2.1. Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün ABD Üzerinde Etkisi	42
2.2.2. Petrol fiyatlarındaki Düşüşün OPEC Ülkeleri Üzerinde Etkisi.....	47
2.3. Petrolün İran Ekonomisi Üzerinde Etkisi ve Önemi	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PETROL FİYATLARINDAKİ DÜŞÜŞÜN İRAN EKONOMİSİ
ÜZERİNDE ETKİLERİ

3.1. İrana'a Yönelik Uygulanan Ambargonun Geçmişi	61
3.2. Petrol Fiyatların Düşüşü İran Ekonomisi Üzerinde Etkisi.....	66
3.2.1. Birinci ve İkinci Petrol Fiyat Düşüşü	69
3.2.1.1. GSYİH.....	71
3.2.1.2. Dış ticaret.....	73
3.2.1.3. Kamu Dengesi.....	77
3.2.2. Üçüncü Petrol Fiyat Düşüşü	79
3.2.2.1. GSYİH.....	80
3.2.2.2. Dış Ticaret.....	82
3.2.2.3. Kamu Dengesi.....	83
3.2.3. Dördüncü Petrol Fiyat Düşüşü.....	85
3.2.3.1. GSYİH.....	86
3.2.3.2. Dış Ticaret.....	88

	Sayfa
3.2.3.3. Kamu Dengesi.....	90
3.2.4. Beşinci Petrol Fiyat Düşüşü	92
3.2.4.1. GSYİH.....	92
3.2.4.2. Dış Ticaret.....	94
3.2.4.3. Kamu Dengesi.....	96
SONUÇ	99
KAYNAKLAR.....	103
ÖZGEÇMİŞ	107

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Cari Fiyatlarla GSYİH ve Büyüme Oranı.....	16
Çizelge 1.2. Ana Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları ve Büyüme Oranları	17
Çizelge 1.3. Aktif Nüfus Sayısı, İşgücüne Katılım Oranı ve İşsizlik Oranı.....	23
Çizelge 1.4. İşgücünün Sektörel Dağılımı.....	23
Çizelge 1.5. Fiyat Endeksi ve Enflasyon Oranı.....	25
Çizelge 1.6. Dış Ticaret Değişimleri.....	29
Çizelge 2.1. Toplam Petrol Üretimin Dağılımı.....	36
Çizelge 2.2. Toplam Petrol Üretimi	40
Çizelge 2.3. Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar ve Temel Bulgular.....	43
Çizelge 2.4. Toplam Petrol Üretimi ve ABD'in Payı	46
Çizelge 2.5. Toplam Petrol Üretimi ve OPEC'in Payı	49
Çizelge 2.6. OPEC ve Diğer Petrol Fiyatları Dolar Cinsinden.....	50
Çizelge 2.7. Petrol İhraç Eden Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri	52
Çizelge 3.1. Birleşmiş Milletlerin İran'a Yönelik Uygulanan Ambargo	65
Çizelge 3.2. Günlük Ortalama Petrol Üretimi.....	70
Çizelge 3.3. GSYİH ve Büyüme Oranı.....	72
Çizelge 3.4. Ana Sektörlerin Değişimi	73
Çizelge 3.5. Dış Ticaret Değişimi	74
Çizelge 3.6. İran'ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı	76
Çizelge 3.7. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler	78
Çizelge 3.8. Günlük Ortalama Petrol Üretimi.....	79
Çizelge 3.9. GSYİH ve Büyüme Oranı.....	80
Çizelge 3.10. Ana Sektörlerin Değişimi	81
Çizelge 3.11. Dış Ticaret Değişimi	82
Çizelge 3.12. İran'ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı	83

Çizelge	Sayfa
Çizelge 3.13. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler	84
Çizelge 3.14. Günlük Ortalama Petrol Üretimi	85
Çizelge 3.15. GSYİH ve Büyüme Oranı.....	87
Çizelge 3.16. Ana Sektörlerin Değişimi	88
Çizelge 3.17. Dış Ticaret Değişimi	89
Çizelge 3.18. İran'ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı	89
Çizelge 3.19. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler	91
Çizelge 3.20. Günlük Ortalama Petrol Üretimi	93
Çizelge 3.21. GSYİH ve Büyüme Oranı.....	93
Çizelge 3.22. Ana Sektörlerin Değişimi	94
Çizelge 3.23. Dış Ticaret Değişimi	95
Çizelge 3.24. İran'ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı	95
Çizelge 3.25. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler	96
Çizelge 3.26. İran petrolü, OPEC ve WTI petrol fiyatları.....	97

ŞEKİLLERİN LİSTESİ

Şekil	Sayfa
Şekil 2.1. En Büyük 15 Petrol Üreticisi	38
Şekil 2.2. Petrol Fiyatları 1990-2015.....	41
Şekil 2.3. Petrol Üretimi ve OPEC	50
Şekil 2.4. OPEC Üyesi Ülkelerin Toplam Petrol Üretimindeki Payları.....	51

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
API	Amerika Petrol Enstitüsü
BM	Birleşmiş Milletler
FED	Fedral Rezerv
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IAEA	Uluslararası Atom Enerji Kurumu
IEA	Uluslar arası Enerji Ajansı
IMF	Uluslararası Para Fonu
ISA	Iran Sanction Act
JCPA	Joint Comperhensive Plan of Action
JPA	Joint Plan of Action
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
NIOC	Ulusal İnan Petrol Şirketi
OECD	Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
SWIFT	Tüm Dünya Bankalar arası Mali İletişim Topluluğu
UNFPA	Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu
UNSC	Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi

GİRİŞ

Enerji piyasasında petrol, hem üretim hem de tüketim açısından önemli bir ekonomik kaynaktır. 1970'li yıllara kadar üretilen petrol miktarı tüketimi karşılamakta ve dış piyasaya ihtiyaç olmamaktaydı. Ancak bu dönemde, özellikle ABD'de üretilen petrol miktarı talebi karşılayamadığından üretici ülkelerin önemi artmaktadır.

Petrolün ticari olarak çıkarılması, günümüze kadar geçen sürede, hem siyasi hem de ekonomik açıdan önemli paya sahip olmuştur. Sanayi devriminden sonra hızla gelişen sanayi sektörü ve dolayısıyla enerji tüketiminin artması, petrolün payının yükselmesine yol açmıştır.

1970 yıllardan sonra tükenbilirlik düşüncesiyle piyasanın önemi daha da artmıştır. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar sonucunda ortaya çıkan ekonomik değişimler, devletlerin de politikalarında değişmelere neden olmuştur. Basit şekilde arz-talep üzerinden değişen petrol fiyatları, 1970'li yıllardan sonra değişimlere hassasiyeti artmıştır. OPEC'in kuruluşundan sonra üretici ülkelerin piyasada güçlerinin artması, bu ülkelerde önemli ekonomik değişimlerin yaşanmasına yol açmıştır.

Petrol fiyatlarının dalgalanmasından daha az etkilenmek için ithalci ülkeler, petrole bağımlılıklarını azaltmak ve petrol tüketiminde verimliliğin artırılması gibi politikaları izlemişlerdir.

İran ekonomisinde bakıldığında, devlet bütçesinde petrolün yüksek paya sahip olması, petrolün önemini ortaya koymaktadır. Petrol gelirleri, döviz kazançlarının ve ekonomik faaliyetlerin en temel kaynağı konumundadır. Bu sebepten dolayı petrol fiyatlarındaki değişimler, devlet bütçesinde, ticarete, yatırımlarda ciddi etkiler yaratmaktadır. İran, dünya petrol rezervlerinin %11'ine sahip olması ve OPEC ülkeleri içinde ikinci en büyük petrol üretici konumunda yer alması bakımından önemli bir ülkedir. İhracat gelirlerinin %80'i ve devlet bütçesindeki gelirlerin ise %50'sinin petrolden sağlanması, petrolün ekonomideki

önemini göstermektedir. Önemli bir gelir kaynağı konumunda olan petrol gelirleri, dolaylı olarak bütün ekonomik faaliyetleri etkilemektedir¹.

Ampirik çalışmalara göre, ekonomik büyüme ile tabii kaynaklar arasındaki ilişkide, tabii kaynakların ihracatçısı olan ülkelerde ekonomik büyüme hızı düşük olmuştur. Benzer şekilde, tabii kaynak zengini olan ülkelerde büyüme düşük olmuştur. Yeni tabii kaynak keşfiyle artan gelir düzeyi ve aynı zamanda ithalatın yükselmesi, iç piyasada üreticilerin rekabet gücünün zayıflamasına ve ihracatın azalmasına sebep olması, “Hollanda Hastalığı” olarak bilinmektedir. Bu durumda tabii kaynak keşfi ekonominin zayıflamasına sebep olmaktadır. Petrol üretici ülkeler ve İran bazı dönemlerde bu sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Bu çalışmada birinci bölümde, İran ekonomisinin tarihsel geçmişi, devrimden önce ve sonrası yaşanan ekonomik gelişmeler ve İran’ın temel makro ekonomik yapısı incelenmiştir. İkinci bölümde, petrolün sanayi sektörü içindeki tarihsel geçmişi, petrol üreticisi ülkeler ve petrolün İran için önemi araştırılmıştır. Üçüncü ve son bölümde ise, devrimden sonra İran’a karşı uygulanan ambargo ve petrol fiyatlarındaki düşüşün, İran ekonomisi üzerinde etkileri incelenmiştir.

¹ Shahnazi, R. and Afarineshfar, S.(2016). An assessment of the impact of oil price fluctuations on the value added of main sectors of Iran’s economy. *Quarterly Energy Economics Review*, 2(48), 144.

BİRİNCİ BÖLÜM

İRAN'IN GENEL GÖRÜNÜMÜ VE İRAN EKONOMİSİNİN TEMEL MAKRO EKONOMİK GÖSTERGELERİ

İran binlerce yıllık ve uzun süren kültür ve zengin bir devlet yapısına sahibi olan ülkedir. M.Ö. 2800 yıllarında Persler İran'da yerleşmeleri tahmin edilmektedir. M.Ö. 559 yılında Akamenid imparatorluğu başlayan büyük uygarlıkla doğudan Mısır, batıdan eski Yunan devletine kadar uzayan topraklara sahip olmuşlardır.

Federal sistemin ilk örneklerinden olan Akamenid imparatorluğu ve başkenti Persopolis olmuş ve büyük İskender'in açtığı savaşla sona ermiştir. Persopolis şimdiki Şiraz şehri yakınlığında olan medeniyet düzeni ve kültür açısından zengin olmuştur. M.Ö. 176 yılında İskender savaşından sonra 300 yıllık süren Part imparatorluğu, M.Ö. 220 yılında Sasaniler Part imparatorluğuna son vererek başa geçmişlerdir. M.S. 637 yılında Sasaniler ve Arap'ler arasındaki olan savaş sonucu ardından dağılan Sasaniler dönemi sona ermiştir. Resmi dinin Zerdüştlük olan Sasaniler döneminden sonra İslam dini olmuştur.²

1.1. İran'ın Genel Görünümü

1.1.1. İran'ın tarihçesi

Arap istilasından sonra sırayla Ermeniler (651-745 yılları arasında), Abbasiler (749-809 yılları arasında), Gazneviler (967-1134 yılları arasında), Selçuklular (1055-1194 yılları arasında), Moğollar (1259-1335 yılları arasında), Teymur Hanedanı (1384-1500 yılları arasında), İran topraklarına hükümdarlıklarını sürdürmüşlerdir. Milli hükümetlerin dönemi Safeviler (1501-1732 yılları arasında), Afşarlar (1727-1740 yılları arasında), Zandlar (1742-1788 yılları arasında) ve Kaçarlar (1795-1925 yılları arasında) başlamış ve Pahleviler'den sonra halkın güçlenmesiyle İslam cumhuriyet sistemi, yani İslam Cumhuriyet dönemine başlamıştır. Kaçarlar döneminde Nasrettin şah halkın ayaklanması ve diktatörlüğe

²Tahran Ticaret müşavirliği, Haziran 2015, 2.

başkaldırılması neticesinde Aralık 1905'te Meşrutiyet dönemi Avrupa tarzı yeni anayasal hükümet oluşturması başlamıştır. Meşrutiyet dönemi her ne kadar da halkın ayaklanmasıyla başlamış olsa da bu çabalar uzun sürmemiş ve Muhammad şah Rusya ve İngiltere yardımıyla ilk meclis kapatılmıştır. Muhammad Rıza şah döneminde 37 yıl süren hükümette yabancı güçlerin İran üzerinde büyük egemenlik sağlandığı ve müdahale gücüne sahiplenmişlerdir, sosyal, siyasal ve özellikle ekonomide ciddi baskılar yaratılması neticesinde 1979'da yabancı güçlerin istilasına son verilmiştir. Devrimden önceki yıllarda (1979 devriminden önce) yabancı güçlerin hâkimiyeti altında, karışık politikalar uygulandı ama Dr. Musaddık başkanlık görevinde İran petrolünün millileşmesi (Mart 1951 yılında) İran-İngiliz petrol şirketin yerine 1952'de kuruldu. İran petrolünün millileşmesine karşı İngiliz petrol şirketleri önderliğinde ve sonrasında ABD'li şirketlerin katılımıyla İran'a karşı petrol ambargosu yapılmıştır, İran devleti mali kriz ile karşı karşıya kalmıştır.³

İran Ortadoğu'nun büyük ülkelerinden birisidir, resmi dili Farsça olan nüfusun büyük kısmı islam dini olarak bilinmektedir. İran topraklarında eskiden büyük medeniyetlere ev sahibi yaparak zengin bir kültür yapısına sahipti. Şah İsmail döneminde Osmanlı imparatorluğu ile başlayan siyasi gerilim sonucunda bütün ilgisini ülke içinde odaklanması ve halkın büyük kısmı Şii olduğu için de, Şiiliği resmi mezhep ilan etmiştir. Ancak bu padişahlık sistemi 1979'da İslam Cumhuriyet devrimiyle son bulmuştur.

*"Devrim kavramı, Marksist terminolojide; eski kurumlara özgürlük için çabalayan yeni üretici güçler ve biraz daha kişiselleşmiş bir biçimde eski düzen içindeki üst ve alt sınıflar ve üst sınıf ile ona meydan okuyacak birbirine yaklaşması ve eski sömürülen sınıf ile yeni egemen sınıf aynı oluncaya değin devam eden süreci anlatır."*⁴

İran islam devriminde marksizmin konu edildiği örgütlü bir sınıf yapısından daha farklıdır ve tek ortak noktası şah karşıtlığıdır. Çünkü İran'daki devrim geniş bir toplumun çeşitli kesimleri yer almaktadır. Devrim önceki dönemde köylere

³Hamdard, A. (2012).*Petrol fiyatları ve ekonomik büyüme; İran örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 57-58.

⁴Bottomore,2001,136.

şehirlere göç eden nüfusun (özellikle Tahran'a) ve bu toplumun şehirdeki fakir bölgesinde yerleşmesi, 1970'lerde petrol fiyatlarının yükselmesi sonucunda sermaye birikiminde artış olması, iş konusunda istihdamın artması ve ücretlerin yükselmesi toplumun az da olsa refah düzeyini artmıştır. Ancak ekonominin bir süre sonra krize maruz kalması, ihracatın düşmesine ve işçi sınıfının büyük kısmı işsiz kalmıştır.

Mart 1979'da Ayetullah Humeyni önderliğinde İran İslam Cumhuriyetini referanduma giderek halkın %99'luk kısmı onaylanmış ve seçilmiştir. 11. yüzyılda İran'da önemli isimlerden Ferdovsi, Hafiz, Saadi, Ömer hayyam, Niyaz ülmülk, Abo Reyhan Biruni, Bu-Ali Sina gibi kişiler şair ya da âlim olarak yaşamışlardır. Birinci Dünya Savaşı döneminde General Rıza Han tarafından yapılan darbe sonucunda Pahlevi dönemi başlamıştır ve aynı dönemde Atatürk'ün Türkiye'de gerçekleştirdiği inkılâplara paralel olarak değişimler yapmıştır. İkinci Dünya Savaşında İngilizler ve Ruslar tarafından İran'ı Almanlara karşı korumak amacıyla 1941'de işgal edilmiştir. 11 Şubat 1979 yılında Mohammah Rıza Şah ülkeyi terk etmesiyle Pahlevi dönemi sona ermiş ve Ayetullah Ruhollah Humeyni önderliğinde halkın ayaklanmasıyla İslami devlet yapısı başlamıştır.

İran İslam Cumhuriyeti, iktidarın ulema ile halk tarafından seçilen Başbakanlık sistemi karışımı kendine has bir yönetime sahiptir. Cumhurbaşkanı ve Milletvekilleri seçmenler tarafından seçilerek başa geçmektedir. Dini lideri her konuda nihai söz sahibi konumundadır ve Ayetullah Humeyni'den sonra Ayetullah Ali Hamaneyi dini lider konumundadır.⁵

1.1.2. Toplumsal yapısı

Gordon Marshall'a göre toplumsal yapı; “ *toplumsal davranışlarda yenilenen kalıplar ya da daha özgül kapsamda bir toplumsal sistemin veya toplumun farklı öğeleri arasındaki düzenli ilişkiler için esnek biçimde kullanılan bir terimdir.*”⁶

⁵Tahran Ticaret müşavirliği, Haziran 2015, 4-5.

⁶Gordon, M. (2003). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, K. Derya), Ankara, 80.

Herber Spencer; “ toplum yapısını, yaşayan bir organizma şeklinde göstermekte; toplumun organizma gibi birbirine bağılılar ve birbirini tamamlıyorlar, farklı işlevlerin olduğu toplumun bütün üyelerini teşkil etmektedir.”⁷

İran'ın demografik açısından Ortadoğu'daki ülkeler gibi genç nüfusun fazlalığı, doğum oranının yüksekliği ve yaşlı nüfusun azaldığını göstermektedir.

İlk ulusal “aile planlama politikası” 1967'de Rıza şah döneminde Avrupa ülkelerinden ve siyasi açıdan etkilendiği sonucunda hayata geçmiştir, kısaca kanunda kadınların çalışma hayatı ve boşanma kanunu yeniden düzenlenmiştir. 1979'dan sonra (İslam devrim sonrası dönemde) toplumun islam kurallarına göre yeniden düzenlenmiş ve 1979'dan önceki yıllarda uygulanan modernizasyona şiddetle karşı çıkmış ve rafa kaldırılmıştır.

UNFPA ve İran istatistikal kurumunun verilerine göre İran'da yaşayan kişi sayısının 7.847 milyon olarak belirlenmesi ve bu sayının %1.29 oranla artması, kadınların sayısını 38.8 milyon ve erkeklerin sayısını 39.6 milyon olduğunu açıklamaktadırlar.

İki kurumun verilerine göre 0-19 yaş arası %32.16 olarak, 20-44 yaş arası %46.02 ve 45 yaş üstü olan kişilerin oranı %21.82 olarak belirlenmektedir. Ayrıca toplam kişi sayısının %99.4 oranında Müslüman ve %0.3 oranında yabancı kişilerin yaşadığını anlatmaktadır.

1.1.3. Siyasi yapısı

İran tarihine bakıldığında eskiden siyasi yapısı olarak bilinen Safevi dönemine dayanan Şiilik inancı, hukuk ve eğitim alanında ayrıcalığı olan ulemadır. Şiilik inancı tüm Müslümanların %11'ini kapsamakta ve bazı Arap ülkelerinde, Suriye, Pakistan, Afganistan, Lübnan'ın yaklaşık %30'u, Irak'ın %55'i, Bahreyn'in %70'i, İran'ın yaklaşık %90'da görülmektedir.⁸

⁷Ergün, T.(2004).*Kamu yönetimi, kuram, siyasa uygulama* (Birinci Baskı). Türkiye ve Ortadoğu Amme idaresi enstitüsü yayınları, 85.

⁸Hamdard, a.g.e., 61.

İran’da 1979’dan sonra halen yürürlükte olan meclisler şunlardır:

- i. İslam Danışma Meclisi (Meclis-i Şuraye-Eslami)
- ii. Uzmanlar Meclisi (Meclis- i Hubregan-e Rahberi)
- iii. Korucu Şura (Şuraye Nigehban)

İslam Danışma Meclisi (Mecl-i Şuraye-Eslami):

Meşrutiyet döneminde anayasanın ön gördüğü iki meclisi bir parlamentoya sahip olmuş ancak 1979’dan sonra tek meclisli bir parlamentoyu benimsemiştir.

Meclisin üye sayısı 1989 referandumundan itibaren her 10 yılda bir toplumsal, coğrafi, siyasi ve diğer faktörlere göre en fazla 20 kişi eklenebilmektedir. Anayasanın 58. Maddesine göre meclis üyeleri 270 kişiden oluşmaktadır ve her 4 yıldan bir halk tarafından seçilmektedir. Meclisin denetimi ise “Velayet-e Emr” (dini lider konumunda olan kişi) tarafından yapılmaktadır.⁹

Uzmanlar Meclisi (Meclis-i Hubregan-e Rahberi):

İlk kez 1982 yılında kuruldu ve kuruluş amacı Ayetullah Humeyni’nin vefatından sonraki dini lideri seçmektir. (Ayetullah Humeyni’den sonra Ayetullah Hamaneyi önderliği seçilmiştir) Sekiz yıllığına görev yapan kişiler halk tarafından seçilmektedir. Anayasanın 107. Maddesine göre dini lider seçiminde kişi sayısı her dönem değişmektedir, ilk dönemde ise 69 kişiden oluşmaktadır.¹⁰

Devletin başında olan kişi ve İran’da en güçlü olan makama sahip olan “Velayet-i Emr” adlandırılan dini liderlik makamı 1979’dan sonra ilk olarak Ayetullah Humeyni, vefattan sonra Ayetullah Hamaneyi bu makama sahiptir.

⁹Madani S.J.(2005), Temel hukuk ve İran’da siyasal kurumlar, Paydar yayınları, Yedinci baskı,163.

¹⁰Madani, S.J.*Huguge Esasi*, a.g.e, 198.

Korucu Şura (Şuraye Nigeħban):

Denetleme ve korucu konumuna sahip olan korucu şura danışma meclisinden çıkan kanunları anayasaya ve islam kurallarına uygunluğu karşılaştırmaktadır. Anayasanın 91. Maddesine göre 12 kişiden oluşmakta olan korucu şuranın 6 kişisi dini lider tarafından seçilmektedir ve diğer 6 kişi ise Müslüman hukukçulardan, yargı yüksek makamı tarafından seçilip Mecl-i Şuraye-Eslami gönderilerek seçilip ve onaylanmaktadır.¹¹

1.1.4. Ekonomik yapısı

İran ekonomisi gelen açıdan aslında 1920'li yıllardan sonra petrol ve petrole bağlı sanayiden oluşmaktadır. Dünyanın yaklaşık %10 petrol rezervine sahip olması ve aynı zamanda dördüncü büyük petrol üreticisi olarak bilinmektedir, ayrıca doğal gaz sektöründe Rusya'dan sonra ikinci rezerve sahiptir.

Döviz gelirlerinin yaklaşık %80'ini petrol ve petrole bağlı olan ihracattan elde etmektedir, tarım sektöründe 14 milyon alanına sahip olması ihracattan küçük pay almaktadır. 1941 yılında İngiliz ve Rusya etkisiyle Rıza şah istifa ederek ülkeyi terk etme zorunda kalmıştır ve 37 yıl boyunca 1979 İran İslam devrimine kadar her açıdan sosyal, siyasal ve özellikle ekonomide yabancı güçlerin ülkede yaratılan ortamında büyük pay aldığı nedeniyle çok karışık bir dönem yaşanmıştır. 1951-53 yılları arasında Dr. Musaddık başkanlık döneminde her zaman karşı güçlerin hem ülke içindeki güçler hem de yabancı güçlerin engelleriyle karşı karşıya kalmıştır. Son olarak da 1953'te ABD, İngiltere yardımıyla askeri darbe ile Dr. Musaddık başbakanlık görevine son verilmiştir.¹² Devrimden sonraki dönemde dünya gelişimine karşı İran'da yabancı sermaye girişimi yasaklanmış ve bankalar, şirketler ve büyük çapta ekonomide faaliyet gösteren firmalar devletleştirerek yabancı sermaye yetersizliği karşılanmak istenmiştir. Ancak ekonominin eski yapısı gibi (petrol fiyatlarına bağlılığı) petrol fiyatların dalgalanmalarından etkilenmiştir. 2000 yılında kısmen dışa kapalı ekonomisinde "üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı" (2000-2005 yılları arasında) yürürlüğe girerek yabancı

¹¹Ahin, T. (2008). *İran islam cumhuriyetinde kamu yönetimi*.Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 55.

¹²Ahin,a.g.e., 31-32.

sermayeden faydalanmak amacıyla yeni reformlar yapılmıştır ve ekonominin daha canlanmasına sebep olmuştur.

İran ekonomisini genel olarak değerlendirdiğimizde devletin %40 doğrudan, %45'ini "Bonyad" adı verilen muhafazakâr çarşı esnafı ve dini vakıflar, %15 payını çarşı esnafı başka değişle tüccar olarak bilinen kişilerden olmaktadır.¹³

1.1.4.1. İran'da Kalkınma Planları

Meşrutiyet döneminde karışık ortamında olanda Birinci Dünya savaşından sonra yabancı güçlerin İran'ın bazı bölgelerin işgal etmesi ve 1917'de Rusya devriminden sonra sosyalist düşüncenin ülkeye girişi, görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmıştır. Pahlevi döneminde Rıza Hanı'nın başa geçmesiyle 1924'te Beşinci Milli Danışma Meclisinin başlamasıyla ekonomik kalkınma planları hazırlanmış ve "İktisadiyat komisyonu" adı altında bir komisyon kuruldu, kurulun ilk politikası uzun vadeli plan yapmak ve yörengeye girmesini sağlamak olmuştur. Planlamanın ilk aşaması yolların yapılması ve gelir sağlamak için yeni vergiler düzenlenmiştir.

1937'de Ticaret Genel Müdürlüğü ve bankalar kurulu onay verilmesiyle "Ekonomi Şurası" kurulmuştur ve görevi ekonomik planlar hazırlamak, tarım sektöründe gerekli düzenlemeler yapmak olmuştur. Ancak şuranın yaptığı planlar ve birçok toplantıya rağmen, planlara işlem yapılmamıştır.

1946'da "ülkenin İslah ve Ümran Planını hazırlama komisyonu" kuruldu ve ekonomi şurası ile birlikte ekonomik, sosyal ve kültürel planlar hazırlanmaya başlamıştır. 1948'de hazırlanan "Birinci Yedi Yıllık İmar Planı" kaynakların yetersizliğinden dolayı, uluslararası kaynaklardan yararlanmak için dünya bankasının gönderdiği uzmanlar tarafından hazırlanan raporda, 200 milyon dolar dış borç öngörülmüştür. Geçen bu tarihi süreçte aslında İran'da kalkınma planlamasında iki dönemden bahsetmek daha doğru olacaktır, ilk dönem İkinci Dünya savaşıdan sonra başlanmış ve 1979 devrimine kadar Ümran Planları adı

¹³ Hamdard, *a.g.e.*, 65-66.

altında devam etmiştir. İkinci dönem ise İslam Cumhuriyet süreci kapsayan ve Kalkınma Planları adı altında işleme konulmuştur.¹⁴

Ümran Planları şunlardır:

İkinci dünya savaşından sonraki süreçte ülkelerde kalkınma planları savaştan etkilendiklerinden dolayı ön plana girmiştir. İran'da da diğer ülkelerdeki gibi Ümran Planları yürürlüğe girmiştir. Devrime kadar (1979'a kadar) yapılan planların ortak özellikleri; petrol gelirine bağımlılıkları, sanayi sektöründe montaj olarak ürün yapılması, dış kaynakları kullanmak (dışa bağılılık) olmuş ama sosyal ve adalet konuları geride kalmıştır.

i. Birinci Yedi Yıllık Plan

1948-54 yılları arasında iç piyasaya yönelik planlar yapılmaktadır. İlk olarak ihracat ve üretimi arttırmak, tarım ve sanayi sektörünün geliştirilmesi ayrıca piyasa talebin ülke içinden giderilmesi planlanmıştır.

Petrol ve diğer yeraltı kaynakların daha verimliliğini sağlamak (örneğin petrolden elde edilebilen maddelerin üretimini yapmak gibi), refahın artışı sağlanmıştır. Planın sürdürmek için gelir kaynağı olarak petrol gelirleri, milli bankadan kredi ve dış kaynaklardan (Dünya bankası gibi) kredi sağlamak öngörülmüştür. Ancak anlatılan birinci yedi yıllık planı siyasi istikrarsızlık (hükümet değişimleri), teknik ekipmanın sağlanmaması ve yetersizliği, İran petrolün millileşmesi ve ardından gelirin azalması, yabancı kaynakları çok bağılılığından dolayı başarısız olmuştur.¹⁵

ii. İkinci Yedi Yıllık Plan

1955-61 yıllarını kapsayan planı birinci yedi yıllık planın aynı özelliklerine ve aynı amaçları taşıyan plan olmuştur. Petrol gelirlerini plan kurumu ile maliye bakanlığını hedefleyen yeni yatırım kaynağı sağlamak ve mali politikaların sürdürülmesini öngörmüştür. Yabancı sermayeyi iç piyasada kullanmak amacıyla

¹⁴Ahin,*a.g.e.*, 94-95.

¹⁵Ahin,*a.g.e.*, 99.

ve yabancı yatırımcılara iç piyasayı daha cazip konumda olmasından açık piyasa politikası uygulanmıştır. Özellikle sanayi ve tarım sektörüne önem veren plan alt yapısını oluşturmaya odaklanmıştır.¹⁶

iii. Üçüncü Beş Yıllık Plan

1962-66 yılları arasında çok kapsamlı olarak başlatılmıştır ve iletişim yatırımlara daha önem verilmiştir. Toprak reformu ile tarım sektörü, sanayi sektörüne karşın öne çıkarılmış ve büyük yatırımlar yapılmıştır. Gelir kaynağı olarak dış kredilere başvurulmuştur, ancak bu plan da diğerleri gibi başarısız olmuştur.¹⁷

iv. Dördüncü Beş Yıllık Plan

1967-71 yılları arasında sanayi sektörüne daha önem verilmiştir, tarım sektörü verimliliği açısından önem kazanmış ve ekonomideki büyümeyi hızlandırmak hedeflerin içinde yer almıştır. Dış ticaret açısından ihracatın çeşitlendirilmesi ve yeni piyasalar bulunması olmuştur. Planın sanayi sektörü açısından montajcı olarak kalması ve petrole daha şiddetle bağlanması, köylerde güç sahibi olanlar (büyük topraklar sahibi olan kişiler) şehirlerde fabrikaları kurmak ve orta seviyede olan kişilerin hızla gelişmesi sonucu olmuştur. Geçmişlerde uygulanan planlara karşın dördüncü plan daha başarılı olmuştur, özellikle demir sektörü ve diğer sanayi sektörlerinde önemli yatırımlar yapılması tamamlanmıştır.¹⁸

v. Beşinci Beş Yıllık Plan

1972-76 yılları arasında ekonomiden ziyade hayat standartlarına ve toplumsal refah konularına önem verilmiştir. Ancak beşinci plan, dördüncü planla aynı hedefleri ve aynı yolu izlemiştir. Bu dönemde 1974'te petrol fiyatlarındaki artış

¹⁶Ahin,*a.g.e.*, 100.

¹⁷Ahin,*a.g.e.*, 101.

¹⁸Ahin,*a.g.e.*, 102.

(17 dolardan 33 dolara yükselmesi) gelirin artmasına ve planın bütçe açısından fazlalığı, uygulamayı ileriye taşımakta kolaylık sağlamıştır.¹⁹

Devrimden sonraki dönemde yeniden şekillenen İran ekonomisi birçok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Ülkeden hızla sermaye çıkışı, eğitim düzeyi yüksek olan kişilerin ülkeden çıkışları (beyin göçü olarak bilinen) ve diğer sektörlerin devletleşmesinin en önemli durum sekiz yıl süren İran-İrak savaşı kalkınma planlarının negatif etkilenmiş ve durdurmuştur.

Devrimden sonra yeni sistemin (İslam devleti) tam oturması 1981 yılına kadar sürmüştür, ancak ekonomik istikrarı sağlamak kolay olmamıştır. Özel sektörün ileriye dönük belirsizlikten olumsuz etkilenmiş, petrol gelirlerin azalması, işsizliğin artması, dönemin ekonomik sorunları olmuştur.

i. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı

1983-87 yıllarını kapsamaktadır, ancak gelir kaynağının tam hesaplanmaması ve savaşın ağır etkileri sonucunda uygulamaya başlanamamıştır. Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınma planı adı altında başlanmaktadır. Ancak ilk önce savaştan sonra yapılan planların başında savaşın etkisinden kurtulmak ve üretim kaynakları, yerleşim bölgelerde alan hasarları gidermek ve yenilemek olmuştur.

Kalkınma planının hedeflerinden; savaş etkisinden dolayı savunma sisteminin eksikliklerini gidermek ve yenilemek, genel kültürde tekrar düzenleme yapmak, toplumsal temel ihtiyaçların ve sosyal adaletin daha etkin olması için ileriye taşımak, ekonomik kalkınmayı sağlayarak işsizliğin azalması ve enflasyonu düşürmesi, tarım sektöründe dışa bağımlılığını azaltarak ülke içinde üretimin genişlemesi, temel hedeflerinden olmuştur.²⁰

Ekonomideki yüksek enflasyon, döviz istikrarsızlığı, petrol gelirlerin azalması, bazı ambargolarla karşı karşıya gelmesi istikrarsızlığın devam etmesine ve büyük sorunlara maruz kalmasına neden olmuştur. İkinci beş yıllık plan ise hemen hemen aynı hedefleri taşımakta ve serbest piyasa politikası uygulanmıştır.

¹⁹Ahin,*a.g.e.*, 102.

²⁰Ahin,*a.g.e.*, 103.

ii. Üçüncü Beş yıllık Kalkınma Planı

2000-04 yılları arasında ekonomik, sosyal ve kültürü amaçlayan konular olmuştur ve diğer planlardan daha geniş çapta olması özelliğine sahip olmuştur. Teknolojide hızla gelişimi ve kamuda büyük yer alması önemli değişiklikler yapılmasına, ayrıca altyapıyı iyileştirme planının açıklanmasına neden olmuştur.

Temel amaçlardan; ekonomik yapıyı iyileştirmek ve rekabetçi ortamı sağlamak, kamu yönetiminde ileriye dönük iyileştirme planı, mali politikaların doğru devam etmesi, gelirlerin dağılımının adaletliğini sağlamak, bölgesel yönetime yetki sağlamak olmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı sonucunda yüksek enflasyonun azalmasına, devlet gelirlerinin petrole bağımlılığını azalmasına, milli paranın güçlenmesine, vergi sistemin iyileşmesine ve temel ekonomik hedeflere ulaşmasına sebep olmuştur.²¹

iii. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı

Bu planın üçüncü plan ile aynı özellikleri (ekonomik, sosyal ve kültürel) taşımaktadır ancak bu dönemde uzun vadeli 20 yıllık stratejisi ortaya konulmuştur ve kalkınma planı da buna göre hazırlanmıştır.

2025 yılını hedefleyen plan belli başlıklarından oluşmaktadır; bilimsel temelli, adaletli kalkınma ve dünya perspektifine uyumlu olması, ekonomik kalkınma ve sosyal refahı sağlamak, devletin istikrarlı kalkınma planını sürdürmesi istenmektedir.²²

²¹Ahin,*a.g.e.*, 106-107.

²²Ahin,*a.g.e.*, 108.

1.2. İran Makro Ekonomik Temel Göstergeleri

Ortadoğu ülkeler arasında İran dâhil olmak üzere petrol ve doğalgaz ağırlığı olan bölgede yer almaktadır. Genel olarak ekonomide büyük ölçekte devletin mülkiyetinde, kırsal bölgede tarım ağırlığı olan üretim yapısına, özel ticaret faaliyetlerin sınırlı olduğu düzeyde yapılmaktadır.

Devrim sonrası dönemde ekonomideki devletleştirme politikası izlemekte olduğu ve yabancı sermaye yasağı olduğundan, 1985 yılında karşılıklı şartlara bağlı olarak yabancı firmaların ülke içinde ofis açmaları hakkındaki yasa kaldırılmış ve sermaye girişimini teşvik politikası izlenmiştir. 1993'te serbest bölgeler (vergi ve ithalat vergisinin düşük olduğu bölgeler) kanunu, 2002'de yabancı şirketlerin ülke içindeki sermaye girişi teşvik kanunu yürüreye konulmuştur.

İran ekonomisinde eskiden petrol ve petrol ürünlerine bağlı olduğu için petrol fiyatlarındaki değişimler ekonomiyi etkilemektedir. Ayrıca petrol fiyatların yükselmesi ekonomiyi devletleştirilmeye sürüklediğine özel sektörün gücünün yetersizliği, devletin ağırlıklı olarak dev sanayi politika izlediği için devletin mülkiyeti ekonomide arttığı görülmektedir.²³

Petrol üreticisi olan ülkelerin ve petrol üreticisi olmayan ülkelerin arasındaki en önemli farklılık, petrol üreticisi olan ülkelerde devletin petrole bağımlılığı ve milli üretimi önemsemediği ayrıca daha çok tüketime önem verildiğidir. Petrol sektörün ekonomide en önemli ve en güçlü sektör olarak, iç ekonomiden bağımsız olarak genişlemesi ayrıca diğer sektörlerle bağlantısı sadece petrol satışların para akışından görülmesidir.

İran ekonomisinde çoğu araştırmacılar tarafından petrol gelirleri ekonomiyi canlandırma yerine, petrol satışlarından elde edilen kolay para ve diğer sektörlerin daha geride olması ve devletin vergi politikasının zayıf olduğundan dolayı daha çok olumsuz etkilenmiştir. Şöyle ki petrol satışından elde edilen gelirin refah ve

²³Türkiye cumhuriyeti ekonomi bakanlığı, İran ülke profili, 2015, 9-10.

ekonomide gelişmeye sebep olma yerine (uzun vadeli yatırımlar yerine) kısa vadeli masraflara harcanarak hedefleyen politikalara ulaşılmamıştır.

Ayrıca İran ekonomisinde Şah döneminde ve yaklaşık 2004 yılına kadar petrolün geliri devlet bütçesinde %80 paya sahip olmaktadır ve bu da ekonominin petrole çok bağlı olduğunu göstermektedir.

2003'te devlet'in yaptığı politikalardan; sübvansiyon ödemelerinde şeffaflık, birleşme döviz kuru politikası ve işsizliğin azalması için yatırımlar yapmanın gelir kaynağın planlanmıştır. Tarım sektöründe uygulanan politika sonuçlarına (tarım alanların artması, sulama teknolojisinin yenilenmesi) göre %10.1 artışa ve geçen yıla göre %4.2 artış yaşanmıştır.

İran merkez bankasının raporuna göre; 2001'de petrolün dünya piyasasında talebi %1 artışla günde 76.1 milyon varile ulaşmıştır ama toplam arzın 76.7 milyon varil olduğuna göre üretim fazlalığını, OECD ülkeleri üretimin azalmasına ve OPEC ülkeleri ise 2001 yılının son aylarında üretimin 3.5 milyona kadar düşürmesine ve 2002'nin ilk aylarında tekrar fiyatların düşmesi nedeniyle 1.5 milyon daha üretimin azalmasına karar verilmiştir.²⁴ (2001'de OPEC petrol türü fiyatı 22-28 dolar arsında gerçekleşmiştir)

Tarım sektöründe 2003 yılında da yapılan politika, merkez bankası ve devletin üretimi artmak için sağladığı krediler ve üretim firmalarına daha avantajlı sermaye birikimi sağlanmıştır. Tarım sektörün büyümesinin %7.1'e yükselmesi sağlamıştır. 2003 yılında IMF raporuna göre dünya enerji tüketiminin %2.9 artması (petrol tüketiminin %1.9 artışı) ve petrol üretiminin %3.7 artmıştır, OPEC türü petrol payı %39.6 ve OPEC dışı ülkelerin payı ise %60.4 olmuştur. İran petrol payı %5 ve OECD ülkelerin payı %27.6 oranında gerçekleşmiştir. İran petrol üretiminin %13 artması ve petrol ihracatının %16.9 artış yaşanmıştır. Bu yılda Ortadoğu'daki siyasi değişimler ve OPEC ülkelerin üretim kotalarına nispeten uymaları sonucunda petrol fiyatlarında yükselmeye neden olmuştur.²⁵

²⁴İran merkez bankası (2001), *Annual report of economy*, 7.

²⁵İran merkez bankası (2003), *Annual report of economy*, 7.

1.2.1. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)

Para politikasında likidite değişimleri merkez bankası yerine devletin para politikayı uygulamıştır. Petrol gelirlerin arttığı dönemde merkez bankasının döviz varlığı artmış, petrol gelirlerin düştüğü dönemde ise devletin merkez bankaya borcu artmıştır. Devletin uyguladığı para politikası sonucunda likidite değişimlerine neden olmuştur. Likidite değişimin kısa dönemde üretim ve işsizliği etkilediğini ama uzun dönemde doğrudan enflasyonu etkilemiştir.

Ayrıca üretim ve işsizlik üzerinde etkisi çok düşük olmuştur. 2001-04 yılları arasında likidite artışın ortalama %30 olduğu ve büyümenin nispeten sabit olarak gerçekleşmiştir ama 2004'ten sonra devletin genişleyici para politikası izlenmiştir. 2006'da likiditenin %40 arttığı ve enflasyondaki artış nedeniyle devlet sıkı para politikası izlemiştir. İran ekonomisinde para politikası, maliye politikanın tamamlayıcısı olarak rol almıştır.²⁶

Çizelge 1.1. Cari Fiyatlarla GSYİH ve Büyüme Oranı

	GSYİH (sabit 2010 dolar fiyatı milyon dolar)	GSYİH büyüme oranı (sabit 2010 doları yıllık %)
1979	210,607	-12.02
1980	165,116	-21.5
1981	155,710	-5.6
1982	191,790	23.1
1983	213,053	11.08
1984	197,842	-7.1
1985	201,537	1.8
1986	181,816	-9.7
1987	181,503	-0.1
1988	170,464	-6.08
1989	180,917	6.1
1990	205,513	13.5
1991	231,647	12.7
1992	239,286	3.2
1993	235,766	-1.4
1994	231,762	-1.6
1995	237,327	2.4
1996	252,399	6.3
1997	255,807	1.3
1998	261,128	2.08
1999	266,357	2
2000	281,927	5.8
2001	288,672	2.3
2002	311,993	8
2003	338,947	8.6
2004	353,646	4.3

²⁶ Zaman Zadeh H.10 yıllık İran ekonomisi, Tazehaye eghtesad, 8.yıl 129 numara.

Çizelge 1.1. (devam). Cari Fiyatlarla GSYİH ve Büyüme Oranı

	GSYİH (sabit 2010 dolar fiyatı milyon dolar)	GSYİH büyüme oranı (sabit 2010 doları yıllık %)
2005	368,530	4.2
2006	389,552	5.7
2007	425,064	9.1
2008	428,990	0.9
2009	438,920	2.3
2010	467,790	6.5
2011	485,330	3.7
2012	453,256	-6.6
2013	444,592	-1.9
2014	463,902	4.3

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 1.1'de değişimleri gözden geçirdiğimizde, devrimden sonra ve savaş (İran-İrak) sonrasında ekonomide GSYİH büyümesi 2008'e kadar ortalama 4-5 arasında gerçekleşmiştir. 2008'de krizden etkilendiği için büyüme oranı düşmüştür ama tekrar büyümeye geçerek 2012'ye kadar (ekonomik ambargo uygulandığında) pozitif olarak değişmiştir.

Çizelge 1.2. Ana Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları ve Büyüme Oranları

	Tarımın GSYİH içindeki payı (%)	Tarımın yıllık büyüme oranı (%)	Sanayinin GSYİH içindeki payı (%)	Sanayinin yıllık büyüme oranı (%)	Hizmetlerin GSYİH içindeki payı (%)	Hizmetlerin yıllık büyüme oranı (%)
1979	8.57	6.06	45.78	-21.53	45.63	5.77
1980	11.30	3.68	35.93	-47.11	52.76	-1.35
1981	13.88	1.85	35.21	-1.81	50.89	-7.36
1982	13.00	7.12	41.25	63.89	45.74	0.53
1983	11.39	4.55	39.22	7.30	49.38	12.56
1984	12.74	7.34	35.65	-15.48	51.60	-2.00
1985	13.23	7.89	31.65	-0.93	55.11	3.20
1986	15.77	4.78	25.80	-6.78	58.41	-13.77
1987	16.82	2.48	25.77	8.90	57.39	-7.15
1988	15.74	-0.64	25.38	-1.85	58.87	-9.28
1989	15.97	4.33	26.82	4.87	57.20	7.17
1990	12.76	11.02	33.51	18.78	53.72	9.81
1991	12.32	5.61	34.24	6.74	53.42	8.63
1992	12.39	10.28	34.47	0.99	53.13	4.23
1993	10.39	0.96	41.99	2.43	47.61	0.20
1994	10.46	2.11	42.99	-3.30	46.54	1.28
1995	12.46	3.70	38.99	0.00	48.53	5.44
1996	10.32	3.28	41.98	6.67	47.69	4.43
1997	9.84	0.98	38.82	-1.78	51.33	3.58
1998	11.57	0.56	32.55	-0.30	55.86	3.27
1999	9.96	-7.30	37.63	0.58	52.40	4.47
2000	9.12	3.47	40.56	9.42	50.31	2.50
2001	8.39	-2.26	40.30	-0.05	51.30	4.89
2002	7.89	13.55	45.92	8.34	46.17	7.06
2003	7.53	4.95	45.57	10.34	46.89	7.12
2004	7.18	0.31	45.40	2.80	47.40	7.16
2005	6.62	11.27	46.90	3.96	46.47	7.81

Çizelge 1.2. (devam). Ana Sektörlerin GSYİH İçindeki Payları ve Büyüme Oranları

	Tarımın GSYİH içindeki payı (%)	Tarımın yıllık büyüme oranı (%)	Sanayinin GSYİH içindeki payı (%)	Sanayinin yıllık büyüme oranı (%)	Hizmetlerin GSYİH içindeki payı (%)	Hizmetlerin yıllık büyüme oranı (%)
2006	7.22	5.63	45.44	3.77	47.33	8.25
2007	7.39	2.88	45.98	4.81	46.61	11.07
2008	6.39	-23.02	45.21	3.34	48.39	1.72
2009	7.33	9.60	40.55	0.07	52.11	1.38
2010	6.85	4.92	41.43	6.41	51.71	6.71
2011	5.87	-0.09	46.47	2.62	47.64	6.20
2012	7.87	3.69	41.35	-18.25	50.76	1.35
2013	9.02	4.66	40.18	-4.69	50.78	-0.84
2014	9.33	3.78	38.22	4.91	52.43	1.67

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 1.1'de açık şekilde görüldüğü üzere 2012'den sonra yaptırımlar nedeniyle GSYİH'da düşüş ve büyüme oranının negatif etkilendiği hatta 2012 ve 2013 yılında büyüme oranı sıfırın altına düşmüştür.

Çizelge 1.2'de tarım, sanayi ve hizmetler sektörün GSYİH içindeki payı ve uygulanan politikaların sonucu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında giderek tarım sektörün payı azalarak diğer sektörlerin payı artmaktadır.

2011'den sonra yapılan ambargodan dolayı tarım sektörün GSYİH içindeki payı artmış, ama sanayi sektörün payı gerilemiştir. Aynı zamanda hizmet sektörün büyüme oranı sıfır altına düşmüştür.

Üçüncü ve dördüncü kalkınma planlarında özellikle tarım sektöründe dışa bağlı olmaktan tamamen iç piyasada üretim yapılması öngörülmüştür. Özellikle iç piyasada temel ihtiyaçların tamamını ülke içinde üretimin ve talebin karşılanması planlanmıştır.

1989-97 yılları arasında Rafsanjani cumhurbaşkanlığı döneminde devrimden sonraki yıllarda devletin vaat ettikleri işlemlerin ve politikaların eksik yerine getirmelerinden dolayı, Rafsanjani'nin başa geçmesiyle liberalleşme politikalarıyla toplumsal memnuniyeti karşılamak istemiştir.

Rafsanjani'nin farklı bakış açısında olan, daha ılımlı kişiliğe sahip olması ve her zaman devletin ve islam yönetimin devamlılığını ekonomiye bağlı olduğunu

savunmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı süresince liberalleşme politikası ekonomide de uygulanmıştır, yapılan bazı değişikliklerden Riyale uygulanan çifte kur politikası sona ermiştir ancak politikanın önemli kuruluşlarına ters olduğundan başarısız olmuştur.²⁷

2007'de ABD'de başlayan mali kriz nedeniyle dünyada büyüme oranı geçen yıla kıyasla az da olsa düşmüştür ve 4.9 gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde krizden etkilendiği için konut sektöründe verilen krediler ve geri ödemede halkın sıkıntı yaşadığı bankalara borçlarını ödeyemedikleri neticesinde mali kriz ortaya çıkmıştır ve büyüme oranı %2.7'de gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Çin ve Hindistan ülkeleri Avrupa ve ABD'ye kıyasla %11.4 ve %9.2 büyüme oranı gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde verimliliğin artması, petrol ve diğer hammaddelerin fiyat yükselmesi, ihracatçı ülkelerin İran dâhil olmak üzere gelirin yükselmesine sebep olmuştur.

Ham maddelerin bu dönemde fiyat yükselmesinin, ekonomilerde artan talebin ihracatçı ülkelerin yetersizliğinden dolayı gıda ve enerji sektöründe fiyatların yükselmesine yol açmaktadır. Ayrıca geliştirmekte olan ülkelere fiyat artışı diğer ülkelere göre daha yüksek oranda gerçekleşmektedir. Çünkü bu ülkelere iç piyasada gıda ve enerjinin tüketimde yüksek paya sahip olduğu ve bu ekonomilerde toplam tüketimin payı diğer gelişmiş ülkelere karşın yüksek olmasından kaynaklanmaktadır.

Ortadoğu ülkelerinde ise GSYİH'nın büyüme oranı 2007'de %6.4 seviyesinde gerçekleşmiştir (2006'ya göre %0.2 düşüş yaşanmıştır). Ayrıca petrol ihracatçısı olan ülkelere dünya petrol fiyatlarının yükselmesi nedeniyle üretici ve tüketicilerin ileriye dönük iyimserliğin güçlendiğine göre petrol dışı sektörlerin büyümesine sebep olmuştur.²⁸

²⁷Akyıldız, M. (2009).*Hatemi dönemi ve sonrası İran'ın sosyal ve ekonomik açıdan karşılaştırması*.Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 54-55.

²⁸İran merkez bankası (2007), Annual report of economy, 1-2.

1.2.2. İstihdam ve İşsizlik

İslam devriminden sonra devlet üretime odaklanması yerine daha çok rant dağılımı gerçekleşmiştir ve bu da tacirlerin devlette daha çok rol yapmalarına sebep olmuştur. Ayrıca rekabetçi ortamın dağılmasına ve yeni iş imkânı yaratmanın riskini yükseltmiştir.²⁹

1997-2005 yılları arasında Hatemi cumhurbaşkanlığı görevine yapılan seçimle başlamıştır. Genel olarak açık ve liberal görüşe sahip olan Hatemi, sosyal ve siyasal alanında değişimler yapmaya başlamıştır. Yolsuzluğu yok etmek, ayrımcılığı ortadan kaldırmak, hukuk üstünlüğü, ifade özgürlüğü ve benzeri hedeflerini açıklamıştır. Bu dönemde yeni iş imkânları yaratma politikası, yabancı yatırımcıları teşvik etme politikası, ithalat ve ihracat alanlarda değişiklikler yapılmıştır özellikle, özelleştirme politikasına da önem verilmiştir. Ancak yapılan politikalar ve sonuçları dikkate alındığında ekonomiye nispeten ilgisiz olması anlaşılmıştır.

Rodriguez ve Sanchez'in (2005) yaptıkları araştırmaya göre, Norveç'te petrol fiyatlarındaki artış, kısa dönemde işsizliğin azalmasına ve büyüme oranının artmasına yol açmaktadır.

Hatemi döneminde, özellikle 2000 yılında iç fiyatları düşürmek için tarım ürünlerinin ihraç yapılmasına yasaklar getirilmiştir. Ülke içindeki talebi tarım sektöründe dışa bağlı olmasının azalmasına, talebin iç piyasadan giderilmesi amacıyla tarım alanlarında üretimin artması için teknik ve teknoloji kullanımına önemli adımlar atılmıştır.³⁰

2001'de toplam nüfusun %64.5'i şehirde ve %35.5'i ise köylerde yaşamaktadır ve geçen yıla karşın %0.6 oranında şehirlere göç artışı gerçekleşmiştir. Aynı zamanda aktif nüfus sayısının %3.1 artışla 19.1 milyona yükselmiştir. Devletin yaptığı politika sonucunda 2001'de 376 bin yeni iş imkânı yaratılarak toplam işçi sayısı 15,581,000'dan 15,957,000'na yükselmiştir. İşsizlik

²⁹ Emami-Meybodi, M. and Daei-Karimzadeh, S. (2013). Reflections on correlation between the inflation and economic growth and the deficit in public budget. *Journal of mejlis & rahbord*, 20(75), 134.

³⁰Akyıldız, a.g.e., 117.

oranı ise geçen yıla kıyasla %6.9 yükselerek işsiz sayısı 3.2 milyona yükselmiştir. Bankalar ve devletin tahsis ettikleri krediler ve politikaların %48.6'sı gerçekleşmiştir. Bütçe açısından geçen yıla karşın sosyal konuların bütçesi %13.5 artış göstermektedir.³¹

2002'de nüfusun %65.2'si şehirlerde ve %34.8'i köylerde yaşamaktadırlar ve 2001 yılı gibi %0.6 oranında şehirlere göç gerçekleşmektedir. Üçüncü kalkınma planında devlet ve bankaların tam olarak yeni iş imkânı yaratmalarında uygulanan politikalar açıktır ama kanunun geç onaylandığından dolayı tahsis edilen kredilerde aksilikler yaşanmaktadır. Yılın sonunda politikalar sonucunda 244 bin yeni iş imkânı yaratılmaktadır.³²

2003'te nüfusun %65.8'i şehirlerde ve %34.2'si köylerde yaşamaktadır, aktif nüfusun %2.9 oranında yükselerek 21 milyona ulaşmaktadır. Aynı zamanda tarım ve hizmetler sektörüne tahsis edilen krediler iki katına ve sanayi sektörün kredileri ise üç katına yükselmesi planlanır iken "istihdam konseyi" bankaların önceki taahhütlerini yerine getirilmesine karar verilmiştir. Politikalar sonucunda yılın sonunda 558 bin yeni iş imkânı yaratılmıştır.³³

2003'te aktif nüfusun sayısı %2.6 artışla 21.6 milyona ulaşmaktadır ve 2000'li yılların işsizlik artışların temel nedenlerinden 1980-1990 yılları arasındaki aşırı nüfus artışından ortaya çıkmıştır. Verilen krediler sonucunda yılın sonunda 274 bin yeni iş imkânı yaratılmıştır.³⁴

Ahmedinejad döneminde yapılan Politikada ucuz krediler sağlanarak küçük işletmeleri hedef alan ve bu işletmeleri desteklemek, işsizliği azaltmak ve üretimi artmak ön görülmüştür. Ancak politikanın giderlerini ve verilen kredilerin kaynağı olarak petrol satışlarından karşılanmasından aynı zamanda yatırıma yönlenebilmesi nedeniyle işsizliği daha da arttırmıştır. Bu dönemde küçük işletmelere verilen kredilerin denetiminde yetersizliğinden ve üretimde hedefleyen sonuçlara ulaşmamıştır. Aynı zamanda enerji piyasasında yapılan politika (çifte

³¹İran merkez bankası (2001). *Annual report of economy*, 9-10.

³²İran merkez bankası (2002). *Annual report of economy*, 10.

³³İran merkez bankası (2003). *Annual report of economy*, 11.

³⁴İran merkez bankası (2004). *Annual report of economy*, 12-13.

fiyat politikası) fiyatların yükselmesine, likiditenin yükselmesine sebep olmuştur ve ekonomi alanında başarısız olduğunu söylemek mümkün olmuştur. Yaptırımların daha sert olması üretime gereken malların talebin karşılanamaması, rekabet gücün azalması, döviz kurun yükselmesi küçük işletmeleri hatta orta boyuttaki işletmelerin kapatılmasından dolayı işsizliğin artmasına neden olmuştur.³⁵

Talep yönlü problemlerden; ekonomi alanlarında kısıtlı büyüme oranı, sermaye birikimin eksikliği, yeni teknolojileri kullanarak daha az işgücü gerekliliği önemli sıkıntılardan sayılabilmektedir.

Yeni devletin (Ahmedinejad dönemi) başa geçmesiyle iş piyasasında yeni politikalar yapıldığı öngörülmüştür.

- i. KOBİ'lere yeni krediler tahsis etmek
- ii. Devlet kurumların istihdam ve işsizliğin azalmasına yönelik yeni politikaları izlemek
- iii. Küçük şehirlerde ve köylerde yeni iş imkânı yaratmasına avantajlı krediler sağlamak

Genel olarak işsizliğin 2000'li yıllarda ki artışında, 1980-1990 yılları arasında nüfusun düzensiz ve aşırı büyümesi yatmaktadır.³⁶

2008'de aktif nüfusun %82.3'ünü erkeklere aittir, aynı zamanda kadın ve erkeklerin istihdama katılım oranı %13.6 ve %61.9 oranında gerçekleşmektedir. Geçen yıla karşın katılım oranının (%15.6 ve %63.5) azaldığı görülmektedir. Katılım oranının azaldığı temel nedenlerinden eğitim devamlılığı ve işsizlerin iş bulma çabasında olmamaları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Toplam 20.5 milyon işçi sayısından (devlette ve özelde) büyük kısmı hizmet sektöründe faaliyet göstermektedirler. Tarım, sanayi ve hizmetler sektöründe işgücünün oranı %21.2, %32.2 ve %46.5 oranındadır, tarım sektörünün payı azalmaktadır.³⁷

³⁵Akyıldız,*a.g.e.*, 136-137.

³⁶İran merkez bankası (2005).*Annual report of economy*, 12.

³⁷İran merkez bankası (2008).*Annual report of economy*, 14-15.

Çizelge 1.3. Aktif Nüfus Sayısı, İşgücüne Katılım Oranı ve İşsizlik Oranı

	Aktif nüfus sayısı (1000'lik sayı)*	İşgücüne katılım oranı (%) **	İşsizlik oranı (%)**
1990	13,942	45.6	
1991	14,330	45.6	11.1
1992	14,737	45.1	12.28
1993	15,035	44.6	11.0
1994	15,345	44.1	10.26
1995	15,668	43.5	11.73
1996	16,005	42.9	12.77
1997	16,365	43.1	11.71
1998	17,040	43.3	11.68
1999	17,732	43.6	11.65
2000	18,428	44.0	11.78
2001	19,118	44.6	12.31
2002	19,812	45.2	12.8
2003	20,429	45.9	12.19
2004	21,014	46.6	10.3
2005	21,568	47.4	12.1
2006	23,293	46.4	11.3
2007	23,484	45.4	10.6
2008	23,578	43.2	10.48
2009	22,892	43.7	11.97
2010	23,840	43.1	13.52
2011	23,875	43.4	12.3
2012	23,387	43.6	12.21
2013	23,476	44.1	10.4
2014	23,834	44.3	10.57
2015	23,818	44.5	11.06

**Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>; İran merkez bankası; <http://tsd.cbi.ir>

Çizelge 1.4. İşgücünün Sektörel Dağılımı

	İşgücünün tarım sektöründeki payı (%)	İşgücünün sanayi sektöründeki payı (%)	İşgücünün hizmet sektöründeki payı (%)
2005	24.7	30.4	44.8
2006	23.2	31.7	45.1
2007	22.8	32.0	45.1
2008	21.2	32.3	46.5
2009	20.9	31.8	47.3
2010	19.2	32.2	48.6
2011	18.6	33.4	48.0
2012	18.9	33.6	47.5
2013	18.3	34.3	47.4
2014	17.9	33.8	48.3
2015	18.0	32.5	49.4

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

İşgücünün çizelge 1.3'te görüldüğü üzere genel olarak 1994-96 yılları arasında ve 2006-2008 arasında katılım oranının düştüğü ve aynı zamanda 1994-96 arası işsizlik oranının arttığı görülmektedir.

Çizelge 1.4'te görüldüğü üzere gittikçe işgücünün tarım sektöründeki payı azalmakta, sanayi ve hizmet sektörün payı ise yükselmektedir. Son yıllara bakıldığında yaptırımlar sonucunda sanayi sektörün işgücü içindeki payı azalmaktadır.

1.2.3.Enflasyon

Corden ve Neary (1982), yaptıkları araştırmaya göre petrol üreticisi olan ülkede petrol fiyatların ve Hollanda hastalığı şöyle anlatılıyor; dış piyasaya açık bir ekonomiyi farz ederek ve bu ekonomide ticaret yapılabilen mal (tradable) ve ticarete dâhil olmayan mal (untradable) olduğunu ele almışlardır, enerji ve sanayi malların fiyatları dış piyasada belli olan ve ticarete dâhil olmayan malın fiyatı ise iç piyasada arz ve talep üzerinden belli olmaktadır. Corden ve Neary enerji sektörün genişlemesi (büyümesi) ekonomi üzerinde iki etki yaratmaktadır.

Birincisi, üretim faktörlerin dolaşım etkisi, enerji sektöründeki büyümede ve fiyatların yükseldiği takdirde üretim faktörleri diğer sektörden (sanayi ve hizmet sektörü) enerji sektörüne geçmeleridir ve bu değişimin sanayi ve hizmet sektöründe üretimin azalmasına ayrıca sanayi sektörün zayıflamasına sebep olmaktadır.

İkincisi, masraflar etkisi; enerji sektöründeki büyümede gelirlerin artması ayrıca ticaret yapılabilen malların ve ticarete dâhil olmayan mallarına olan talebi artmaktadır ve fiyatların yükselmesine sebep olmaktadır (ticarete dâhil olmayan malların fiyatları diğer ticaret yapılabilen malların fiyatlarına karşı daha geride kalmaktadır). Anlatılan etkilerin doğrultusunda enerji piyasasındaki büyümenin (fiyatlardaki yükselmeler) sanayi sektörün zayıflamasına dolayısıyla reel döviz kurun güçlenmesine neden olmaktadır.³⁸

³⁸Karimzadeh, M., Nasrollahi, K., Samadi, S., Dallali, R. and Fakhar, M.(2010). Examination of Dutch Disease in Iranian Economy with Emphasis on Impact of Terms of Trade on Investment Structure. *Quarterly Journal Of Quantitative Economics*, 6(23), 150-152.

1.2.3.1.Enflasyon üzerinde etkili olan faktörler

- i. İran- Irak savaşı
- ii. Ambargolar
- iii. Likiditedeki oransız değişimler
- iv. Üretimin azalması ve üretim harcamalarının artması
- v. İthalat malların fiyatlarındaki artışlar
- vi. Transfer harcamaların artışları,...

Bu nedenlerden dolayı, enflasyonun kontrol altında tutulabilmesi devletin temel hedeflerinden birisi olmuştur.

İslam devrimin ilk 10 yılında yüksek enflasyon oranı (yaklaşık %29) ve işsizlik oranının (yaklaşık %35) yüksek olması ekonomide en büyük sorunlardan sayılabilmektedir. Kamuda kısmen özelleştirmeye rağmen liberalleşme politikasının engelleri giderilmemektedir. Bu dönemde ABD İran'a karşı yaptığı yaptırımları ve siyasi sebeplerden dolayı ABD firmalarına ülke içindeki işlemlerine son verilmiştir. Ayrıca petrol fiyatların gerilemesi, yüksek enflasyon, yabancı sermaye girişinin yetersizliği, işsizliğin artmasıyla birlikte toplum sınıflarının arasındaki farklılığı giderek olumsuz etkilemiş ve aradaki farkın büyümesine (fakir kısmın, orta kısmın ve zengin kısmın arasındaki farklılık) neden olmuştur. Ancak yapılan politikalar sonucunda bu dönemde İran'ın uzun vadeli değişimlerine zemin hazırlılığı yapıldığını görülmüştür.

Çizelge 1.5. Fiyat Endeksi ve Enflasyon Oranı

	Tüketici fiyatı (2010=100)	Enflasyon
1979	0.45	10.48
1980	0.54	20.64
1981	0.67	24.20
1982	0.80	18.68
1983	0.96	19.74
1984	1.08	12.54
1985	1.13	4.38
1986	1.34	18.42
1987	1.72	28.57
1988	2.21	28.67
1989	2.71	22.34
1990	2.92	7.62
1991	3.42	17.12
1992	4.30	25.80
1993	5.22	21.20

Çizelge 1.5. (devam). Fiyat Endeksi ve Enflasyon Oranı

	Tüketici fiyatı (2010=100)	Enflasyon
1994	6.86	31.44
1995	10.27	49.65
1996	13.24	28.93
1997	15.53	17.34
1998	18.31	17.86
1999	21.99	20.07
2000	25.17	14.47
2001	28.01	11.27
2002	32.02	14.33
2003	37.30	16.46
2004	42.81	14.76
2005	48.56	13.43
2006	54.35	11.93
2007	63.71	17.21
2008	79.99	25.54
2009	90.79	13.50
2010	100	10.13
2011	120.62	20.62
2012	153.62	27.35
2013	213.95	39.26
2014	250.82	17.23
2015	285.20	13.70

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

2002’de enflasyon %15.8’e yükselmesinin nedeni ise 1999-2000 yılında likiditenin artmasıdır. 2005-13 yılları arasında cumhurbaşkanlığı seçiminden sonra Mahmud Ahmedinejad seçilmiş ve sekiz yıl süren görevini üstlenmiştir. Muhafazakâr sınıfından bilinen Ahmedinejad döneminde toplumun yaşam engelleri (halkın yaşadığı ekonomik sıkıntılar) üzerinde durulmuştur. Ancak insan hakları ve demokratikleşme konularına önem verilmemiştir.

Bu dönemde yapılan mitinglerde ve toplantılarda her zaman söz ettiği “petrolün gelirini halk evinde görecektir” ifadesini kullanarak toplumun fakir kısmını hedef almıştır. Bu süreç içerisinde ABD ve AB ülkeleri ile gerilimin yaşanması (nükleer program üzerinde) ve yeni yaptırımlara maruz kalan İran ekonomisi özellikle son 4 yıl boyunca, ekonomide daha zor süreç yaşanmıştır.

Toplumun fakir kısmını desteklemek amacıyla yapılan politikalardan, Adalet Payı diğeri ise Mehr-i Riza Sandığı kurumudur. İşsizliği gidermek politikasında (Adalet Payı) sıkıntıları gidermek için çözüm yolu düşünülmüştür.

2002-2006 yılları arasında yukarıda anlatılan devletin politikaları sonucunda enflasyon oranı düşürülmüştür ama yapılan politikaların kaynağı petrole bağlılığından tekrar yükselmiştir.

Enerji piyasasındaki fiyatların artması üretim fonksiyonu vasıtasıyla ve enerji tüketimin azalmasıyla üretim üzerinde etki yaratmaktadır. Ayrıca petrol fiyatlarındaki artışın üretim harcamalarını artmakta bu da üretimin azalması, petrol üreticisi olan ülkelerde tüketimin azalmasına, yatırımın azalmasına ve toplam talebin azalmasına neden olmaktadır.³⁹

2010'dan sonra enflasyon oranının yükselmesinin temel nedenlerinden, 2005'ten sonra devletin uyguladığı politikalar ve yaptırımlara maruz kalması olmuştur. Devletin uyguladığı politikalar yani sübvansiyonun artması ve küçük işletmelere verilen kredilerin yüksek olması aynı zamanda bu politikanın başarısızlığından dolayı likidite artışı enflasyon oranını çok etkilemiş ve yükseltmiştir.

1.2.4. Dış ticaret

Birinci kalkınma planı doğrultusunda dış ticarete dünya bankası verilerine göre ithalatta 1983-87 yılları arasında %38.7, %-31.2, %-6.9, %-12.9 ve %10 oranında büyüme gerçekleşmiştir. İhracatta ise aynı dönemde %21.8, %-20.6, %-9.4, %-16.3 ve %45.96 oranında gerçekleşmiştir.

Dünya ihracatında 1990-99 yılları arasında ortalama %5.5 büyüme gerçekleşmiştir. Doğu Asya ülkelerinde aynı dönemde ihracatın büyümesi %11.4 ve İran'da ise %-0.4 oranında gerçekleşmiştir. Ayrıca bu dönemde toplam ihracatında tarım ürünlerinin ağırlığı azalarak sanayi ürünlerin payı yükselmiştir. Dünya ithalatında aynı yıllarda Asya'da %5.6, Ortadoğu ülkelerinde %8.4 Avrupa ülkelerinde %5.8 artış gerçekleşmiştir. Ancak İran'da ithalat aynı dönemde %1.9 oranında düşüş gerçekleşmiştir, 1990'da toplam ihracatta İran'ın payı %0.5 ve 1999'da %0.3 oranında yer almıştır. Toplam ithalatındaki payı ise 1990'da %0.45

³⁹Bohi, D.(1991). On the macroeconomic effect of energy price shocks. *Resources and energy*, 13(2), 144-145.

ve 1999'da %0.23 oranında gerçekleşmiştir ve bu da İran'ın toplam ithalat ve ihracatta payının düşük olmasına işaret etmiştir.⁴⁰

İthalatın büyük kısmı ara mallardan oluşması ve ihracatta petrolün yüksek paya sahip olduğundan dolayı üretim çeşitlerinin az olmasına ve dış ticaret değişimlerinden çok etkilenmesine neden olmuştur.⁴¹

2003'te döviz gelirleri (ihracat üzerinden) geçen yıla karşın %19.7 artış gerçekleşmiştir. Bu artışın %17.7'si petrol ve doğalgaz ihracatı üzerinden elde edilmiştir.⁴²

2004'te GSYİH'sı %4.8 gelişmeyle ve sanayi sektörün geçen yıla karşı %8.1 gelişmesi pozitif değişimlerin yapıldığının işaretidir. ABD ve Çin'deki petrol talebin artması 2004 yılında petrol fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Aynı zamanda dünya petrol üretiminin %4.2 artmasına, İran petrol üretimi ise %2.6 artış yaşanmaktadır.

2005'te GSYİH'nın geçen yıla karşı %0.6 artışı ve petrol dışı gelişmenin %0.9 artışı, tarım sektörün gelişmesi sonucunda elde edilmiştir. Aynı zamanda tarım sektörün büyüme oranı %7.1 artması, sanayi sektörün büyüme oranı %10 artışa ulaşmıştır.

Dünyada talebin artması nedeniyle ayrıca Ortadoğu'daki yaşanan siyasi gelirim, Irak petrolünün yaşadığı problemlerden dolayı 2005'te enerji sektörün tüketiminin %2.4 artması petrol üretiminin %1.1 artışa, OPEC ülkelerin üretimi %2.6 artışa, İran petrol ihracatı ise %2.1 artış elde edilmiştir. Petrol fiyatların yükselmesi, İran'ın petrol ihracatı üzerinde de etkili olmuştur ve 2005'te petrol ve doğalgaz ihracatında %34.4 artışa ayrıca petrol gelirlerinin artması sonucunda hammadde ve ara malların ithalatında yükselmeye neden olmuştur.⁴³

⁴⁰Farhady, A. (2004). A survey of foreign trade effects on Iran's economic growth, *The Journal of Planning and Budgeting*, 9(1), 15.

⁴¹Farhady, a.g.m., 29.

⁴²İran merkez bankası (2003). *Annual report of economy*, 15.

⁴³İran merkez bankası (2005). *Annual report of economy*, 7-9.

Çizelge 1.6. Dış Ticaret Değişimleri

	İthalat (cari fiyatı milyon dolar)	İhracat (cari fiyatı milyon dolar)	Dış Ticaret Açığı (milyon dolar)	Cari İşlemler Dengesi* (milyon dolar)
1979	14,516	24,176	9,660	-1,353
1980	27,125	12,961	-14,164	12,784
1981	28,082	12,431	-15,651	-2,740
1982	26,415	21,524	-4,890	-4,815
1983	37,834	22,725	-15,108	7,368
1984	26,971	18,359	-8,612	358
1985	25,746	16,006	-9,739	1,924
1986	21,773	7,802	-13,970	-476
1987	11,695	12,271	576	-5,155
1988	17,595	8,964	-8,630	-2,090
1989	21,819	11,841	-9,977	-1,869
1990	29,707	16,573	-13,134	-191
1991				327
1992				-9,448
1993	13,150	16,197	3,046	-6,504
1994	9,571	20,321	10,749	-4,215
1995	12,985	20,900	7,914	4,956
1996	18,092	24,315	6,223	3,358
1997	17,511	19,682	2,171	5,232
1998	18,245	13,986	-4,258	2,110
1999	17,752	21,963	4,210	-3,884
2000	21,688	23,526	1,837	5,080
2001	26,939	24,491	-2,447	9,271
2002	30,560	31,402	842	1,730
2003	40,000	37,814	-2,186	1,919
2004	49,500	48,018	-1,482	-621
2005	54,596	68,635	14,038	-216
2006	62,043	79,402	17,359	15,391
2007	73,628	100,228	26,600	20,585
2008	89,280	108,917	19,637	32,593
2009	87,393	93,828	6,434	22,837
2010	95,130	118,815	23,684	9,476
2011	97,946	151,934	53,987	27,554
2012	121,740	131,305	9,565	58,507
2013	101,241	14,056	-87,185	23,361
2014	80,361	102,796	22,434	25,104

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>; İran merkez bankası; <http://tsd.cbi.ir>

Aynı zamanda yabancı firmalar teşvik politikaların ve ülke içinde dış piyasayla ilişkili olan firmalara yönelik politikaların sonucunda geçen yıla kıyasla cari işlemlerin 14,037 milyon dolara yükselmesine sebep olmuştur. Sanayi sektörün ihracatı %65.6 yükselmiş ve ithalatın %7.2 artışla 40,969 milyon dolara yükselmiştir.⁴⁴

⁴⁴İran merkez bankası (2005).*Annual report of economy*, 15.

Dördüncü kalkınma planı çerçevesinde devletin ihracata yönelik politikada, toplam ihracatın genişlemesi ve ihracat önündeki engelleri kaldırılmasında değişiklikler yapması istenmiştir. İç ve dış piyasaya yönelik yapılan değişiklikler doğrultusunda firmaların rekabet gücünü artması ve üretimin artmasına olanak sağlanmıştır. Ayrıca yabancı yatırımcılar teşvik politikası ve teknoloji geliştirmesine ve ihracatın artması planlanmıştır.

2005-2007 yılları arasında gümrük verilerine göre 10.5, 15.8 ve 21 milyar dolar ihracat gerçekleşmiştir. Ayrıca petrol dışı ihracatın 10.4, 13 ve 15.2 milyar dolarda gerçekleşmiştir. 2008 yılında ise petrol dışı ihracatın öngörülen rakamlardan daha yüksekte ve %131 artışla gerçekleşmiştir.⁴⁵

2006'da döviz gelirlerin %17.4 artışla 75,537 milyon dolar yükselmiştir. Petrol dışı ihracatın %24 artışla 13,079 milyon dolara ulaşmış ve ithalatın %14.4 artışla 49,292 milyon dolara yükselmiştir. Aynı zamanda cari işlemler fazlalığı %24.1 artışla 20,650 milyon dolar fazla vermesine yükselmiştir. 2006'da GSYİH'nin 2005'e karşı %0.5 yükselmesi ve petrol dışı GSYİH'nin %0.2 artış gerçekleşmiştir. Aynı yılda dünya enerji tüketiminde %2.4 yükselmesi ve üretimin %0.5 artış gerçekleşmiştir. OPEC ülkelerin üretiminde %0.4 yükselmesi ile dünyanın %41.9 petrolünü üretmiştir. İran petrol ihracatında OPEC kotasına uyması için üretimin azaltılmasıyla petrol ihracatında %6.5 düşüşü ama petrolden elde edilen diğer maddelerin ihracatı %8.6 yükseliş gerçekleşmiştir.⁴⁶

2007'de petrol dışı ihracatın %11.3 artışla 15,637 milyon dolara yükselmiştir. İthalat ise %16.1 artışla 48,439 milyon dolara yükselmiştir.⁴⁷

2008'de krizden etkilendiği için toplam dış ticaretin %8.5 artışla 169 milyar dolara yükselmiştir. Cari işlemlerin geçen yıla karşın %18.7 düşüş göstermiştir. Döviz gelirlerin %58.1 artışla 1471 milyon dolara ulaşmıştır.⁴⁸

⁴⁵Goodarzi, A. and Sabuori-Deilami, M. (2014). A survey on long-term relationship between exchange rate and non-oil exports in Iran. *Journal of Mejlis & Rahbord* 21(77), 14-15.

⁴⁶İran merkez bankası (2006).*Annual report of economy*, 14.

⁴⁷İran merkez bankası (2007).*Annual report of economy*, 17.

⁴⁸İran merkez bankası (2008). *Annual report of economy*, 20.

Goodarzi ve Sabuori Deylami'nin döviz kuru ve petrol dışı ihracatın uzun dönem ilişkisinde 1976-2009 döneminde yaptıkları araştırma sonucunda döviz kuru ve GSYİH ile petrol dışı ihracatta ve ülke içindeki petrol dışı talebin doğrudan ilişkisi olduğu açıklanmıştır. Döviz kurun yükselmesi sonucunda petrol dışı ihracatın artmasına sebep olmuştur.⁴⁹

Dördüncü kalkınma planı doğrultusunda dış ticarete dünya bankası verilerine göre ithalatta 2005-2011 yılları arasında %-1.2, %2.9, %7.2, %5.4, %-1.7, %2.9 ve %-9.3 oranında gerçekleşmiştir. İhracatta ise aynı dönemde %3.5, %4.5, %-0.2, %-2.6, %1.6, %7.4 ve %-0.3 oranında gerçekleşmiştir.

⁴⁹Goodarzi, and Sabuori-Deilami, *a.g.m.*, 35.

İKİNCİ BÖLÜM

PETROLÜN TARİHSEL GEÇMİŞİ, PETROL ÜRETİCİSİ ÜLKELER VE PETROLÜN İRAN İÇİN ÖNEMİ

İlk petrol kuyusu 4.yüzyılda Çin'de, Bambu çubuklarını birbirine bağlayarak 243 metrelik kuyu açılmıştır ve çıkan petrolü tuzlu suyla beraber yakılarak tuz elde edilmiştir.⁵⁰

Naci Bayraç mekalesine göre "petrol sözcüğü, Yunanca-Latince'de taş anlamına gelen "petra" ile yağınlamına gelen"oleum" sözcüklerinden oluşmuştur. Petrol; benzin, motorin, fueloil vb. Belirli bir yakıtı anlatmak için değil, doğal halde bulunan ve yeraltından çıkarılanham petrolü ifade etmek için kullanılan bir sözcüktür."⁵¹

Petrolün sınıflandırılmasında dikkate alınan faktörler; petrolün özgül ağırlığı, kükürt miktarı ve petrolün viskozitesi önemli faktörlerden sayılmaktadır. Amerikan Petrol Enstitüsü (API) gravite tanımı temel ölçü birimlerinden, petrol sınıflandırılmasında kullanılmaktadır. Yüksek graviteli (hafif petroler) daha çok benzin, motorin, jet yakıtı gibi beyaz ürünlerden oluşmaktadır. Düşük graviteli (ağır petroler) daha çok asfalt, kalorifer yakıtı, fueloil gibi siyah ürünlerden oluşmaktadır. Gravite yüksek olduğunda yoğunluk küçülmektedir. Ayrıca petrolün kalitesi yükselmektedir. Bu tür petroler üretimin, işlenmesinin ve taşınmasının kolaylığından dolayı petrol talebinin %90'ı hafif ve orta petrolerden oluşmaktadır. Ham petrolün kalitesinde viskozitenin düşük olması ve kükürtsüzlüğü en önemli faktörlerden sayılmaktadır. Akmaya karşı direnç olarak viskozite tanımı, ne kadar düşük olursa işlenmesi ve taşınmasının kolaylığından petrol ticaretinde tercih edilmektedir. Kükürt oranının %0.5 altında olması durumunda petrol kükürtsüz kabul edilmektedir. Ne kadar kükürt oranı düşük olursa ham petrol fiyatı yükselmektedir.

⁵⁰Acar, Ç., Bülbül, S., Gümrah, F., Metin, Ç. ve Parlaktuna, M. (2007).*Petrol ve doğal gaz*, 35.

⁵¹Bayraç, H. N. (2005).*Uluslar arası petrol piyasasının ekonomik analizi, Finans-politik &ekonomik yorumlar*, 2.

İlk olarak ABD'de petrol tahta variller ile saklanması nedeniyle varil ölçümölmeye başlamıştır. Bir varil 42 ABD galonu veya 159 litre olarak kabul edilmiştir.⁵²

Petrol bir enerji türü olarak insanoğlu tarafından keşif edildikten sonra iktisadi amaçla kullanmaya 1859'da Edwin L.Darkeinn tarafından Pennsylvania'da başlamıştır. Birinci dünya savaşından önce tüm petrol piyasası, yani üretim ve tüketimi ABD içinde yapılmıştır. Zaman geçtikçe petrolün avantajları sebebiyle petrol piyasası genişlemiş ve önemli tartışmalara yol açmıştır.

2.1.Petrolün Sanayi Sektörün Temel Ürünü Olarak Tarihsel Geçmişi ve Petrol Fiyatlarındaki Keskin Değişimler

Sanayi devriminden sonra ve motorlu araçların hızla büyümesi, teknolojinin günden güne yenilenmesi petrole olan ihtiyaç daha da büyümüştür. Bu dönemlerde dünya güçlerinden sayılan İngiltere, Fransa ve Almanya petrole bağımlılıklarını gidermek için stratejik ve dış politikada petrol sahibi (petrol zengini) olan ülkeler önem kazanmıştır.

Dünya güçleri bu dönemde Ortadoğu'daki stratejilerinde petrol kontrolünü elde alabilmek için büyük çabalar sarf etmişler, çok uluslu petrol şirketleri her dönemde stratejilerini bağlı oldukları ülke ya da ülkeler tarafından yönetilmiştir. Petrol üreticisi olan ülkelerde özellikle Ortadoğu'da kendi petrollerine sahip olma çabalarında yeni mücadelelere yol açmıştır. Bu mücadeleler sonucunda petrol ihraç eden ülkeler örgütü (OPEC) gibi kuruluşlar kurulmuştur. OPEC'in kuruluşundan sonra, petrol üreten ülkelerde petrol bir siyasi silah olarak rol almıştır. Sovyetler Birliği İsrail devletine karşı sert tepkili olarak görünmesi ve buna karşın Arap ülkeleriyle daha yakın olma girişiminde bulunmuştur. Ancak aynı zamanda ABD rekabetten uzak olmaması için doğrudan müdahalede bulunmuş ve savaş sonrasında İngiltere ve Fransa'nın boşalttığı bölgeyi sahiplenmek ve bu iki ülkenin yerini doldurmak çabasında olmuştur.⁵³

⁵² Bayraç, a.g.e.,3.

⁵³Alkin, K. ve Atamon, S. (2006).*Küresel petrol stratejilerinin jeopolitik açıdan dünya ve Türkiye üzerindeki etkileri*.İstanbul ticaret odası, yayın no:48, 19-23.

Enerji sektöründe petrolün temiz olması, kolay depolanması, rahat kullanımı, verimliliği yüksek olması kömüre kıyasla avantajların olması piyasa da kömürün yerine geçmiştir.

1920 yılında petrol sektöründe faaliyet gösteren yedi büyük firma vardı:

- i. Standard oil of New York (Socony-vacuum, Socony- Mobil, Mobil)
- ii. Standard oil of New Jersey (Humble oil, Exxon ve ya Esson)
- iii. Standard oil of California (Socal, Cherron)
- iv. Gulf oil corporation (Gulf)
- v. The Texas oil company (Texaco)
- vi. Biritish petroleum (Anglo-Persian, Anglo-Iranian, BP)
- vii. Royal Dutch, Shell petroleum company (Shell)

Bu firmalar petrol kömür yerine geçmesi için fiyatları düşük tutmuşlar ve bundan sonra petrol kömürün yerini piyasada tutmuştur.⁵⁴

1950'lerde firmaların petrol fiyatını düşük tutma politikası sonucunda Avrupa'da temel enerji kaynağı petrol olarak değişmiştir. Petrol üretici ülkeler fiyatların düşük olmasından olumsuz etkilenmişler ve bu ülkeler piyasada daha çok etkiye sahip olma çabaları sonucunda 1960 yılında petrol ihraç eden ülkeler örgütünün (OPEC) temeli atılmıştır.⁵⁵

Petrol fiyatlarındaki değişmeler 1970 yılına kadar nispeten düşük ve istikrarlı olmuştur (yaklaşık 1-3 dolar seviyesinde). 1973'te Arap ülkelerin altı günde kaybettikleri toprakları İsrail'den geri almak amacıyla Yom Kippur savaşı başlamıştır. Ayrıca OPEC'in uyguladığı ambargo, Irak dışında tüm Arap ülkeleri ABD ve Hollanda'ya ambargo ilan etmişler ve petrol üretimleri azalmıştır. İki ay boyunca devam eden bu politika sonucu fiyatlar üç katına çıkmıştır, petrol fiyatların 4 dolardan 12 dolara yükseltmiştir ve ithalci ülkelerde stagflasyona neden olmuştur. (kesintiyi OECD stoklarından karşılanmış ve ambargo başarısız olmuştur)

⁵⁴Alkin, ve Atamon, *a.g.e.*, 30.

⁵⁵Hüseynova, T. (2015).*Uluslararası ilişkilerde OPEC'in petrol politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 19.

Çizelge 2.1. Toplam Petrol Üretim Dağılımı (%)

	1995	2005	2015
Ortadoğu	58.9	55	47.3
Amerika	7.4	7.5	19.4
Batı Amerika	11.3	16.3	14
Avrupa	12.5	10.1	9.1
Afrika	6.4	8.1	7.6
Asya	3.5	3	2.5

Kaynak: Bp statistical review of world energy June 2016

1979'da İran'da yaşanan islam devrim sonrası tekrar fiyatlar yükselmiş ve 1981'de İran-Irak savaşı sonucunda petrol fiyatları 37 dolara yükselmiştir. Petrol fiyatlarının hızlı yükselişi ve üretici ülkelerde istikrarsız hızlı büyümeye sebep olmuştur. 1981-1987 yılları arasında üretim artışı, teknolojik gelişmeler ve petrol talebin azalması sonucunda fiyatlar 8 dolara düşmüştür.

1990'da Irak'ın Kuveyt işgali sonucunda fiyatlar az da olsa yükselmiştir ama 1991'de tekrar fiyatlar düşmüştür. 1997'de Asya'da başlayan bankacılık ve döviz kuru krizi talebin azalmasına sebep olmuştur. Bu dönemde OPEC'in yanlış değerlendirmesi ve üretim kotalarında yanlış kararlar alınması sonucunda fiyatlar düşmeye devam etmiştir. Asya krizinden sonra Rusya ve OPEC ülkeleri petrol piyasasında petrol arzını azaltarak fiyatlar yükselmiştir.

2002'de Venezüella'da yaşanan sorunlar ve petrol üretiminin azalması sonucunda, 2003'te ABD'nin Irak işgali sonucunda petrol fiyatları yükselmiştir. Nijerya'da yaşanan karmaşa ve İran'ın nükleer programında gerginlik 2006'da fiyatların yaklaşık 68 dolara yükselmesine neden olmuştur. 2007-2008 yılları arasında Nijerya'da kargaşanın devam etmesi ve Pakistan'da ortaya çıkan karmaşık durumdan dolayı fiyatlar Mayıs ayında yaklaşık 147 dolara yükselmiştir. 2009'da mali krizin devam etmesi ve petrol talebinin azalması fiyatların düşmesine neden olmuştur.

2002'den sonra dünyada özellikle Çin'de ve Rusya'da ekonomik büyümede petrolün talebi yükselmiş ve hızlı bir şekilde fiyatlar yükselmiş, bu süreç yani fiyatlardaki yükselmesi 2008 yılına kadar devam etmiştir.

Petrol da aynı diğer mallar gibi piyasada yaşanan arz ve talep değişimlerinden etkilenmektedir. Ayrıca siyasi faktörlerin de bu piyasada oldukça

etkili olduğu gör÷lmektedir. Fiyatların artışı, ihracatçı ÷lkelerde gelirin artmasına ve bu sebepten ekonominin büyüme hızını etkilemektedir. Diğer taraftan fiyatların düşmesi ÷lkelerin büyüme hızını olumsuz etkilemektedir. İhracatçı ÷lkelerde, petrol sektörün genişliği ve ekonominin petrole ne kadar bağlı olursa fiyatların etkisi o kadar artmaktadır.

Petrolün payı yüksek olan ekonomilerde ve ekonomik faaliyetlerin çeşitliliği az olan ÷lkelerde petrol fiyatların yükselmesi, harcamaların arttırmasına neden olmaktadır. Ancak bu artan gelirler Hollanda hastalığı adlandırılan paranın aşırı değerlendirmesine ve diğer sektörlerin (petrol harici sektörlerin) rekabet gücünü zayıflamasına neden olmaktadır. Bu durumda fiyatların düşmesinde ekonominin tek mal yada hizmete aşırı bağımlı olduğunda düşüşün, harcamaların düşmesine ve kamu açıkların artmasına sebep olmaktadır. Olumsuz etkilerin hepsi büyüme sürecinin istikrarsız ve zayıflamasına yol açmaktadır. Petrol bağımlısı olan ÷lkeler, fiyatların değişimlerinden yüksek düzeyde etkilenmektedirler. Örneğin Ortadoğu'daki petrol bağımlılığı yüksek ekonomilerde fiyatlardaki artışın ekonomik büyümeyi arttırdığına ilişkin çok sayıda araştırma vardır.

1973 yılına kadar petrol piyasasında fiyatlar üzerinde, büyük petrol şirketlerinin etkisi altında olmuştur. OPEC yükselişinden sonra piyasada etkisinin artmasıyla 1986 yılına kadar piyasada etkili olmuştur. 1986'dan sonra OPEC gücü ve büyük petrol şirketlerinin fiyat belirleme gücünü kayb etmesinden, fiyatlar daha rekabetçi ortamda serbest piyasa mekanizmasına geçmiştir. Bu süreç 1988 yılına kadar devam etmiştir.⁵⁶1988'den sonra ve şimdiye kadar nispeten devam eden dönemde, tüketici ÷lkelerin piyasada etkilerini artması ve OPEC gücünün azalması olmuştur. Ayrıca petrol fiyatları bu dönemde piyasada belirlenmiştir.

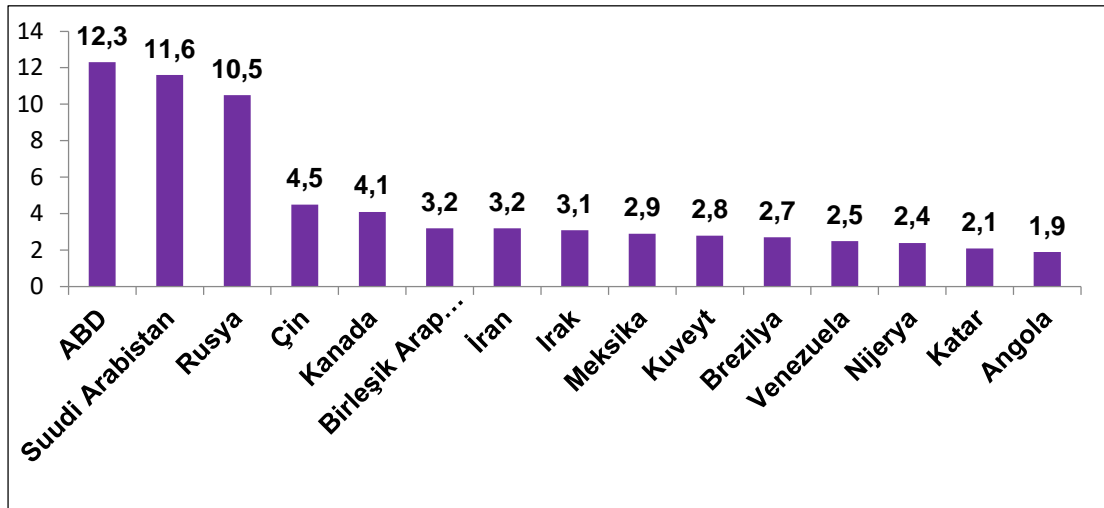
Dünyada 160'tan fazla ham petrol çeşitleri üretilmektedir. En önemli fiyat belirleyicisi konumunda olan (price maker) ve petrol kalitesinde referans olan borsalar; West Texas Intermediate (WTI), Brent Blend ve Dubai Fateh olarak kullanılmaktadır.

⁵⁶ Solak, A. O. (2012). Petrol fiyatlarını belirleyici faktörler. *International Journal of Alanya faculty of business*, 4(2), 119.

Adı geçen borsalar ve tüm diğer borsalar ile birlikte dünya genelinde petrolün bir bütünlük piyasası oluşmaktadır. Ayrıca borsalar arasında arbitraj mümkün değildir.⁵⁷

- Brent petrolü, Doğu Şetland ve Kuzey Denizi, 15 petrolün birleşmesi, Avrupa, Afrika ve Ortadoğu'dan batıya giden petrol bu fiyattan fiyatlandırılmaktadır.
- West Texas Intermediat, Kuzey Amerika petroleri ve dünya petrollerine referans olarak belirlenmiştir. New York ticaret borsasında fiyatlandırılmaktadır.
- Dubai, Ortadoğu'da Asya Pasifik'e akan petroler için kullanılmaktadır.
- OPEC, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Endonezya, Irak, İran, Kuveyt, Libya, Nijerya, Suudi Arabistan, Venezüella petrolerinin ortalama fiyatına göre hesaplanmaktadır. OPEC petrolü, Brent ve West Texas Intermediat'den daha düşük kaliteye sahiptir.⁵⁸

Petrol fiyatları piyasa temelinde uzun dönemde arz-talep dengesi üzerinden oluşmaktadır. Ayrıca petrolün yakın ikamesi olmadığından ve ekonominin petrole bağımlılığı sebebiyle, petrol talebinin fiyat esnekliği düşüktür.⁵⁹

Şekil 2.1. En Büyük 15 Petrol Üreticisi (günlük milyon varil)

Kaynak: EIA, 2013

⁵⁷ Solak, a.g.m., 120.

⁵⁸ Acar, Bülbül, Gümrah, Metin, ve Parlaktuna, a.g.e., 44-46.

⁵⁹ Solak, a.g.m., 122.

Şekil 2.1’de görüldüğü üzere dünyada en büyük petrol üreticisi olan ülkeler ve aynı zamanda ABD gibi Çin ve Rusya dâhil olmak üzere en büyük petrol tüketici konumunda oldukları da ispatlanmıştır.

Ayrıca OPEC üyesi olan Suudi Arabistan tek başına toplam üretimin yaklaşık %12’sini ve Rusya %10’unu üretmektedirler.

Petrol üretici ülkelerde, petrol fiyatların yükselmesi ekonomide iki farklı kanaldan etkilemektedir:

- i. Gelir üzerinde pozitif etkiyle; kısa dönemde fiyatların yükselmesi ithalci ülkelere üretici ülkelere servet transferine neden olmaktadır. Uzun dönem etkisi ise üretici ülkelerde bu servetin nerede kullanılmasına bağlı olmaktadır. Eğer elde edilen gelir iç piyasada harcanıyorsa, ülke içinde üretim verimliliğinin artmasına ve milli gelirin yükselmesine sebep olmaktadır.
- ii. Ticaret üzerinde negatif etkiyle; ithalci ülkelerde, petrol üretici ülkelerin mallarına olan talebi azaltarak üretici ülkelerin ticaretinde negatif etki yaratmaktadır. Ayrıca üretici ülkelerde petrol ihracatın büyük paya sahip olduğundan dolayı, ithalci ülkeler ithalatı kısarak ticaret üzerinde negatif etki yaratmaktadır.⁶⁰

Petrol piyasasında ithal eden ülkelere refah ve servet transferi ihracatçı ülkelere yapılmaktadır. Petrol fiyatların yükselmesi veya düşmesi ihracatçı ülkelerde cari işlemlerin yükselmesi veya düşmesine sebep olmaktadır.

Petrolün GSYİH’den aldığı payı Ortadoğu ekonomilerde oldukça yüksektir, özellikle Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan ve İran. Petrol fiyatlarındaki yükselmeler bu ekonomilerde ithalatçı ülkelere refah ve servet transferi, büyüme üzerinde de olumlu etkilemekte ve fiyatlardaki düşüş tam tersi bir durum göstermektedir (Hamdi-Sbia, 2013 ve Hussain vd, 2008). Yukarıda belirlenen ülkelerde petrol büyümenin hala temel kaynağıdır. Çünkü bu ekonomilerde petrol dışı GSYİH ile

⁶⁰Ghanavati, M. (2012). *Impact of oil shocks on macroeconomic variables in Iran*. Urmia University Department of Economics, Urmia, 15-16.

petrol fiyatları arasında korelasyon ilişkisi vardır ve nedeni de fiyatlardaki yükselmenin kamu harcamalarının artırılmasıdır.

Üçüncü olarak petrol fiyatlarındaki yükselme veya gerileme ülke para birimini etkilemektedir. Yani fiyatlardaki yükselme para birimin aşırı değer kazanması (Hollanda hastalığı) ve diğer sektörlerin zayıflamasına ya da tam tersi fiyatların gerilemesi para birimin değer kaybına ve ekonominin çeşitlenmesine neden olmaktadır. Bu mekanizmanın ülkede uygulandığı kur rejimine bağlıdır.

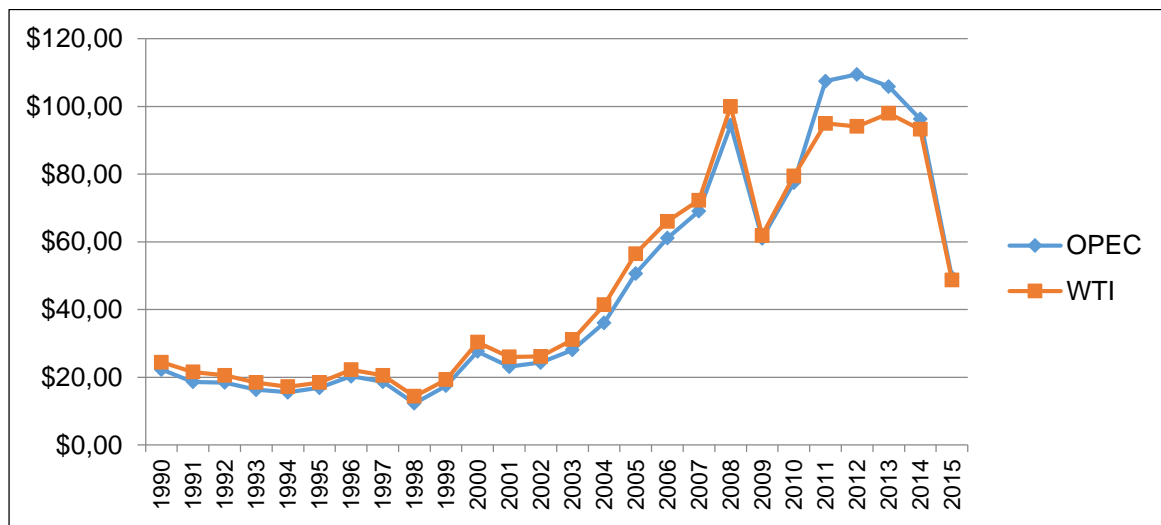
Çizelge 2.2. Toplam Petrol Üretimi (1000 varil/günlük)

	Amerika kıtası	Avrupa kıtası	Afrika	Ortadoğu	Asya pasifik	OPEC
1979	15,165	14,400	6,584	21,568	4,990	30,511
1980	15,460	14,906	6,061	18,345	4,916	26,501
1981	15,675	15,256	4,642	15,556	4,851	22,183
1982	16,001	15,624	4,403	12,929	4,622	18,734
1983	15,958	16,056	4,442	11,149	4,798	16,615
1984	16,303	16,301	4,609	10,518	5,251	15,933
1985	16,303	15,839	4,871	9,724	5,529	14,921
1986	15,850	16,239	5,149	12,102	5,747	17,660
1987	15,639	16,512	4,789	11,920	5,743	16,741
1988	15,522	16,413	4,949	14,149	5,853	18,841
1989	15,170	15,933	5,541	15,133	6,004	20,406
1990	15,423	15,373	5,961	16,076	6,269	22,021
1991	15,751	14,457	6,212	15,896	6,417	22,253
1992	15,677	13,403	6,324	17,563	6,362	23,845
1993	15,490	12,745	6,166	18,264	6,462	24,230
1994	15,574	12,753	6,121	18,808	6,630	24,609
1995	15,628	12,862	6,199	18,856	6,774	24,600
1996	16,003	13,111	6,419	19,028	6,929	24,769
1997	16,346	13,295	6,589	19,608	7,051	25,431
1998	17,156	13,192	6,705	21,120	6,965	27,739
1999	16,351	13,388	6,348	20,285	7,024	26,227
2000	16,516	13,916	6,769	21,723	7,166	27,745
2001	16,497	14,279	6,620	20,789	7,123	26,873
2002	16,654	14,983	6,452	18,650	7,182	24,322
2003	16,684	15,565	7,270	20,467	7,174	26,884
2004	16,763	16,103	8,385	22,015	7,306	29,577
2005	16,668	15,988	8,815	22,722	7,328	31,246
2006	16,524	16,033	8,952	22,900	7,322	31,565
2007	16,317	16,322	9,097	2,2361	7,322	31,123
2008	15,939	16,087	9,315	23,141	7,416	32,075
2009	16,042	16,206	8,561	20,856	7,358	28,927
2010	16,339	16,175	8,667	21,030	7,671	29,249
2011	16,696	15,809	7,428	23,004	7,487	30,915
2012	17,490	15,512	8,187	24,106	7,487	33,188
2013	18,525	15,481	7,633	23,845	7,422	32,330
2014	19,787	15,534	7,160	23,514	7,422	31,380

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004, 2009, 2014

2.1.1. Günümüze Kadar Yaşanan Petrol Fiyatların Düşüşü

- i. Arap ülkeleri ve İsrail savaşı ile İran'da İslami devrim sebebiyle yükselen petrol fiyatları (yaklaşık 34 dolara kadar) 1985'te gerilemeye başlamış ve 1986'da Suudi Arabistan OPEC kotasını aşarak petrol fiyatları 8 dolara kadar düşmüştür. (OPEC bu dönemde üretimini sürekli azaltarak günde yaklaşık 15 milyondan da az üretim yapıyordu)
- ii. 1991'de Irak Kuveyt işgali sonucunda fiyatlar yükselmeye başlamış (yaklaşık 40 dolara çıkmıştır) ama bir aydan sonra tekrar fiyatlar gerilemeye başlamış ve yılın sonuna kadar 20 dolara düşmüştür.
- iii. 11 Eylül 2001'de ABD'de yaşanan terörist saldırıdan sonra ve belirsiz siyasi durumundan fiyatlar 30 dolara çıktı, OPEC'in açıkladığı kararıyla (petrol arzındaki eksikliği karşılayabilmesi) fiyatlar 20 dolardan daha düşük seviyeye gerilemiştir.
- iv. 2001'den sonra petrol piyasasında sürekli fiyatlarda yükselme trendi yaşanmış ve 2007'de Mayıs ayında yaklaşık 150 dolara çıkmıştır. 2008'de yaşanan dünya krizinden petrol piyasası da olumsuz etkilenmiş ve petrol fiyatları düşmüştür.⁶¹
- v. Son olarak 2014'te yaşanan petrol talep eksikliliği, teknolojiye verimliliğin artmasından dolayı petrol fiyatları düşmüştür.

Şekil 2.2. Petrol Fiyatları 1990-2015

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2009, 2015

⁶¹Ghanavati, a.g.e., 8-10.

2.2. Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün OPEC ve Diğer Ülke Ekonomilerine Olan Etkisi

19.yüzyılda Pennsylvania petrol üretiminde en önemli bölge olmuştur. Petrol üretimi bu bölgeden sonra Virginia Ohio ve Newyork'da gerçekleşmiştir. Bölgelerde 1896'da toplam petrol üretimin yaklaşık %90'ı yapılmıştır. Yeni teknolojiler kullanarak daha çok petrol üretilmiştir. 1900-1960 yılları arasında petrol fiyatları reel olarak %35 civarında düşmüştür.⁶²

2.2.1. Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün ABD Üzerinde Etkisi

ABD ve diğer sanayileşmiş ülkeler arasında, sanayi devriminden sonra petrole olan bağımlılık sonucunda petrol kaynakların da önemi artmaktadır. ABD'nin büyük farklılığı petrol alt yapıya sahip olmasıdır (zaten petrol ilk buluşu daha önce anlatıldığı üzere ABD'de yapılmıştır). Bu dönem içerisinde ülkede çıkarılan petrol ve artan petrol ihtiyaçlarını karşılamak için yabancı kaynaklara ulaşmak ve sürekliliğini sağlamak aynı zamanda dış politikayla paralel olarak değerlendirilmektedir.

Toplam nüfusun 310,282 milyon olan, ABD çalışan kişi sayısı 130,396 milyon olarak ve aynı zamanda büyük çalışan kapasiteyi göstermektedir. ABD aynı zamanda hem büyük üretici olması hem de büyük tüketici konumunda yer almaktadır ve bu sebepten dolayı petrol politikalarını ve stratejilerinde coğrafi çeşitlilikleri (zengin petrol kaynaklarına sahip olan bölgeler) ön planda tutulmaktadır. Aynı zamanda dünya kömürün %22.6'sını üretmektedir. Petrol rezerv açısından 14. büyük ülke ve doğal gaz bakımından altıncı büyük rezerve sahip ülke konumundadır.

Ülke dışı bölgelerde, petrol keşfinde ve çıkarılmasında ABD'li şirketlerin çıkarlarına ve ithal edildiği ülkenin de çıkarlarına önem verilmiştir. Bu süreçte petrol zengin olan ülkelerde özellikle Ortadoğu'daki üreticilere ve körfez üreticilerine bağımlılığı artmıştır. 1980 yılından itibaren artan petrol tüketimi düzenli olarak değişmiş ve 1990 yıldan sonra %18 tüketimi artmıştır. Küresel petrol talebi

⁶²James, D. H. (2012). Oil prices.*exhaustible resources and economic growth*, 10.

yılda yaklaşık %1.7 oranında artmış olması ve ABD diğer Avrupa ülkeleri gibi petrol ihtiyacını karşılamada, dış ülkelere (yani petrol zengini olan bölgelere) daha çok bağlı olmuştur. 2003 yılında petrol tüketim açısından ABD 914.3 milyon ton ve %25.1 pay ile birinci tüketici sırasında yer almıştır. ABD 2005 yılına kadar günde yaklaşık 20.5 milyon varil ile toplam petrolün %25'ini tek başına tüketmiştir.⁶³

Hamilton (1983), ham petrol fiyatlarındaki değişimi 1948-80 yılları arasında üç aylık veriler ile ABD ekonomisi üzerinde araştırmıştır. 1960-72 yılları arasında petrol fiyatların yükselmesi ABD ekonomisinde GSMH'nin %4 azaldığı, 1973-81 yılları arasında %2.4 oranında azaldığını belirtmiştir. Ayrıca petrol fiyatların yükselmesi, gecikmeyle GSMH'nin olumsuz etkilendiğini anlatmıştır.⁶⁴

Smith (1993), Rasche ve Tatom (1977), ABD ekonomisinde petrol fiyatların 1952-90 yılları arasında milli gelir esnekliği üzerinde araştırma yapmışlar. Araştırma sonucuna göre petrol fiyatlarındaki düşüşün milli gelir esneklik değeri 0.02 olarak ve istatistiksel olarak anlamsız bulmuştur. Ayrıca belli fiyat düzeyinden sonra, petrol fiyatların yükselmesi toplam üretimi negatif etkilediğini anlatmıştır.⁶⁵

Çizelge 2.3. Literatürde Yer Alan Bazı Çalışmalar ve Temel Bulgular

Çalışma	Temel Bulgu
Dotsey ve Reid (1992)	Petrol fiyatlarındaki %10 artış, bir yıl gecikmeyle milli gelir büyüme hızını %0.7 azaltmaktadır.
Lee, Ni ve Ratti (1995)	Petrol fiyatlarındaki değişiklik sadece milli geliri etkiler.
Rotemberg ve Woodford (1996)	Petrol fiyatlarındaki %10 artış, milli gelir büyüme hızını bir yıl gecikmeyle %1 azaltır.
Bernanke ve diğ. (1997)	Petrol fiyatlarında meydana gelen şoklar resesyon yaratmaz, daha çok buna tepki olarak uygulanan parasal politikalar resesyon yaratır.
Carruth ve diğ. (1998)	Petrol fiyatlarındaki artışın milli gelir üzerinde anlamlı bir etkisi yoktur. Bu etki sadece işsizlik oranı üzerinde ve "petrol fiyatlarındaki %10 artış bir yıl gecikmeyle işsizlik oranını %1 arttırır" şeklinde ortaya çıkmaktadır.
Davis ve Haltiwanger (1999)	Petrol fiyatlarındaki artış özellikle imalat sanayini olumsuz etkiler ve işgücünün sektörler arasında yer değiştirmesine neden olur.
Hamilton (2001)	Petrol fiyatlarındaki %10 artış, bir yıl gecikmeyle milli gelirdeki büyümeyi %0.9 oranında azaltır. Eğrisel model tahmini iki değişken arasındaki ilişkiyi açıklamada doğrusal yöntemle göre daha uygundur.
Hooker (2002)	Petrol fiyatlarındaki %10 artış, altı aylık gecikmeyle çekirdek enflasyonu %0.5 azaltır fakat bu sonuç istatistiki olarak anlamlı değildir.

Kaynak: Çelik T., Çetin A. (2007), Tablo 1

⁶³IEA world energy outlook 2004, 300-306.

⁶⁴ Çelik, T. ve Çetin, A. (2007). Petrol fiyatlarının makroekonomik etkileri: Türkiye ekonomisi için ampirik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 100.

⁶⁵Çelik ve Çetin, a.g.m., 101.

Bu dönemde IEA raporlarına göre ABD petrol tüketimi Japonya ve batı Avrupa ile kıyaslandığında yaklaşık iki katında gerçekleşmiştir. 1990-97 yıllar arasında petrol ithalatı %28 oranına yükselerek petrole bağımlılığı azaltma politikalar uygulamıştır ve bu dönemde petrol ithalatı dünya piyasasından %3 artmıştır. Petrol fiyatlarındaki düşüş, yapılan araştırmalar sonucunda ABD ekonomisinde büyüme oranını artırmıştır.

Ülkedeki petrol çıkarma maliyeti yüksek olduğu için, ucuz olan ithal petrolü kullanarak büyük tasarruflar elde edilmiştir.

Irak savaşından sonra ortaya çıkan petrol fiyatlardaki artış sonucunda ABD'de politik açıdan yeni stratejiler ortaya çıkmaktadır. Çünkü fiyatlardaki artış ABD tüketicilerini etkilemektedir. Tek bir petrol kaynağına aşırı bağımlılıktan kaçmak için kaynakları çeşitlendirmek ve iyi işleyen rekabetçi piyasada alınan önlemler ve politikalar ikili ilişkilerde ABD'nin çıkarına olacaktır.⁶⁶

ABD dış politikasını, petrol hatların güvenliliğini sağlamak, piyasayı denetim altında tutmak ve kendi ihtiyaçlarını garantiye almak amacıyla uygulamaktadır. Çünkü herhangi bir petrol krizinde bütün tüketiciler özellikle ABD etkilenmektedir (2002-2003 Venezüella krizi gibi).

2000-2008 yılları arasında dünyada artan ekonomik büyüme ve ABD gibi enerji sektörüne daha çok bağlı olması, petrol talebin artmasına ve petrol fiyatlarında yükselmeye sebep olmuştur.

2004 yılında dünyada petrol tüketimini yaklaşık %2.5 artmıştır. ABD'de yılın sonuna doğru petrol tüketimi %3.5 artış göstermiştir. Bu da ilerleyen zamanlarda petrol fiyatların yükselmesine yol açmıştır.

2008 yılında başlayan dünyadaki ekonomik kriz neticesinde talebin azalması ve büyümeyi negatif etkilemesiyle birlikte petrol fiyatlarında çok sert düşüş yaşanmıştır. FED 2002 sonunda kısa vadeli faiz oranını %1'e çektiğinde düşük gelirlili ABD vatandaşları düşük faizlere güvenip ipotekli olarak ev kredisi almıştır.

⁶⁶USA national energy policy report, 2001.

2004 sonuna doğru FED faizleri yükseltmesiyle kredi borçlarını ödemede ABD vatandaşları zorlanmışlar. Ayrıca büyük yatırımcı bankalar ve sigorta şirketleri 2002'deki FED politikasına aşırı güvendiklerinden 2004'te faizlerin yükselmesi sonucunda, 2006 sonunda zincirin patlak vermesi başlamıştır.

Küresel kriz başlamasıyla ABD'de ve Avrupa bölgesinde yaşanan durgunluktan neredeyse tüm piyasalar etkilenmiş ve toplam talebi etkilediği ve tabiki petrol piyasasında talebin azalmasıyla fiyatlar gerilemeye başlamıştır. 2008-2009 yılları arasında yaşanan durgunluk ve yüksek kamu ve özel sektör borcu gibi sorunlar yaşandığı ve bu sebepten dolayı da büyüme oranı düşmüştür.⁶⁷

İngiltere ve İsviçre gibi Avrupa'da yatırım bankaları ABD'li tahvillere yatırım yapmaları, bu finansal krizini dünya çapına yayıldığına sebep olmuştur. 2008'de krizden gelişmekte olan ülkeler etkilenmeye başlamıştır. Krizden geç etkilenmenin temel nedenlerinden rezerv varlıkların artışı, kamu borçlanmasının azalmasının, döviz ile borçlanmayı hedefleyen politikaların yapılması olmuştur. Krizden etkilendiğinden dolayı gelişmekte olan ülkelerin 94 ülkesinde büyüme yavaşlamıştır. Dünya piyasasında ise yatırımların azalmasına, ticaretin azalmasına ve kredi piyasanın küçülmesine neden olmuştur. Dünya krizini 2008'in ikinci yarısında ihracatın azalması, işsizlik oranının artması ve üretimin daralması, petrol ve diğer ham madde fiyatları hızla düşüşe geçmiştir.⁶⁸

2001-2007 yıllardan sonra işsizlik oranı ortalama %5.3'ten yaklaşık %10 yükselmiş ve 2009'dan sonra ekonomik sebeplerden dolayı part-time çalışma oranı yaklaşık iki katına %6'ya yükselmiştir.⁶⁹

Ekim 2009'da işsizlik oranı %10 olduğu Barak Obama döneminde 2016 Kasım'ında %4.6'ya düşmüştür. GSYİH oranı 2008 krizinden sonra azalmayla bu dönemde 2013 sonunda krizden önceki oranına ulaşmıştır.

⁶⁷Özhan, T. (2005).*Petrol fiyatları, siyaset ekonomi ve toplum araştırmalar vakfı*, 10-13.

⁶⁸Kutlu, A. ve Demirci, S. (2011). The roots of global financial (2007-?), effects of the crisis, partial exit from the crisis and current state.*The Journal of Accounting and Finance*,129.

⁶⁹Economic Report of The President, *The Annual Report of The Council of Economic Advisers*, 2017, 22.

Kasım 2016'da 74 ay çalışma sonucunda 14.8 milyon iş imkânı yaratarak büyük başarı elde etmiş ve 2010 yılından itibaren özel sektör iş yaratma gelişimi pozitif olarak gerçekleşmiştir. 2014-2015 yılları arası hane halkın gelir büyümesi %5.2 olarak elde edilmiş ve 1960'tan günümüze kadar büyük yıllık büyüme oranı göstermiştir.⁷⁰

2010'da tarım ve sanayi sektöründe yaklaşık %1.2 ve %19.6 oranında GSYİH'da, aynı zamanda hizmet sektörün %79.2 yer almaktadır. Dünyanın toplam GSYİH'nın %20'sini ve kişi başına düşen GSYİH oranı dünyanın yedinci konumundadır. ABD 2011-2015 yılları arasına kadar GSYİH'sı yılda 3.65'ten 4.49 oranı arasında ekonomik büyüme gerçekleşmiştir.

Diğer değişle 2007 yılında işsizlik oranın %4.6 oranında olması ve 2015 yılında bu oranın %6.8'e yükselmiş, 2010'da enflasyon oranı %1.4 ve giderek azalma eyleminde ve 2011'de %0.95'e gerilmiş ama yinede 2015 yılında enflasyon oranı %1.85'e yükselmiştir.

"The world bank's knowledge economy index" raporuna göre ekonominin sanayileşmesinde, yeni teknoloji üretimin payı yükselmektedir. Ayrıca teknoloji üretiminde ilk dokuz büyük ülkelerinde yer almaktadır.⁷¹

Çizelge 2.4. Toplam Petrol Üretimi ve ABD'in Payı

	Dünya üretimi (1000 varil günlük)	ABD üretimi (1000 varil günlük)	Toplam üretimde ABD'nin payı (%)
1995	60,322	6,558	10.8
1996	61,493	6,464	10.5
1997	62,891	6,451	10.2
1998	65,140	6,251	9.5
1999	63,399	5,925	9.3
2000	65,792	5,821	8.8
2001	65,312	5,801	8.8
2002	63,923	5,745	8.9
2003	67,163	5,680	8.4
2004	70,575	5,430	7.6
2005	71,523	5,178	7.2
2006	71,734	5,102	7.1
2007	71,422	5,101	7.1
2008	71,901	4,954	6.8
2009	69,025	5,310	7.6

⁷⁰Economic Report of The President, 2017,21.

⁷¹ İnternet: www.economywatch.com/world_economy/USA, adresinden 15 Temmuz 2017'de alınmıştır.

Çizelge 2.4. (devam). Toplam Petrol Üretimi ve ABD'in Payı

	Dünya üretimi (1000 varil günlük)	ABD üretimi (1000 varil günlük)	Toplam üretimde ABD'nin payı (%)
2010	69,885	5,481	7.8
2011	70,174	5,637	8.0
2012	72,642	6,475	8.9
2013	72,794	7,454	10.2
2014	73,330	8,707	11.8
2015	75,079	9,430	12.5

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004, 2009, 2016

1986-88 yılları arasında OPEC ülkelerini üretiminde artış ve petrol arzın yükselmesi nedeniyle fiyatları düşmüştür. 2014'ten sonra ABD'de üretimin artışı ve arzın fazlalığı sonucunda fiyatlar düşmüştür. Diğer fiyat düşüşlerin nedeni ise petrol talebin azalması örneğin 2000'de Asya krizi ve 2008'deki krizinden dolayı gerçekleşmiştir.⁷²

2.2.2. Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün OPEC Ülkeleri Üzerinde Etkisi

10 Eylül 1960'ta petrol ihraç eden ülkeler kendi ülkelerin çıkarlarını korumak amacıyla İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella, Irak başkenti Bağdat'ta bir araya gelerek kurulmuştur. OPEC üyeleri bu dönemde ihracatçı ülkelerin politikalarını koordine etmek, adil ve istikrarlı fiyat sağlamayı, hem de ithalatçı ülkelere düzenli petrol temin etmeyi planlamıştır.

Kuruluşun sonra Katar, Libya, Endonezya, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Nijerya, Ekvator ve Gabon ülkeleri 1961-1994 arasında OPEC üyesi olmuştur. Üyeler yılda en az iki kez üst düzey temsilcileri tarafından görüşmeyi planlanmıştır.

Kurucu üyelerin (İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella) yeni üye kabul sürecinde sahip oldukları veto hakkından başka ayrıcalıkları yoktur.

Petrol ihraç eden ülkeler örgütün (OPEC) temel amaçları:

- Üye ülkelerin petrol politikalarını koordine etmek
- Üye ülkelerin çıkarlarını koruyacak araçlar belirlemek
- Petrol fiyatlarının belirlenmesini sağlamak

⁷² Berger, R. (2016). *2016 oil price forecast: who predicts best?*, 12.

- İhracatçı devletlerin çıkarlarını dikkate almak ve üye olmayan devletlerle iş birliği yapmak

Irak 1 Haziran 1972'de IPC (Irak Petroleum Company)'yi millileştirmesi, İran'da 1973'te, Suudi Arabistan 1972'de petrol şirketlerin millileşmesi gerçekleşmiştir. OPEC ülkelerin kaynakların millileştirmesi sonucunda piyasa gücünü arttırmak, örgütün birçok araştırmacı tarafından kartel olarak görülmesine sebep olmuştur.⁷³

Pirog ve Stanson bir kartelin gelişmesi için dört şartı yerine getirmek zorundadır. İlk olarak sattığı malın talebinde istikrarlı olması ve fiyatta esnek olmamasıdır. İkinci şart satılan malın tüketicilerinin örgütlenmemiş olması ve kartelin 'keyfi' hareketlerine, birlikte karşı hareketlerde bulunmamasıdır. Üçüncü şart az sayıda büyük üreticinin olması. Son olarak ise yeni üreticilerin piyasa girişlerinin sınırlandırılmasıdır.

OPEC bağımsız petrol üreten ülkeler arasında işbirliğini amaçlayan örgüt olması, sadece petrol fiyatlarını ve üretim kotaları belirlenmesinde kartel özelliğini göstermektedir.

OPEC sepetinde petrolün fiyatı petrol ihraç eden ülkelerin fiyatlandırılmasının ortalama fiyatıdır. Fiyatı belirleyen yedi referans kullanılmaktadır ve altısı OPEC üyesi, biride üye olmayan Meksika tarafından kullanılmaktadır:

- i. Arabian Light (Arap hafif petrolü), Suudi Arabistan
- ii. Dubai, Birleşik Arap Emirlikleri
- iii. Bonny Light, Nijerya
- iv. Saharan Blend, Cezayir
- v. Minas, Endonezya
- vi. Tia Juana Light, Venezüella
- vii. Istmus, Meksika

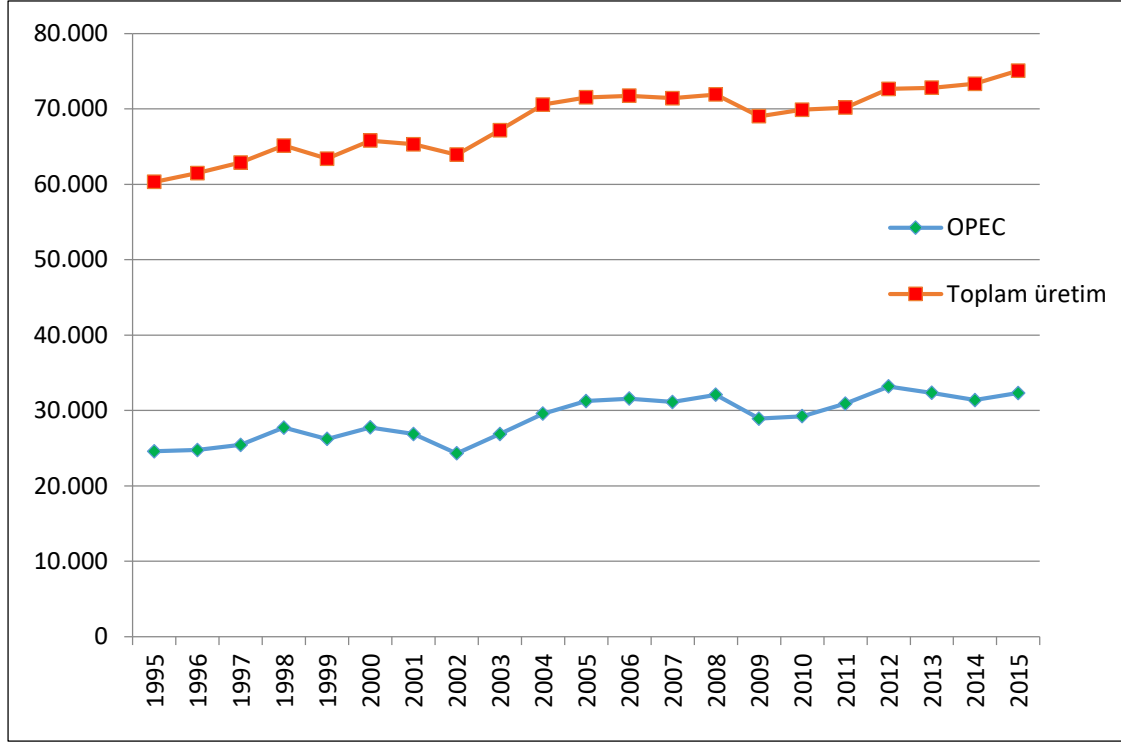
⁷³Ürün, G. (2003). Petrol piyasalarının yapısı, petrolün etkileşim ağları ve petrol şirketleri arasındaki rekabet ortamı. *Türkiye petrolleri anonim ortaklığı arama gurubu*, 9(1), 95-115.

Çizelge 2.5. Toplam Petrol Üretimi ve OPEC'in Payı

	Toplam üretim (1000 varil günlük)	OPEC'in üretimi (1000 varil günlük)	Toplam üretimde OPEC'in payı (%)
1980	59,690	26,501	44.4
1981	55,983	22,183	39.6
1982	53,582	18,734	35
1983	52,406	16,615	31.7
1984	52,991	15,933	30.1
1985	52,269	14,921	28.5
1986	55,091	17,660	32.1
1987	54,605	16,741	30.7
1988	56,889	18,841	33.1
1989	57,784	20,406	35.3
1990	59,105	22,021	37.3
1991	58,736	22,253	37.9
1992	59,332	23,845	40.2
1993	59,130	24,230	41
1994	59,889	24,609	41.1
1995	60,322	24,600	40.8
1996	61,493	24,769	40.3
1997	62,891	25,431	40.4
1998	65,140	27,739	42.6
1999	63,399	26,227	41.4
2000	65,792	27,745	42.2
2001	65,312	26,873	41.1
2002	63,923	24,322	38
2003	67,163	26,884	40
2004	70,575	29,577	41.9
2005	71,523	31,246	43.7
2006	71,734	31,565	44
2007	71,422	31,123	43.6
2008	71,901	32,075	44.6
2009	69,025	28,927	41.9
2010	69,885	29,249	41.9
2011	70,174	30,915	44.1
2012	72,642	33,188	45.7
2013	72,794	32,330	44.4
2014	73,330	31,380	42.8
2015	75,079	32,315	43

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004, 2009, 2016

1973'te Arap-İsrail savaşının ilk petrol krizi ortaya çıkmıştır ve dünya güvenliği, devlet-şirketler yapısını değiştirmiştir. Savaş sonucunda petrol ithalatçısı olan ülkeler, özellikle ABD, petrol ihtiyaçlarını karşılamada tedirgin olması nedeniyle üç politika izlemiştir. İlk olarak güvenliği arttırmak amacıyla petrol talebini azaltmak, işbirliği yapabilecek ortak aramak ve petrol sektöründe gerektiğinde güç kullanmasını ön plana getirmiştir. Savaş sonucunda petrol fiyatlarının yükselmesiyle ihracatçı ülkelerde büyük paralar kazanmalarına yol açmıştır.

Şekil 2.3. Petrol Üretimi ve OPEC (1000 varil/günlük)

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004, 2009, 2016

OPEC ülkelerinin çoğu az gelişmiş olduğu için petrol sektöründeki fiyattan etkilenmektedirler. Bu sebepten dolayı devletler kendi harcamalarını, ekonomideki büyümeyi sağlamak çabalarında fiyatların yükselmesini ve yüksek seviyede tutulmasını istemektedirler. Bu gelişmeler OPEC'in gelecekteki petrol arzının ve fiyatların düzeyini etkilemektedir.

Çizelge 2.6. OPEC ve Diğer Petrol Fiyatları Dolar Cinsinden

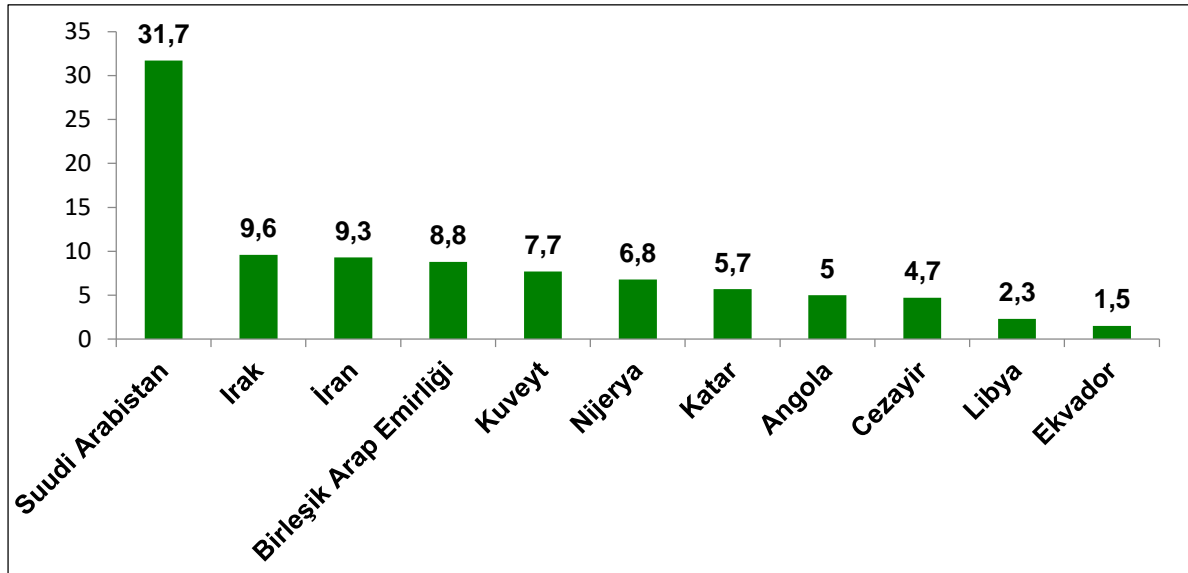
	OPEC	WTI	Brent
1990	22.26	24.46	23.61
1991	18.62	21.55	20.06
1992	18.44	20.58	19.33
1993	16.33	18.45	17.00
1994	15.53	17.19	15.80
1995	16.86	18.42	17.01
1996	20.29	22.20	20.70
1997	18.68	20.56	19.06
1998	12.28	14.36	12.71
1999	17.47	19.30	17.91
2000	27.60	30.37	28.44
2001	23.12	26.00	24.46
2002	24.36	26.13	25.03
2003	28.10	31.09	28.81
2004	36.05	41.44	38.23
2005	50.64	56.51	54.44
2006	61.08	66.04	65.16

Çizelge 2.6.(devam). OPEC ve Diğer Petrol Fiyatları Dolar Cinsinden

	OPEC	WTI	Brent
2007	69.08	72.29	72.55
2008	94.45	100.00	97.37
2009	61.06	61.88	61.68
2010	77.45	79.42	79.60
2011	107.46	94.99	111.36
2012	109.45	94.10	111.62
2013	105.87	97.96	108.62
2014	96.29	93.26	99.08
2015	49.49	48.73	52.41

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin, 2015

Petrol fiyatları piyasada 1990-2000 yılları arasında dalgalı seyir etmekte ve 10-35 dolar arasında gerçekleşmiştir. Ani talep değişiklikleri OPEC'in üretim politikaların değişimi ve üretici ülkelerin gelecekteki üretim politikalara neden olmuştur. Petrole aşırı bağlı olan ekonomiler Hollanda hastalığına maruz kalma kapasiteye sahiplerdir. Bu ekonomilerde ihracattan elde edilen gelirin artmasıyla milli paranın aşırı değerlenmesi ve doğal kaynak sektöründe (petrol) çalışan işçilerin fazla ücret ödenmesi, sonuç olarak toplam ihracatın azalmasına sebep olmuştur. İhracatın azalmasıyla birlikte ekonomideki büyüme zayıflamasına ve ülkeye yabancı yatırımların azalmasına neden olmuştur.

Şekil 2.4. OPEC Üyesi Ülkelerin Toplam Petrol Üretimindeki Payları

Kaynak: EIA, 2014

1999'dan itibaren üye ülkelerin finansal ihtiyaçlarını gidermek için petrol fiyatını hedefleyen politika ve kota belirlemek rolünü öne çıkarılmıştır. Ancak çoğu

zaman ülkeler bu kota disipline bağlı olmamışlar ve kotadan fazla üretim yapılmış ve daha çok petrol piyasaya arz edilmiştir.

Çizelge 2.7. Petrol İhraç Eden Ülkelerin Ekonomik Göstergeleri

	GSYİH Büyüme (%)			Bütçe Dengesi / GSYİH			Cari İşlem Dengesi / GSYİH		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Cezayir	2.8	3.3	2.7	-1.2	-4.1	-1.8	9.9	6	0.4
Bahreyn	2.1	3.4	4.9	-1.5	-3.2	-4.4	11.2	7.3	12
İran	2.7	-5.6	-1.7	-1.4	-2	-2.2	11	6.6	8.1
Irak	10.2	10.3	4.2	4.7	4.1	-5.9	12	6.7	0
Kuveyt	6.3	6.2	0.8	33.3	33.4	28.7	41.8	43.2	38.8
Libya	-62.1	104.5	-9.4	-9	25.9	-1.3	9.1	35.4	-2.8
Umman	4.5	5	5.1	9.1	4.5	5.8	15.3	11.6	9.7
Katar	13	6.2	6.1	6.6	9.6	11.3	30.3	32.4	29.2
Suudi Arabistan	8.6	5.8	3.8	12	14.6	8.3	23.7	22.4	17.4
Birleşik Arap Emirlik	3.9	4.4	4.8	4.1	8.5	7.1	14.6	17.3	14.9
Yemen	-12.7	2.4	4.4	-4.5	-6.4	-7.1	-4	-1.3	-2.7

Kaynak: IMF, MENAP Oil Exporters: Increasing Diversification, Reducing Reliance on Oil-Funded Spending

2.3. Petrolün İran Ekonomisi Üzerinde Etkisi ve Önemi

Gönümüzde petrol bir ekonomi ve siyasi ürün olarak ve dünya ekonomisinde en önemli faktörlerden sayılmaktadır. Ayrıca üretilen malların doğrudan yada dolaylı olarak petrole bağlı üretilmektedir. İran ekonomisinde petrol gelirleri ve GSYİH üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Öyle ki petrol ekonomide en önemli kısmı diğer ekonomi değişkenleri etkilemektedir.

İran'da çoğu araştırmacılar kısmın görüşü petrol gelirleri, mali kaynak sağlayarak harcama ve yatırımı pozitif etkilemekte ve milli gelirin büyümesine neden olabilmektedir. Diğer görüş ise alt yapı ve toplumsal problemlerden dolayı petrol gelirlerinin ekonomik gelişmede sıkıntıların olduğunu anlatmaktadır. Petrolün gelir kaynağı ve harcama şeklinden, devlet ve özel sektör üretimden uzaklaşarak ithal yapmaya teşvik etmektedir.⁷⁴

Ekonomide yıllar boyunca (devrimden sonraki yaklaşık 10 yıl boyunca) yaşanan yüksek enflasyon, uygulanan politikalar ve yetersiz alt yapıdan dolayı, petrol gelirlerinin verimliliğini ve yatırımların verimliliğini azaltmaktadır. Ayrıca

⁷⁴Pesaran, H., Salehi, H. and Mohaddes, K. (2012). *Oil exports and the Iranian economy*, 3.

nispeten gelişmemiş ve bağımlı sermaye piyasası, ekonominin iç ve dış dalgalanmalarına karşı savunmasız olması, petrol fiyatların dalgalanmasından etkilenmektedir. Yapılan araştırma sonucunda petrol gelirlerin arttığı dönemlerde üretimin yükselmesi gerçekleşmektedir. Petrolün olması aslında siyasi ve ekonomide bazı problemlere yol açtığı ama uzun dönemde petrol gelirlerin yükseldiğinde ve ekonomideki toplam geliri etkilediğinden dolayı, toplam talebin üzerinde pozitif etki yaratmaktadır.⁷⁵

İhracattan elde edilen gelirin %80-90 arası petrol gelirlerinden sağlanmaktadır ayrıca devlet bütçesinin de %40-50 arası petrol gelirlerin pay almaktadır. Mali yardımların ve sübvansiyonların temel kaynağı petrol gelirleridir. Bu nedenden dolayı petrol piyasasındaki değişmelerin doğrudan veya dolaylı ekonomiyi etkilemektedir.

1979'dan sonra Mehdi Bazargan başbakanlık döneminde günlük petrol üretimi 6 milyon varilden yaklaşık 4 milyon varile düşmüştür. Bu karar aslında devletin ilk petrol üretim kontrolü kararı olmuştur. 1973'te konsersiyum ve ulusal İran petrol şirketi (NIOC) arasındaki anlaşmada petrol satışlarında sadece İran'a pay verilmiştir.

1979'dan önce Şah döneminde petrol politikaları sonucunda israf, yolsuzluk ve tarım sektörün geri kalmasına neden olmuştur. Sekiz yıl süren Irak savaşı sonucunda petrol üretiminde şartlar gereği çok azalmıştır. Ayrıca petrol gelirleri devlet gelirlerin ve ihracat gelirlerin büyük kısmını kapsamıştır ve petrol ihracatın GSYİH oranı düşmekte ve 1979-88 yılları arası %12 civarında gerçekleşmiştir.

1979 İslam devrimi ardından, Irak savaşı ve ABD yaptırımları, petrol gelirlerinin azalmasına yol açtığı için büyüme oranı da düşmüştür. Devrimden sonra tarım sektörün üretimi yükselmiştir, ama tarım ithalatı da büyük ölçüde

⁷⁵Pesaran, Salehi and Mohaddes, *a.g.e.*, 2012, 12.

yükselmiştir. Nedeni ise 1980-90 yılları arası nüfusun büyüme hızının yüksek olması ve bu üretimin iç talep karşılamasına tahsis edilmesi olmuştur.⁷⁶

Petrol üreticisi ülkelerin diğer ülkelere karşın geri kalınmaların sebebi petrolden elde edilen gelirin nasıl harcanacağından kaynaklanmaktadır. Yapılan araştırmalara göre ekonomik büyüme ile tabi kaynaklar arasındaki ilişki sonucunda, bazı ülkelerin tabi kaynaklara bağlı olması, ekonomik büyüme oranının düşük olmasına sebep olmaktadır.⁷⁷

Çok sayıda yapılan araştırmalarda tabi kaynaklar açısından zengin olan ülkelerde ekonomik gelişme ve büyümede önemli problemlerle karşılaşmaktadır. Problemlerin hem siyasi faktörlerden hem de ekonomik faktörlerden oluşmaktadır.

- Siyasi faktörler; tabi kaynaklar zengini olan ekonomilerde rant faktörün elde edilmesi diğer ekonomilere karşın, milli açıdan ranta ulaşmak istedikleri daha yüksektir. Bu kaynakların ekonomide bir bela gibi algılanmasında kaynakların verimliliğine bağlıdır. Eğer kaynakların malikiyeti ve açık piyasanın kanunları çok sıkı ve saldırgan olursa ekonomik büyümeyi negatif etkilemekte ve büyümeyi azaltmaktadır.
- Ekonomik faktörler; kaynakların zengin olması eğer elde edilen gelir ticarete konu olmayan mallara yönelik harcanıyorsa, bu malların talep yükselmesine ve reel döviz kurun güçlenmesine sebep olmaktadır. Bu nedenden dolayı sanayi sektörünün sermaye ve işçi tahsis edilmesinin azalmasına sebep olmaktadır. Ayrıca sanayi sektörün üretimi yerine diğer sektörlerin üretimi artmaktadır. İşgücü ve sermayenin sanayi sektör yerine, rekabete konu olmayan malların üretimini yükseltmektedir. Sonuç olarak bu tür ekonomilerde tabi kaynakların ihracatındaki artış, döviz kurun güçlenmesinden dolayı sanayi sektörün zayıflamasına neden olmaktadır.⁷⁸

⁷⁶Pesaran, H., Salehi, H. and Mohaddes, K. (2013). *One hundred years of oil income and the Iranian economy: a curse or a blessing?*, 10-11.

⁷⁷ Eivazi, R. (2008). Oil and other barriers to development. *Institute for Humanities and Cultural Studies*, 56.

⁷⁸Eivazi, a.g.e., 58-61.

Gylfason 2001'de yaptığı araştırmada tabii kaynak zengini olan ÷lkelerde ekonomik büyüme ve tabii kaynakların milli servetindeki payı ile ters ilişkilidir ve büyümeyi dört kanaldan etkilemektedir.

- i. Hollanda hastalığı
- ii. Rüşvet (rant)
- iii. Fazla güvenirlilik
- iv. Eğitimin az gelişmesi

Gylfason'a göre eğitim ekonomik gelişmenin temel koşullarındandır. Eğitim işgücü verimliliğini artmaktadır. Demokrasi gelişmeyi, toplum sağlığının gelişmesi ve beraberlik üzerinden refahın artmasına ve ekonomik büyümeye neden olmaktadır. Yapılan araştırmaya göre kaynak zengini ÷lkelerde işgücünün beceri seviyesinin düşük olması, devletin bu kaynaklara aşırı güvendiğinden dolayı eğitim politikaların uygun olmamasına yol açmaktadır.⁷⁹

İran ekonomisinde gelişmenin ve büyümenin problemi kaynakların azlığı veya olmaması değildir, aslında bu kaynakların verimli kullanması ve kaynakların yönetmeliğinde ortaya çıkan yetersizliktir. Ayrıca sermaye birikimin çokluğu ama diğer büyüme faktörlerin yetersizliğinden dolayı beklenen gelişme gerçekleşmemektedir.

Ekonominin önemli özelliğı petrol ve doğalgaz rezervin olmasıdır. Petrol ve doğalgazdan elde edilen döviz gelirleri ile ekonomideki verginin önemi yıllar boyunca azalmaktadır. Dış ticaret dalgalanmaların çok olduğu İran ekonomisinde, fiyatların yüksek olduğu dönemlerden elde edilen gelir fazlalığı ve döviz gelirlerin arttığı dönemde devlet bütçesinin durgunluk döneminde ortaya çıkan açığı kapatmak için kullanılmasından ve dalgalanmayı kestirmek yerine bütçe açığının devam ettiği gör÷lmektedir. Petrol fiyatların düşük olduğu zamanlarda devletin vergilere yüklendiğı dönemlerdir ve bu sebepten dolayı makroekonomik istikrarsızlığı ve devlet kurumlarına (firmalarına) koruma politikaları artmaktadır.⁸⁰

⁷⁹Gylfason, T. and Zoega, G. (2001). *Natural resources and economic growth: the role of investment*, 34-35.

⁸⁰Eivazi, a.g.e., 63-64.

1954-79 yılları arasında devletin petrol gelirlerine güvenerek çok kapsamlı yenileme ve sanayileştirme planı yapmıştır ama siyasi ve ekonomik problemlerden dolayı sıkıntılı dönemler yaşanmıştır.

Petrole bağlı gelişme istikrarsız ve devamsız olmaktadır. Çünkü devleti zayıflatarak önemli görevlerinden aciz kılmaktadır. Gelişmemiş petrole bağlı büyüme sonucundan siyasi, ekonomik ve sosyal sorunların ortaya çıkması gelişme sürecini zayıflatmakta ve durdurmaktadır. Vergi gelirlerine bağlı olan ülkelerde devletin ekonomi ve sosyal yapıya bağlılığı çok yüksektir ve bu da demokrasinin ilerlemesine neden olmaktadır.

Petrolde elde edilen döviz gelirlerin ülke içinde kısa dönemde devlet tarafından harcanması veya iç piyasaya sürdürülmesinin artırımından dolayı likidite artışına ve enflasyonun yükselmesine, sektörel açıdan sanayi ve tarım sektörünü zayıflatmaktadır. İran'da çoğu uzmanların ortak noktası ve ekonomik istatistiklerin tasdik ettiği, petrol gelirlerin arttığında milli yatırımın azalmasına neden olmaktadır ve bu da ekonomideki en büyük sorunu olmaktadır.⁸¹

İran'da yaklaşık 40 yıllık petrol üretimi yapılmaktadır. Petrolün millileştirmeden önce petrol gelirlerine dayanmaksızın ekonomik faaliyetler yapılmaktaydı. Ancak zaman geçtikçe artan nüfus sayısı ve dışa bağımlılığından dolayı petrol ekonomide daha yüksek paya sahip olmaktaydı. Ayrıca petrol ihracatın yüksek oranda, petrolden elde edilen diğer maddeler üzerinden gerçekleşmekteydi.

Teknoloji gelişmenin ve deniz taşımacılığın gelişmesi sonucunda ham petrol ihracatın oranı yükselmiştir ve petrol ihracatının çeşitliliği önemli ölçüde yerini ham petrole bıraktığından dolayı devlet gelirlerinde de payını yükseltmiştir.

1973 yılında petrol fiyatların yükselmesi sonucunda devlet geliri artmıştır. Ayrıca ithalatın arttığı ve ülke içi üretimi negatif etkilemiştir. 1977-79 yılları arasında petrol fiyatların düşmesinden dolayı ekonomide durgunluk yaşadığına neden olmuştur. İslam devrimden sonra ardından savaş başladığı dönemde,

⁸¹Eivazi, a.g.e., 67-68.

devlet ekonomiye ve gelişmeye odaklanamamasından ve savaş etkilerini, tahribatın ortadan kaldırması için 1990'lı yıllara kadar ekonomi alanında pek çok politikalar gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca devrimden önceki dönemde petrol fiyatlarının yükseldiğinde devletin dışa bağımlılığı artmış ve ithalat yükselmiştir. Aşırı kamu harcaması, kamuya yönelik politikası sonucunda enflasyon yükselmiştir. Bu etki 90'lı yıllara kadar devam etmiştir.

1996-2006 döneminde sanayi ve tarım sektöründe istihdam az olduğu, ayrıca korelasyon katsayısı petrolün sektörlere katma değeri düşmüştür. Petrolün katma değer rakamları sektörlerde şöyle olmuştur; tarımda -0.54, madencilikte -0.19, sanayide -0.21 ve konut sektöründe 0.05 seviyesinde gerçekleşmiştir. Rakamların dikkate alındığında Hollanda hastalığının tarım, sanayi ve madencilik sektörünü negatif etkisi ama konut sektörünü pozitif etkilediği açıklanmıştır.

1977-2010 yılları arasında katma değer tarım sektöründe yıllık ortalama %4.12 yükselmiştir ama aynı yıllarda tarım sektöründe enerji harcaması ortalama %4.77 yükselmiştir. Enerji harcaması oranının katma değer oranının büyük olması enerji harcamasının verimliliğinin düşük olmasından kaynaklanmıştır. Diğer değişle tarım sektörü enerji verimliliğinin büyüme hızı (katma değer bölü enerji harcaması) ortalama -%0.16 oranında gerçekleşmiştir. Açıktır ki bu dönemde enerji verimliliği tarım sektöründe düşmüştür.⁸²

Ekonominin devletleştirmesinin yükselmesinin önemli sebeplerinden devrimden sonraki dönemde bankaların devletleştirmesidir. Bu dönemde devletin politikaları ve bankalara yaptığı baskıdan dolayı bankaların sermaye birikiminde sıkıntılar yaşamaktadırlar ayrıca devletin bankalara borcu artmaktadır.

Genel olarak petrol fiyatlarındaki şokların iki yönde ekonomiyi etkilemektedir.

- Birincisi, arz yönlü değişimler (zaman geçtikçe ortaya çıkmaktadır) ve üretimi etkilediğinden gösterilmektedir.

⁸²Amadeh, H., Analysis of energy demand in agriculture sector, *Journal of Iranian energy economics*, 22.

- İkincisi, toplam talep üzerinde (kısa dönemde ortaya çıkmaktadır) ekonomiyi etkilemektedir.⁸³

Uzmanlara göre petrol şokların (hem pozitif şoklar hem de negatif şoklar) petrol üretici ülkeleri üzerinde negatif etki yaratmaktadır. Genelde negatif şoklar yaşandığı dönemlerde devletler ithalat üzerinde baskı veya yasaklar kullanarak döviz gelirlerinde tasarruf yaparak iç talebi ve dış taahhütleri yerine getirmek istenmektedir.

Yapılan politikaların sonucu ise enflasyonun yükselmesi, döviz kurun yükselmesi, ekonomide durgunluk ve işsizliğin yükselmesine neden olmaktadır.

Pozitif şoklarda Ale Gelb yaptığı araştırmasına göre 1970'li yıllarda petrol fiyatların yükselmesi uzun dönemde petrol üretici ülkeler diğer ülkelere karşın daha az gelişme gerçekleşmektedir. Fiyat dalgalanmalarının negatif etkisi, gelecek fiyatların yanlış tahmini ayrıca risklerin arttığı ve elde edilen ani gelirlerin yanlış kullanılması petrol fiyatlarındaki artışın pozitif etkilerini azaltmaktadır.⁸⁴

Yapılan araştırmada bir birim petrol fiyatların yükselmesi kısa dönemde sanayi üretimini çok az pozitif etki yaratmaktadır ama uzun dönemde bu etki azalmaktadır. Bir birim fiyat yükselmesi kısa dönemde reel döviz kuru azalmaktadır ama uzun dönemde negatif etki yaratmaktadır. Bir birim fiyat yükselmesi kısa dönemde ithalatı aşırı etkilemekte ve ithalat yükselmekte ama bu etki gittikçe azalmaktadır.⁸⁵

Başbakan Hatemi döneminde petrol istikrar fonu politikası (oil stabilization fund) başlamış ama Ahmedinejad döneminde durdurulmuştur ve ulusal kalkınma fonu lehine siyasi gücün parlamentodan başbakana geçmiştir. 2000 yılında parlamento tarafından onaylanan petrol istikrar fonu ekonominin petrol fiyat dalgalanmalarından korunması için önemli adım olmuştur. Uygulama rejimi ve popülist politikaların 2005'te Ahmedinejad döneminde başlamasıyla fiyatların

⁸³Samadi, S., Yahyaabadi, A. and Moallemi, N. (2010). Analyzing the impact of oil price shocks on variables macroeconomic in Iran. *Quarterly Journal of Economic Research and Policies*, 7.

⁸⁴Samadi, Yahyaabadi and Moallemi, *a.g.m.*, 8.

⁸⁵Samadi, Yahyaabadi and Moallemi, *a.g.m.*, 23.

yüksek olduğu zamanda kullanılarak şartlar vasıtasıyla 2009'da fiyatların düşmesinde istikrar aracı olarak kullanılmıştır.

Ulusal istikrar fonu 2001'de yerine ulusal kalkınma fonu almıştır. Ancak bu fonun daha etkili olacağı açık değildir. Petrol gelirlerinin dalgalanmasının kontrolünde yeterli ve uygun mekanizma olmadığına döviz kuru aşırı dalgalanmaktadır. Ayrıca yüksek enflasyon ve aşırı petrol gelirlerinin dalgalanması üretimin büyümesini negatif etkilemekte ve firmaların rekabet gücünü zayıflatmaktadır.⁸⁶

2000 yılında "döviz rezerv hesabı" üçüncü beş yıllık kalkınma planının 60.maddenin gereği oluşturulmuştur. Devlet 2001'den sonra petrol gelirlerinin fazlalığı (bütçede öngörülen satışa göre) merkez bankada bu hesaba aktarılması planlanmıştır.

2001'den sonra petrol fiyatlarının dalgalandığı dönemde ve ekonominin bu dalgalanmalardan negatif etkisi, döviz rezerv hesabı politikasından çok azalmaktadır ve bu hesabın etkisi negatif etkileri düşürmektedir ama öngörülen etkiden daha az gerçekleşmektedir. Petrol gelirlerinin arttığında eşitsizlik de yükselmektedir (gelir dağılımı açısından) ve sonuçta mali baskı da artmaktadır. Bu kanaldan, gelirlerinin arttığı ve mali baskının da arttığı ekonomik büyümeyi negatif etkilemektedir ayrıca yapılan araştırma sonucunda petrol gelirlerinin yüksek olduğu dönemde büyümeyi olumsuz etkilemekte ve negatif gerçekleşmektedir.⁸⁷

Petrol gelirlerinin yükseldiği zamanda petrolün ekonomide ve siyasetinde bir sorun olsa bile üretim artmaktadır ve uzun dönemde toplam üretim üzerinde pozitif etkisi olduğu ve yükseltmektedir. Ayrıca yapılan araştırmada uzun vadede yaşanan yüksek enflasyon, kurumların zayıf olması ve izlenen politikaların petrol gelirlerinden doğru yararlanması ve yatırımın verimliliğini çok azaltmaktadır. Sermaye ve para piyasasının bağımlılığı ve gelişmemesi ekonomiyi iç ve dış dalgalanmalara karşı savunmasız kılmakta, bu piyasaların yetersizliğinden petrol fiyatı değişimlerinden doğrudan geliri etkilemektedir.⁸⁸

⁸⁶Pesaran, Salehi and Mohaddes, *a.g.e.*, 2013, 30.

⁸⁷ Rezaei, M., Yavari, K., Ezzati, M. and Etesami, M., Analysis of the Effect of the Abundant Natural Resources (Oli & Gas) on Financial Repression and Economic Growth through the Income Distribution Channels, *Journal of Iranian energy economics*, 113.

⁸⁸Pesaran, Salehi and Mohaddes, *a.g.e.*, 2012, 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PETROL FİYATLARINDAKİ DÜŞÜŞÜN İRAN EKONOMİSİ ÜZERİNDE ETKİLERİ

İlk ticari petrol kuyusundan sonra petrol piyasasındaki değişimler dünya ekonomisi üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. 1970'den sonraki dönemde gelişen siyasi ve ekonomik olaylardan dolayı petrol piyasasında dalgalanmalara sebep olmuştur.

İran ekonomisindeki ikinci bölümde anlatıldığı üzere önemi ve petrol fiyatlarının değişimi ekonomi üzerinde etkiler yaratmıştır. Petrole bağlı olan ekonomik gelişmeler piyasadaki değişimlerden dolayı üretim, dış ticaret devlet bütçesi ve neredeyse tüm sektörler etkilenmiştir.

3.1. İrana'a Yönelik Uygulanan Ambargonun Geçmişi

İrana'a yönelik yaptırımlar ilk kez Dr.Mosaddegh başbakanlık döneminde yapılmıştır. Petrolün millileşmesi döneminde Amerika ve İngiltere'nin çıkarlarına ters gelen bu politikaya karşı ambargo uygulayarak ve ekonomik baskı yaparak İran devletini petrolün millileşmesinden vazgeçmesi için uygulanmıştır. Ancak başbakan tüm baskılara ve yaptırımlara rağmen bu politikadan geri çekilmedi ve petrolü piyasa değerinden daha ucuz satarak ve diğer piyasalara yönelerek yaptırımların etkisini azaltmaya çalışmıştır.⁸⁹

1979'da İslami devrimden sonra özellikle 14 Kasım 1979'da ABD konsulusluğu işgali sonucunda ortaya çıkan gerginlik sonucunda petrol sektörüne yönelik ABD tarafından yaptırımlar başlamıştır. Petrol sektöründe özellikle alt yapı tesisatı ve petrol keşfinde faaliyet yapan yabancı firmalar özellikle ABD firmaları işlem yapmaları durdurulmuştur. Bu ambargo sonucunda petrol üretimini etkileyerek günlük petrol üretimini 1 milyon varile düşürmüştür. Aynı zamanda dünya piyasada petrolün arzındaki azalma sonucunda fiyatları yükselmiştir.

⁸⁹ Jalilifar, A. (2016).*Impact of international sanctions on Iranian economy*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi, 17.

Aslında devrimden sonra yeni rejimin batılı güçlerin egemenliğine karşı olması, ABD ve diğer müttefiklerinin izlediği politikaya karşı olmasından dolayı yaptırımlara maruz kalmıştır.⁹⁰

23 Ekim 1992'de silah ve yeni nesil biyolojik ve nükleer programa karşı İran, Irak, Suriye ve kuzey Köre üzerinde ambargolar uygulanmıştır. Aslında bu yaptırımların amacı ölümcül silahlara ve nükleer silaha karşı ortaya çıkmıştır. 30 Nisan 1995'te ABD İran'ın dış ticaretini hedefleyen yeni yaptırımlar başlamıştır. Yaptırımların kapsamlı olarak ticaret üzerinde kısıtlamalar yapılarak ekonominin zayıflaması hedeflenmiştir.⁹¹(bu yaptırımlar halen devam etmektedir)

1996'da ISA (Iran Sanction Act) adı altında İran daha kapsamlı ambargolara maruz kalmıştır. ISA komitesinin açıklamasına göre İran nükleer faaliyetine karşı ve bazı ülkelerin yardımıyla nükleer açıdan ilerlememesi için yaptırımlar uygulanmıştır. 1998'den sonra her 6 yılda bir kez tekrar yaptırımlar gözden geçerek yenilenmesi ve diğer konuları kapsamaması planlanmıştır.

2000 yılında ABD istihbarat birimleri ve İran yönetimine muhalif olarak faaliyet gösteren birimlerden Natanz ve Arak'ta nükleer tesisler hakkında bilgi verilmiştir. IAEA (International Atomic Energy Agency) komitesi 2003'te İran'ın 1991'de Çin'den alınan uranyumu bildirmemesi ve zenginleştirme programına dikkat çekerek İran'ın zenginleştirme programının sonlandırılması istenmiştir. Bu dönemde Avrupa ülkeleri nükleer programın askeri boyuta geçme endişesiyle İran devleti ile müzakereler başlamıştır. Almanya, İngiltere ve Fransa İran ile müzakereler sonucunda 2004 anlaşmasına göre tüm santrifüjler denetim altına alınmıştır. Ayrıca İran kaygılarının giderilmesi için uranyum zenginleştirme programını durdurmuştur.⁹²

Finans işlemleri hedef alan ambargolar ABD maliye bakanlığı tarafından 2006'da uygulamaya başlamıştır. Ambargo doğrultusunda 100 dolardan fazla para transferine izin verilmemekte ve 2001'de İran bankaların terörizmi destekleme

⁹⁰ Jalilifar, *a.g.e.*,18.

⁹¹ Jalilifar, *a.g.e.*,20.

⁹² Göktaş, K.(2014). *İran dış politikasında Mahmut Ahmedinejad dönemi (2005-2012)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne, 73.

bahanesiyle bankalara yönelik yaptırımlar yapılmıştır. Aynı zamanda İran merkez bankası ambargoya maruz kalmıştır. Bu dönemde petrol satışlarını hedefleyen yaptırımlar İran petrolünü alan ülkelere yasaklar konulmuştur. Ayrıca petrol müşterisi olan ülkeler yaptırımlara veya cezalanmalara maruz kalmamak için ithalatı azaltmış veya kesmişlerdir.⁹³

2006'da İran ve Avrupa üçlüsüyle (Almanya, İngiltere ve Fransa) nükleer faaliyetlerin durdurulması karşılığında, nükleer teknoloji ve çeşitli ticaret önerileri verilmiştir. Ayrıca bu önerilere sıcak bakan İran, diğer taraftan nükleer programına ilişkin yasal haklarından vazgeçtiği anlamına gelmesi vurgulanmıştır. 2008'de P5+1 ülkelerin görüşmelerde İran, nükleer programın IAEA tarafından denetim altında olduğunu belirtmiştir. Ayrıca uluslar arası anlaşmalarla programın güvencesi yani barışçıl olmasını vurgulayarak zenginleştirme programını durdurmayacağını söylemiştir. 15 Eylül 2008'de IAEA İran nükleer programına ilişkin raporunda, BM kararların yapılmaması, uranyum zenginleştirme programı ve ağır su reaktörün çalışmasının devam ettiği söylenmiştir. Ancak tesislerin denetimi sonucunda gizli nükleer çalışmaya dair bir kanıtı varılmadığını da belirtmiştir.⁹⁴

2012'de yaptırımlara maruz kalan İran devleti, bütçesinde petrol satışların %60'lık pay ile gerçekleşmiştir. Gelir açıdan ihracatın azalmasıyla (özellikle petrol ihracatı) vergiler yükselmiştir. Ayrıca vergilerin yaklaşık %13 artmasından dolayı kamu gelirleri %7 artmıştır.⁹⁵

Yaptırımların döviz arzı üzerinde etkileri:

- i. Petrol ve diğer yan maddelerin ihracatın azalmasından dolayı döviz gelirlerinin azalmasına sebep olmuştur. Ayrıca para transferindeki engeller ve kısıtlamalardan, döviz arzı negatif etkilenmiştir.
- ii. Merkez bankasının yaptırımlara maruz kalması ve para transferindeki kısıtlamalarda, merkez bankası döviz arzında etkili olmamıştır.

⁹³ Jalilifar, *a.g.e.*,20.

⁹⁴ Göktaş,*a.g.e.*,75.

⁹⁵ Hosseini, S.(2013). Iran's economy accompanied by sanctions with emphasis on 2012 performance, *Quarterly. Journal of Fiscal and Economic Policies*, 1(2), 9.

- iii. Yaptırımların etkisiyle geleceğin belirsizliğinden sermaye çıkışın artması, döviz talebin yükselmesine sebep olmuştur.

Devlet döviz piyasada ortaya çıkan olumsuzluğu kontrol etmek amacıyla, döviz ihtiyaçları gruplandırmak ve bu ihtiyaçlara öncelik sırası tanımak olmuştur. Örneğin temel maddeler, ilaç ve tıbbi malzemeler birinci öncelik tanımlanmış ve merkez bankasından bu döviz ihtiyacın giderilmesi istenmiştir.⁹⁶

2001'de ABD'de terörist saldırıdan sonra, terörist yönetimine karşı düzenlenen operasyonlar ilişkin Afganistan ve Irak'ta askeri operasyonlar yapılmıştır. Aynı dönemde İran ve Kuzey Kore aynı nedenlerden dolayı farklı yöntem (yaptırımlar) uygulanmıştır. Kore'ye karşı tam ambargo yapılarak içe kapanık bir ülke durumuna geçmiştir. İran'a yönelik yaptırımlar diğer ülkeleri de teşvik ederek ambargoların daha etkili olması istenmiştir. Aslında 1980-90 yılları arasında uygulanan ambargoların nedeni terörizmi engellemek olmuştur. Ortadoğu'da güç kazanmasına karşı 1990-2000 yılları arasında uygulanan yaptırımlar, nükleer programa ve askeri güce karşı olmuştur. 2006'dan sonra özellikle 2010'da finans işlemleri hedefleyen ambargolar yapılmıştır. Bu dönemde İran ile ticaret yapan ülkeler ve firmaları kapsayan yaptırımlar ekonomiyi negatif etkilemiştir. 2006'da nükleer programa ilişkin, Natanz tesislerinde yapılan araştırmalara karşı IAEA komitesi bu konuyu ulusal güvenlik konseyine (UNSC) taşımıştır. 2007'de araştırmalara ve nükleer faaliyetlere açıklık getirmek için İran ve IAEA komitesinin işbirliği yapılmıştır. Sonuç olarak 2013'te İran ve IAEA işbirliğine dayanarak nükleer programa açıklık getirilmiştir. Ayrıca bu yılda JPA (Joint Plan of Action) anlaşmasının temeli atılmıştır. UNSC üyesi olan Rusya, Fransa, İngiltere ve Çin Almanya ile birlikte 23 Kasım 2013'te İran'la JPA doğrultusunda 6 ay süreç içinde nükleer programın sınırlı faaliyet yapılması ve bu süreçte izlenen politikaları kapsayarak birçok yaptırımların özellikle petrol satışlarına ilişkin yaptırımlar askıya alınmıştır.⁹⁷

14 Temmuz 2015'te P5+1 ülkeleri İran'ın nükleer programına ilişkin "Joint Comprehensive Plan of Action" anlaşması imzalanmıştır. JCPA anlaşmasına göre

⁹⁶ Hosseini, a.g.m., 10.

⁹⁷ Kaya, G.(2017). *The impacts of financial sanctions on policy space: The case of Iran and Russia*. Middle east Technical University, 48-50.

İran, şartları yerine getirdiği sürece nükleer yaptırımları (ABD, AB ve BM yaptırımları) 10 yıl süre içinde kaldırılması planlanmıştır.

JCPA anlaşmasının İran'a olan faydaları:

- i. Petrol satışına uygulanan amborgunun kaldırılması sonucunda petrol ihracatı ve üretimi artmıştır.
- ii. Merkez bankasına ve bazı diğer bankalarına uygulanan yaptırımların kaldırılmasından dolayı tekrar SWIFT'e bağlanması sağlanmıştır.
- iii. Uluslar arası sigortacılık sisteminden faydalanması sağlanmıştır.
- iv. Finansal kuruluşların İran ile ticaret yapmama kararlarının önündeki engeller kaldırılmıştır.⁹⁸

ABD'nin uyguladığı finansal yaptırımlar sonucunda bazı Avrupa bankaları İran ile finans işlemlerden geri çekilmişler. Örneğin 2012'de HSBC bankası 1.9 milyar dolar, 2014'te BNP (Paribas of France) bankası 8.9 milyar dolar ve 2015'te Commerz bankası 1.5 milyar dolar cezalandırılmışlar. Bu sebepten dolayı bankalar finans işlem yapma istekleri korkuyla sarsılmıştır. JCPA anlaşmasından sonra nükleer programa ilişkin yaptırımların kaldırılması ve finansal yaptırımın kaldırılmasına rağmen, finansal kurumları ve bankaların tekrar yaptırımların geri gelmesi ve cezalanma korkusundan dolayı halen finansal sorunların giderilmemiştir.⁹⁹

Çizelge 3.1. Birleşmiş Milletlerin İran'a Yönelik Uygulanan Ambargo

2006	<ul style="list-style-type: none"> • Balistik füze Nükleer programa ilişkin uranyum zenginleştirme ve ağır su reaktörlerin inşasının durdurulması istenmiştir. • BM üyesi ülkelerin İran ile nükleer işbirliğinin sonlandırılması istenmiştir. • İran ile finansal işbirliğinin durdurulması istenmiştir.
2007	<ul style="list-style-type: none"> • 2006 yılında verilen kararı genişleterek silah alım-satımını kısıtlanmıştır. Nükleer ve balistik füze programına ilişkin kurumlar ve kişilerin sayısı artırılmış ve seyhat yasağı getirilmiştir. • İki programa yönelik destek veren bankalar (Bank Sepah) kısıtlamalar getirilmiştir. • Karar doğrultusunda kalkınma ve insani faaliyetler dışında tüm devletlerin İran ile mali faaliyetlerin durdurulması istenmiştir.

⁹⁸ Kaya, a.g.e., 52.

⁹⁹ Kaya, a.g.e., 74.

Çizelge 3.1. (devam). Birleşmiş Milletlerin İran'a Yönelik Uygulanan Ambargo

2008	<ul style="list-style-type: none"> • Nükleer programa ilişkin mali desteği kesmek için İran ile ticarete, ülkelerin ve kurumların dikkatli olmaları istenmiştir. • Bankalara yönelik özellikle Bank Melli, Bank Saderat, Bank Sepah İran dışındaki şubelerin kapatılması istenmiştir.
2010	<ul style="list-style-type: none"> • Nükleer ve balistik füze programına ilişkin kişiler ve kurumların sayısı artarak seyhat yasağı genişletilmiştir. • Uluslararası finans işlemleri İran ile ilişkisi sonlandırılmış, para transferi durdurulmuştur. • Sigortacılık işlemleri özellikle uçak ve gemi sigortalama işleminin durdurulması istenmiştir.

Kaynak: Jalilifar A.(2016), impact of international sanctions on Iranian economy, yüksek lisans tezi, S:24

3.2. Petrol Fiyatların Düşüşü İran Ekonomisi Üzerinde Etkisi

Petrol gelirleri İran ekonomisinin en temel kaynağıdır. Devlet ve özel sektörün döviz ihtiyaçlarının en önemli kaynağı sayılmaktadır. Petrol ihracat payı kısa dönemde sermaye, teknolojik ve OPEC kotası kısıtlamalarından dolayı, petrol fiyatları ve ani değişimlerden petrol gelirleri ve ekonomiyi etkilenmektedir. Petrol şokların ortaya çıkmasının belirsizliğinden ekonomideki etkilerin tahmin edilmesi çok zor olmaktadır. Hamilton 1996'da petrol şokların ekonomik etkilerin doğru tahmin edilmesinde ilk olarak cari petrol fiyatlarının önceki yıla kıyasla tahmin etmiştir. Şöyle ki eğer cari petrol fiyatları ve önceki yılın maksimum (minimum) fiyatın farkı sıfırdan büyük (küçük) olursa, net petrol fiyatın yükselmesi (azalması) pozitif (negatif) şoklardan ortaya çıkmaktadır.¹⁰⁰

İran'da devlet bütçesinin petrol gelirlerine bağlı olması, petrol fiyatların dalgalanmasından etkilenmektedir. Ayrıca %80-%90 oranlarında ihracat gelirlerin ve %40-%50 oranında bütçe de petrol gelirlerinin etkisi olduğundan, mali yardımlar ve sübvansiyonların temel kaynağı olması ekonomiyi etkilemektedir. Ham petrol ihracatın geçmişten daha yüksek paya sahip olması ekonomiyi petrole bağlı olarak göstermektedir. Bu sebepten dolayı sanayi sektörü, tarım sektörü ve hizmet sektöre direk ya da dolaylı olarak petrol gelirlerine ve ihracatına bağlı olmaktadır.¹⁰¹

¹⁰⁰ Mehregan, N.(2015). Unforeseen oil price shocks and economic growth in Iran: an application of markov switching regression. *Journal of Iranian Energy Economics*, 3, 2.

¹⁰¹ Shahnazi, a.g.m., 144.

Petrol gelirleri devlet bütçesinde önemli paya sahip olmaktadır. Petrolün bütçe de etkisini araştırmak için iki neden yardımıyla analiz edilmektedir. Birincisi; petrol gelirlerin devlet gelirlerindeki payı olmaktadır. 1965-2007 yılları arası verilerine göre petrol gelirleri %50 devlet gelirlerinde paya sahip olmaktadır. Ayrıca payın yüksek olduğundan dolayı gelirlerin önemli ölçüde petrole bağlı olmaktadır. İkincisi; petrol gelirlerinin bütçe açığındaki payı olmaktadır. Aynı dönemdeki analize göre bütçe açığının petrole bağımlılığı çok yüksek olmaktadır. Şöyle ki petrol fiyatların yüksek olduğu dönemde gelirlerin arttığından dolayı bütçe açığı azalmakta ve petrol fiyatları düşük olduğu dönemde bütçe açığı artmaktadır.¹⁰²

Yapılan araştırmalara göre 1980 yılından itibaren petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar, ilk başta petrol üretimindeki değişimlerden kaynaklanmasından ortaya çıkması düşüncesinden oluşmuştur. Petrol üretimindeki değişimi OPEC ülkelerin siyasi olaylarından, örneğin savaş veya inkılaplara ilişkilendirilmiştir. Ancak zaman geçtikçe güncel araştırmalar gösteriyor ki bu olaylar (OPEC ülkelerin siyasi değişimleri) çok önemli olmamış ve fiyatlardaki dalgalanmalar 1973'ten sonra ham petrol talebindeki değişimlerden kaynaklanmıştır.¹⁰³

İkinci dünya savaşından sonra artan motorlu araçların sayısı ve sanayi sektörün değişimi, gün geçtikçe dünyada petrole olan talebi arttırmıştır. Sanayi sektörün ve diğer sektörlerin gelişmesindeki petrole bağımlılığı, petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. 1973-74 yılları arasındaki dönemde, Arap-İsrail savaşında uygulanan ambargo sonucunda kesintiye uğrayan petrol satışları ve ardından yükselen petrol fiyatların da asıl nedeni talebin artması olmuştur. Bu dönemde doların değer kayb etmesi ve ABD'de enflasyonun artması, ham petrol fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. OPEC ülkeleri üretimi azaltarak aynı zamanda talebin yükselmesi ve dünyada ham petrolün talebinin geçtikçe artması fiyatların yükselmesine sebep olmuştur.¹⁰⁴

1979'da İran'da islam devrimi sonucunda petrol üretimi azalmıştır. Ocak ve Şubat 1979'da petrol üretimi minimum seviyesine gerçekleşmiştir. Aynı zamanda

¹⁰² Shahnazi, a.g.m., 146-147.

¹⁰³ Hamilton, D.(2003). What is an oil shock?, *Journal of Econometrics*, 113(2), 363-364.

¹⁰⁴ Memarzadeh, A. and Maybodi, A.(2017). 40 years' experience of oil price fluctuations: importance and consequences. *Quarterly Energy Economics Review*, 13(51), 73.

Suudi Arabistan petrol piyasada ortaya çıkan boşluğu doldurmak için petrol üretimini yükseltmiştir. OPEC üretimi Ocak 1979'da, 1978 Eylül ayına göre yaklaşık %8 düşmüştür. Ancak bu düşüşün Nisan 1979'da sifıra indirilmiş ve üretimdeki azalma kapatılmıştır.

Bu dönemde yapılan araştırmalara göre (örneğin Kilian 2009) 1979'daki petrol fiyatların yükselmesi, arz yönlü değişimin talep yönlü değişiminden etkisi daha düşük olmuştur. Asıl fiyat yükselişine sebep olan faktör, gelecekteki ham petrol fiyat beklentilerinin olumsuzluğu için gerçekleşmiştir. Şöyle ki Ortadoğu'daki siyasi değişimlerden etkilenerek ülkelerin petrol talebi artmıştır. Gelecekteki belirsizlikten (ABD ve İran arasındaki gerginlik gibi olaylar) dolayı tüketici ülkeler ham petrol ihtiyaçlarının giderilmesi için depolama işlemine başlamışlar, böylece bir taraftan talep artmış diğer taraftan fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Kilian toplam petrol fiyatların yükselmesinin %30'lük payı, tüketici ülkelerin depolama politikası izlediklerinden ve aynı zamanda talebin yükselişinden kaynaklanmıştır.¹⁰⁵

1980'den önce yükselen petrol fiyatları bu piyasanın daha cazip olması OPEC dışı ülkelerin petrol piyasaya girişine sebep olmuştur. Çin, Mısır, Meksika ve Norveç gibi ülkeler fiyatların yükselişinden etkilenerek petrol üretimlerini yükseltmişler ya da üretici ülkeler konumuna geçmişler. 1973'teki OPEC'in %53 piyasadaki payı 1980'de %43 ve 1985'te %28'e düşmüştür. OPEC ülkeleri düşen petrol fiyatlarından etkilendikleri için tekrar fiyatların yükselmesi için üretimlerini kısmışlar ama aynı zamanda üye ülkeler kota politikalarına uymayarak kota paylarını aşmışlar ve bu politikanın başarısızlığına sebep olmuşlar.

1980-90 yılları arasında ham petrol piyasasında sistematik olarak fiyatlar düşmüştür. Nisan 1980'den sonra düşüşe geçen fiyatların birinci nedeni, ABD'de uygulanan genişleyici para politikası sonucunda faiz oranının yükselmesi olmuştur. Bu politika sonucunda yaşanan ekonomik durgunluk ham petrol talebin azalmasına ve fiyatların düşmesine sebep olmuştur. Ayrıca sanayileşmiş ülkelerde

¹⁰⁵ Kilian, L.(2009). Not all oil price shocks are alike: disentangling demand and supply shocks in the crude oil market.*American Economic Review*, 99(3), 1053-1055.

petrol tüketimindeki tasarruf politikası ve bu dönemde ekonomik gelişmenin azalma beklentisinden dolayı fiyatların düşüşüne etkili olmuştur.¹⁰⁶

İkinci bölümde anlatıldığı üzere günümüze kadar yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşlerin kısaca değinerek bu dönemlerde İran ekonomisi üzerindeki etki ele alınacaktır.

- i. Arap-İsrail savaşının sonrası ve ardından İran'daki islam devrimi yükselen petrol fiyatları 1985-86 yılları arasında Suudi Arabistan'ın OPEC kotasını aşarak fiyatların düşmesine neden olmuştur.
- ii. 1991'de Kuveyt işgali sonucunda yükselen petrol fiyatları yılın sonuna doğru fiyatlar düşmüştür.
- iii. 11 Eylül 2001 saldırısından sonra petrol arzındaki yetersizliğin karşılanması ve siyasi belirsizlikten dolayı fiyatlar düşmüştür.
- iv. 2002'den sonra yüksel petrol talebi ve fiyatların yükselmesinden sonra 2008'de mali krizden etkilenerek fiyatların düşmesine neden olmuştur.
- v. Yükselen teknolojik yenilenmeler, verimliliğin artması ve petrol talebindeki düşüş sonucunda 2014 yılından sonra fiyatlar düşmeye başlamıştır.

3.2.1. Birinci ve İkinci Petrol Fiyat Düşüşü

1960'tan sonra İran ekonomisinde, devlet bütçesinde petrolün payı yükselmiştir. Örneğin 1963'te yaklaşık %45 oranında, 1972'de yaklaşık %56 ve son olarak islam devriminden önce 1978'de %70 oranında gerçekleşmiştir. İslam devrimi ardından başlayan İran-İrak savaşı ve sekiz yıl süren savaşta petrol üretimi azalmış ve ekonomik sorunlara neden olmuştur. Savaş etkilerinin ortadan kaldırmak için yeni düzenlemeler yapılması ve gelir kaynağı olarak petrole bağlılığı, devlet gelirlerinin yüksek oranda petrolden elde edilen gelire bağlı olduğundan dolayı elde edilen petrol gelirleri yüksek oranda harcamaya yönelik kullanılmıştır. Tarım, sanayi ve hizmet sektörünün zayıflığından dolayı devlet harcamaları petrol sektörüne bağlı hale gelmiştir. Savaş etkisiyle fabrikaların büyük kısmı kapatılmış ve ya tahrip olmuştur. Yüksek enflasyon, artan işsizlik

¹⁰⁶ Memarzadeh, and Maybodi, *a.g.m.*, 78.

oranı, GSYİH'nın düşmesi ve bütçe açığının yükselmesi bu dönemin ekonomik problemleri olmuştur. ¹⁰⁷

Petrol fiyatlarının dalgalanması ülke içinde üretimi negatif etkilemiştir. Tarım sektörü, sanayi sektörü ve madencilik sektörü bu fiyat dalgalanmasından olumsuz etkilenirken hizmet sektörü ve konut sektörü pozitif olarak etkilenmiştir. Bir başka deyişle ticaret yapılabilen sektörler negatif etkilenmiştir. Döviz kurunun güçlenmesinden dolayı ülke içi üreticilerin rekabet güçlerinin kayb etmesine sebep olmuştur. Bu nedenden dolayı üretim maliyeti yükselmiş ve üretilen mallar daha yüksek fiyatta gerçekleşmiştir. Yükselen üretim maliyeti ithalat mallarıyla karşılanmamasından ve ülke içinde üretimin dış piyasada tam alternatifin olmadığından ticari yapıyı da değişmesine neden olmuştur. ¹⁰⁸

Petrol sektörü devrimden önceki dönemde, devlet gelirinin yaklaşık %80'i ve ihracat gelirlerinin %90'ını petrol satışlarından sağlamıştır. Ekonomi bakanlığının raporuna göre petrol sektörü devrimden sonra yirmi yıllık dönemde yaklaşık GSYİH'nın %16-%20'si, döviz gelirlerinin yaklaşık %85'ini ve enerji tüketiminin %98'ini temin etmiştir. Ayrıca petrol sektörü İran ekonomisinde mali rolü almış ve döviz ihtiyaçlarını gidermiştir. ¹⁰⁹

Çizelge 3.2. Günlük Ortalama Petrol Üretimi (1970-1989)

	Ortalama günlük üretim (1000 varil)	Ortalama günlük üretimin değişimi (%)
1970	3,829	13.4
1971	4,539	18.6
1972	5,023	10.7
1973	5,860	16.7
1974	6,021	2.7
1975	5,350	-11.2
1976	5,882	10
1977	5,662	-3.7
1978	5,241	-7.4
1979	3,167	-39.6
1980	1,816	-42.7
1981	1,565	-13.9
1982	2,420	54.7
1983	2,441	0.9
1984	2,032	-16.8

¹⁰⁷ Jalili, O. and Madjumerd, M.(2016). The survey of existence of price bubbles in oil market of Iran. *Journal of Iranian Energy Economics*, 5(20), 254.

¹⁰⁸ Jalili and Madjumerd, a.g.m.,255.

¹⁰⁹ Yazdani, M. and Norafrooz, T.(2015). Evaluating the impact of oil price volatilities and output gap on trade balance in Iranian economy. *Journal of management (financial economics and development)*, 9(31), 24.

Çizelge 3.2. (devam). Günlük Ortalama Petrol Üretimi (1970-1989)

	Ortalama günlük üretim (1000 varil)	Ortalama günlük üretimin değişimi (%)
1985	2,192	7.9
1986	2,037	-7.1
1987	2,297	12.8
1988	2,476	7.8
1989	2,814	13.6

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999

Çizelge 3.2'de görüldüğü üzere 1972'de ve Arap-İsrail savaşından sonra petrol satışlarından uygulanan ambargo sonucunda yükselen petrol fiyatları, İran petrol üretiminde yükselmeye sebep olmuştur. 1972'de günlük üretimi 5 milyon olan 1973'te petrol fiyatların yükseldiğinden dolayı üretim 5.8 milyona yükselmiştir. Dünyada yükselen petrol talebi ve 1973'te savaşın etkisiyle petrol fiyatlarındaki yükseliş, ithalci ülkelerde petrole olan taleplerinin azalmasına yönelik uygulanan politikalar petrol talebin düşmesine sebep olmuştur.

3.2.1.1.GSYİH

İslam devrimi ve ardından başlayan İran-İrak savaşı sonucunda ekonomide olumsuz etkiler yaratarak negatif büyüme oranına neden olmuştur. Ancak sadece 1982-83 yılları arasında GSYİH oranı 191 ve 213 milyar dolarda gerçekleşmiştir. Savaşta hedef alınan petrol tesisleri petrol üretiminde kesinti yaratmıştır. Ekonominin petrole bağlılığından dolayı kesintiye uğrayan petrol satışları, GSYİH'a üzerinde negatif etki yaratmış ve büyüme oranı neredeyse savaş bitimine kadar negatif oranlarda gerçekleşmesine sebep olmuştur.

Savaştan sonraki dönemde tekrar üretime başlayan petrol tesisleri ve aynı zamanda petrol fiyatların yükselişinden dolayı, ekonomik faaliyetlerin başlamasıyla ekonominin canlanmasına ve GSYİH'nın yükselmesine sebep olmuştur. Örneğin 1988-89 yıllarında GSYİH büyüme oranı %6.1 ve %13.5'ta gerçekleşmiştir.

Çizelge 3.3. GSYİH ve Büyüme Oranı

	GSYİH (sabit 2010 dolar fiyatı milyon dolar)	GSYİH'nın büyüme oranı (sabit 2010 doları yıllık %)
1970	161,936	10.9
1971	184,124	13.7
1972	210,820	14.5
1973	226,508	7.5
1974	239,648	5.8
1975	238,867	-0.3
1976	282,485	18.3
1977	274,650	-2.8
1978	239,382	-12.8
1979	210,607	-12
1980	165,116	-21.6
1981	155,710	-5.6
1982	191,790	23.1
1983	213,053	11.08
1984	197,842	-7.1
1985	201,537	1.8
1986	181,816	-9.7
1987	181,503	-0.1
1988	170,464	-6.08
1989	180,917	6.1
1990	205,513	13.5

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 3.3'te görüldüğü üzere 1970-72 yılları arasında GSYİH oranının yaklaşık ortalama %12 büyüme kayd etmiştir. 1973'ten sonra yükselen petrol fiyatları ardından İran'ın GSYİH'sı 226milyar dolarda, büyüme oranı ise %7.5'te gerçekleşmiştir. 1973 yılında büyüme oranı yarı yarıya düşmüştür. 1974'te de GSYİH oranı yaklaşık %30 düşmüştür ve 1975'te neredeyse büyüme oranı negatif oranında gerçekleşmiştir. 1979 islam devrimine kadar geçen dönemde özellikle 1973'ten sonra GSYİH oranı düşmüş, sadece 1976 yılında %18.3 oranında büyüme gerçekleşmiştir. 1977'den düşen GSYİH oranını asıl nedeni devrimin daha derinleşmesinden kaynaklanmıştır ve büyüme oranı 1979'a kadar negatif değerlere inmiştir.

Çizelge 3.3 anlaşıldığı üzere 1979'dan sonra GSYİH oranında ciddi düşüş gerçekleşmiştir. Örneğin 1979'da 210 milyar dolarda gerçekleşen GSYİH 1980 yılında 165 milyar dolara düşmüştür. 1979-81 yılları arasında devrimin ilk yıllarında ekonomik faaliyetlerinin birçoğunun durdurulduğu için ve fabrikaların kapatıldığından olumsuz etkilenerek GSYİH oranı negatif değerlerde gerçekleşmiştir. Büyük fabrikaların kapatıldığı ve yabancı firmaların devrim

nedeniyle ileriye dönük endişelendiklerinden dolayı ekonomide kesintiye sebep olmuştur.

Çizelge 3.2'de verilere göre 1973'te yükselen petrol fiyatları günlük üretimin artmasına sebep olmuştur. 1974'ten sonra düşüşe geçen petrol fiyatları üretimde negatif etki yaratarak yaklaşık %75 oranında petrol üretimin azalmasına neden olmuştur. Devrimden sonra petrol üretimi önemli ölçüde düşmüştür. 1979'da yaklaşık günlük üretimi %40 oranında düşmüş ve 1980'de yaklaşık %43 oranında düşüş gerçekleşmiştir. Savaş etkisiyle azalan petrol üretimi devrimden önceki yıllara kıyasla yaklaşık %50 oranında azalma yaşanmıştır.

Çizelge 3.4. Ana Sektörlerin Değişimi (1970-1989)

	Tarım sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Tarım sektörünün yıllık büyümesi (%)	Sanayi sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Sanayi sektörünün yıllık büyümesi (%)	Hizmet sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Hizmet sektörünün yıllık büyümesi (%)
1970	6.5	3.3	108	12.2	34.8	8.5
1971	6.5	-0.6	124.1	14.9	39.9	14.9
1972	7.4	13.5	140.4	13.1	48.3	20.9
1973	7.8	5.7	157.4	12.1	48.8	0.9
1974	8.1	3.4	159.1	1	65.8	34.8
1975	8.9	9.8	144.6	-9.1	77.6	17.9
1976	9.9	11.7	173.3	19.8	89.9	15.5
1977	9.6	-3.9	158.3	-8.6	95.2	6.1
1978	10.2	6.6	125.3	-20.8	94.8	-0.4
1979	10.8	6	98.3	-21.5	100.2	5.7
1980	11.2	3.6	52	-47.1	98.9	-1.3
1981	11.4	1.8	51	-1.8	91.6	-7.3
1982	12.2	7.1	83.6	63.8	92.1	0.5
1983	12.8	4.5	89.8	7.3	103.7	12.5
1984	13.7	7.3	75.9	-15.4	101.6	-2
1985	14.8	7.8	75.1	-0.9	104.8	3.2
1986	15.5	4.7	70	-6.7	90.4	-13.7
1987	15.9	2.4	76.3	8.9	83.9	-7.1
1988	15.8	-0.6	74.9	-1.8	76.1	-9.2
1989	16.5	4.3	78.5	4.8	81.6	7.1

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

3.2.1.2. Dış ticaret

Yapılan çoğu araştırmalarda örneğin; Hamilton (1983), Gisser ve Goodwin (1986), Cunado ve Perez de Gracia (2003), petrol fiyatlarındaki artışın petrol üreticisi olan ülkelerde makroekonomik göstergelerde negatif etki yarattığını ortaya koymuştur.

Petrol üreticisi ülkelerde petrol fiyatlarındaki artışın iki kanaldan ekonomide etki yaratmaktadır.

- i. Gelir üzerinde pozitif etkiyle
- ii. Ticaret üzerindeki negatif etkiyle

Gelir üzerinde pozitif etkiyle, aslında petrol fiyatlarının artışı kısa dönemde gelirin (servet) ithalatçı ülkelerden ihracatçı ülkelere aktarılmasıdır. Uzun dönem etkisi ise üretici ülkede eğer ülke içinde (üretilen iç piyasa ürünlerine) harcanıyorsa ekonomide verimliliği artmasına neden olabilmektedir ve milli gelirin artmasına sebep olmaktadır.¹¹⁰

Ticaret üzerindeki negatif etki ise, ithalatçı ülkelerin aldıkları önlemler ile üretici olan ülkelerinden alınan mallara yönelik kısıtlamalar, üretici ülkelerde negatif etki yaratmaktadır.

Yukarıda anlatıldığı üzere devrimden önceki dönemde petrolün ekonomideki payı oldukça yüksektir. Devlet gelirlerin yaklaşık %80'ı ve ihracat gelirlerinin %90'ı petrolün ekonomideki önemini göstermektedir. Petrol üretiminin bu dönemde ortalama günlük 5 milyon varil olduğu ve döviz gelirin temel kaynağı konumunda olmuştur.

Çizelge 3.5. Dış Ticaret Değişimi (1970-1989)

	İthalat (cari fiyat milyon dolar)	İhracat (cari fiyat milyon dolar)	Dış ticaret açığı (cari fiyat milyon dolar)
1970	2,327	2,026	-301
1971	2,928	3,172	244
1972	3,689	3,936	247
1973	5,594	9,056	3,462
1974	11,105	21,889	10,784
1975	18,318	21,091	2,773
1976	19,212	25,319	6,107
1977	23,448	24,821	1,373
1978	17,330	18,308	978
1979	14,516	24,176	9,660
1980	27,125	12,961	-14,164
1981	28,082	12,431	-15,651
1982	26,415	21,524	-4,890
1983	37,834	22,725	-15,108

¹¹⁰Haldane, A. G.(1997). On Inflation Targeting in the United Kingdom. *Scottish Journal of Political Economy*, 45, 7-12.

Çizelge 3.5. (devam). Dış Ticaret Değişimi (1970-1989)

	İthalat (cari fiyat milyon dolar)	İhracat (cari fiyat milyon dolar)	Dış ticaret açığı (cari fiyat milyon dolar)
1984	26,971	18,359	-8,612
1985	25,746	16,006	-9,739
1986	21,773	7,802	-13,970
1987	11,695	12,271	576
1988	17,595	8,964	-8,630
1989	21,819	11,841	-9,977

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 3.5'te dış ticaretin fazlası devrimden önceki dönemde özellikle 1970'ten sonra yükselmiştir. 1973-74 yılları arasında yükselen petrol fiyatları dış ticareti pozitif etkileyerek, dış ticaret fazlasının yaklaşık 3.4 ve 10.7 milyar dolara yükselmesine sebep olmuştur. Arap ülkelerin 1973'te uyguladıkları petrol ambargusunun etkili olmadığından sonra düşen petrol fiyatları İran'ın dış ticaretini negatif etkileyerek dış ticaret fazlasının %80 düşmesine neden olmuştur.

Devrimden sonraki dönemde savaş etkisiyle özellikle 1980'den sonra petrol sektörü hariç diğer sektörlerin zayıflığından dolayı dış ticaret fazlası sürekli negatif oranında gerçekleşmiştir. Savaşın etkisiyle ekonomik faaliyetlerin önemli ölçüde azalması ve aynı zamanda 1974'ten sonra düşen petrol fiyatları dış ticaretin 1980-89 yılları arasında ortalama 10 milyar açık vermesine sebep olmuştur.

Savaş sürecinde İran ekonomisinde üç dönem durgunluk ve gelişme gerçekleşmiştir. Birincisi 1980-81 yılları arasında durgunluğun temel nedeni, savaş etkisiyle tahrip olan güney bölgesinde tesisler ve sanayi sektörü, dünya ekonomisinde durgunluk ve İran petrol ihracatının azalmasından kaynaklanmıştır. 1982-85 yılları arasında sanayi sektörün tekrar üretimi başlaması ve petrol ihracatının yükselmesi nedeniyle ekonomik gelişme kayd edilmiştir. Son olarak 1986-88 yılları arasında durgunluk döneminin nedeni ise petrol fiyatlarının düşüşü, savaşın daha şiddetli olarak karada devam etmesi ve petrol taşıyan gemilere yönelik saldırılar petrol ihracatın azalmasından kaynaklanmıştır. Ülke içindeki

tahribatın etkisiyle elde edilen gelirlerle yenileme politikası izleyen devlet, ekonomi alanında pek çok politikayı sürdürmekte çok zorluklarla karşı karşıya kalmıştır.¹¹¹

Çizelge 3.6. İran'ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı (1970-1989)

	İran petrol ihracatı (milyon dolar)	Toplam OPEC'in petrol ihracatı (milyon dolar)	İran'ın petrol ihracatının OPEC içindeki payı (%)
1970	2,358	14,494	16.2
1971	3,494	20,067	17.4
1972	3,638	24,003	15.1
1973	5,617	36,832	15.2
1974	20,904	119,066	17.5
1975	19,634	106,927	18.3
1976	22,923	128,448	17.8
1977	23,599	141,623	16.6
1978	21,684	134,823	16
1979	19,186	200,086	9.5
1980	11,693	282,625	4.1
1981	10,047	259,629	3.8
1982	18,690	203,826	9.1
1983	20,273	158,348	12.8
1984	15,713	147,863	10.6
1985	13,012	128,869	10
1986	5,900	76,640	7.6
1987	9,400	91,578	10.2
1988	8,419	85,375	9.8
1989	11,315	106,809	10.5

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004

Petrol ihracatı açısından 1970-74 yılları arasında sürekli yükselmiştir. Özellikle 1973 yılında petrol fiyatların yükselişi sonucunda petrol ihracatı yaklaşık 21 milyar dolara yükselmiştir. 1979 devrimiyle azalan petrol üretimi 1981 yılın sonuna kadar ihracatın da azalmasına ve yaklaşık %50 düşmesine neden olmuştur.

1986 yılında daha önce anlatıldığı üzere ABD'de uygulanan daraltıcı para politikası sonucunda yükselen faiz oranı durgunluğa sebep olmuştur. Dünyada ve özellikle sanayileşmiş ülkelerde petrole bağımlılıklarının azalma politikası neticesinde petrol talebi düşmüştür. OPEC ülkeleri üretimi sürekli azaltarak piyasadaki rolünü, petrol fiyatlarının yükselişinde doğru yapılması planlanmıştır. Üye ülkeleri içinde kota paylarına uymayarak petrol fiyatların daha düşmesine neden olmuştur.

¹¹¹ Asnasheri, A., Naderi, K. and Abolhasani, A. (2016). The impact of oil shocks on inflation, growth and money; a case study of Iran. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(22), 96-97.

1980-88 yılları arasında İran-Irak savaşı bu dönemde örneğin WTI petrol fiyat türü 36 dolardan 38 dolara yükselmiştir. Petrol ihracatında kesintiye neden olan bu savaş iki ülkede de petrol ihracatında azalmaya sebep olmuştur. Petrol arzının azalması sonucunda piyasada petrol fiyatların yükselmesiyle sonuçlanmıştır.

3.2.1.3.Kamu Dengesi

Bütçe açığının iki mekanizmayla ekonomide etki yaratmaktadır. Birincisi, devlet harcamalarının yükseldiğinde piyasaya yeni talep olarak etki yaratmaktadır. Bu talep fazlalığı piyasada fiyat düzeyin yükselmesine sebep olmaktadır. İkincisi, bütçe açığının yükselmesi likidite artışına yol açmaktadır. Likidite artışı dolaylı olarak enflasyonun yükselmesine neden olmaktadır. Petrol fiyatların düşüşe geçtiği dönemde devlet harcamalarının azalması çok zor olduğundan dolayı devlet yatırımlarının azalmasına ve vergilere yüklendiği artmakta ayrıca gelişmeyi negatif etkilemektedir.¹¹²

Bütçe açığına neden olan faktörler

- i. Vergi rejimin verimsizliği
- ii. Vergi kültürün yetersizliği
- iii. Üretim faktörlerin devlet tarafından verimli kullanılmaması, az harcamayla daha çok üretim yapamamak
- iv. Devlet teşkilatın bütçelerinde harcamaya daha çok imkân yaratması
- v. Devlet firmaların bütçelerindeki şeffafsızlık
- vi. Vergiden kaçanları

Devletin büyüklüğü ve cari harcamaların çoğu kısmı devlette çalışanların maaşlarını kapsadığı için harcamaların kısıtlanması olasılığı çok düşüktür.¹¹³

¹¹²Emami-Meybodi, and Daei-Karimzadeh, *a.g.m.*,148.

¹¹³ Emami-Meybodi, and Daei-Karimzadeh, *a.g.m.*,150-151.

Çizelge 3.7. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler

	Bütçe geliri (milyar rial)	Vergi geliri (milyar rial)	Bütçe gideri (milyar rial)	Bütçe açığı (milyar rial)
1979	1,598	465	2,207	-608
1980	1,699	368	2,227	-528
1981	1,325	340	2,298	-972
1982	1,770	554	2,707	-937
1983	2,501	613	3,167	-665
1984	2,773	796	3,672	-898
1985	2,714	898	3,353	-638
1986	2,666	1,033	3,313	-647
1987	1,707	1,024	3,156	-1,449
1988	2,171	1,030	3,640	-1,469
1989	2,085	986	4,210	-2,125

Kaynak: İnan merkez bankası; <http://tsd.cbi.ir>

Çizelge 3.7’de anlaşıldığı üzere 1979 devriminden sonra yükselen petrol fiyatları bütçe açığının azalmasına sebep olmuştur. 1980 yılında yeni rejimin başa geçmesiyle ve aynı zamanda İnan-İrak savaşın başlamasıyla görüldüğü üzere bütçe gelirinde yaklaşık %22 azalmasına neden olmuştur. Aynı yılda vergi gelirlerinde de düşüş yaşanmış ve 368 milyar rial olarak gerçekleşmiştir. Özellikle 1986’dan itibaren fiyatların düşüşü bütçe açığında ciddi yükselmeye yol açmıştır.

Daha önce anlatıldığı üzere birinci 1980-81 yılları arasında durgunluğun nedeniyle bütçe gelirleri ve vergi gelirinde düşüş gerçekleşmiştir. Bütçe giderlerine bakıldığında aynı dönem için %4 oranında ve bütçe açığında yaklaşık %85 artmasına sebep olmuştur. 1982-85 yılları arasında gelişme yaşanan ekonomide bütçe gelirlerin ortalama %30 artmış (1985 yılı hariç) ve bütçe giderleri de yaklaşık %20 yükselmiştir. 1986-88 yılları arasında OPEC ülkelerin petrol üretimindeki azalma politikasının fiyatlar üzerinde pek çok etki yaratmamasından dolayı petrol fiyatlarında düşüş gerçekleşmiştir. 1986-87 yıllarında bütçe gelirleri yaklaşık %45 düşmüş ve bütçe giderleri de %5 azalmıştır. Bütçe açığı savaş sonuna kadar özellikle 1985-88 yılları arasında sürekli yükselmiştir. Çizelge 3.7’de bakıldığında anlaşılıyor ki ne zaman petrol fiyatları düşüş eylemine geçmişse devlet, vergi gelirlerine yüklenerek aradaki farkın azalmasına çaba göstermiştir.

Shafeyi makalesine göre devletin maliye politika mekanizmasından vergiler ve kalkınma harcamaları ekonomik gelişmeyi direkt ve negatif etkilemiştir. Devlet mali dengelyi sağlayamadığı durumda bütçe açığına sebep olmuştur. Ayrıca dengelyi kurmak için dış borçlanmaya, para basma politikası izlenmiştir. Ayrıca

para basıldığı durumda para arzındaki fazlalık enflasyon ve fiyatların yükselmesine yol açmıştır. Bu sebepten dolayı politika sonucunda bir vergi türü olarak sermaye ve para kaynağını devlete geri getirmiştir. Gelir vergisi olarak bilinen bu tür vergilendirme politikası 1961-98 yılları arasında %45'lik payla bütçe açığını kapatmıştır.¹¹⁴

3.2.2. Üçüncü Petrol Fiyat Düşüşü

1980'den itibaren sistematik bir şekilde düşen petrol talebi 1990'lı yıllara kadar yaşanan siyasi olaylardan etkilenmiş ama neticede ülkelerin izlediği politika, petrole bağımlılığının azalmasına sebep olmuştur. 1991'de Kuveyt işgali sonucunda petrol fiyatları yükselmiş ama bir ay boyunca süren fiyat yükselişi yılın sonuna doğru fiyatlar düşmüştür. Irak yönetimine karşı başlayan Körfez savaşı ve petrol arzında ciddi kesintiye sebep olmuş ve bu savaşın diğer petrol üreticisi ülkelerin petrol tesislerinin tehdidi sonucunda ortaya çıkmıştır.¹¹⁵

İran'da savaştan sonra geriye kalan tahribatı ortadan kaldırmak ve yeni ekonomik sistemin daha doğru uygulaması, 1988'de savaş bitimiyle yapılmaya başlamıştır. Devrim sebebiyle ülkeden para çıkışının artması ardından savaşın başlaması, ekonomide faaliyet gösteren zengin kısım ülke dışına göç ederek, para çıkışın yükselmesine sebep olmuştur. Savaşın sonlanmasıyla tekrar ekonomik faaliyetler ve yenileme politikaları önem kazanmış, yeniden yapılanma süreci başlamıştır.

Çizelge 3.8. Günlük Ortalama Petrol Üretimi (1990-1999)

	Ortalama günlük üretim (1000 varil)	Ortalama günlük üretimin değişimi (%)
1990	3,132	11.3
1991	3,401	8.6
1992	3,431	0.9
1993	3,425	-0.2
1994	3,596	5
1995	3,595	-
1996	3,596	-
1997	3,603	0.2
1998	3,714	3.1
1999	3,439	-7.4

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999

¹¹⁴Emami-Meybodi, and Daei-Karimzadeh, *a.g.m.*, 149.

¹¹⁵ Memarzadeh, and Maybodi, *a.g.m.*, 79.

1991’de fiyatların yükselmesi sonucunda günlük petrol üretiminde artışa sebep olmuş ve üretimi 3.4 milyon varile yükseltmiştir. Ekonominin temel gelir kaynağı olan petrolün fiyat yükselişi az da olsa pozitif etki yaratarak gelişmeye yönelik politikaların uygulamasına sebep olmuştur. Bu süreçte uygulanan yeniden yapılanma politikaların daha hızlı yürütülmesi ve gelirin artışından yararlanarak gelişmenin hızını artmıştır.

3.2.2.1. GSYİH

1985’ten sonra OPEC ülkelerin petrol üretiminin azaltma politikası ve 1990 yılından Kuveyt işgali sonucunda yükselen petrol fiyatları bu dönemde İran ekonomisi üzerinde, GSYİH’nın büyümesine sebep olmuştur.

1990-94 yılları arasında petrol gelirlerinin artması ülke içinde yenileme ve yeniden yapılandırma politikasının yürütülmesi için projelerin gelir kaynağı olarak harcamaya yönelik olmuştur. Bu sebepten dolayı bu dönemde likiditenin artışına, üretimin artmasına ve GSYİH’nın yükselmesine neden olmuştur.

Petrol fiyatlarının dalgalanması ve İran ekonomisindeki önemli gelir kaynağı olması 1968-2000 yılları arasında GSYİH bu dönemde ortalama %5.12 büyümüştür. Ancak bu dönemde petrol fiyatlarının dalgalanmasından dolayı GSYİH negatif etkilenmiştir. Eğer petrol fiyat dalgalanması bu dönemde sıfır olsaydı GSYİH ortalama %6.9 yükselmesine yol açabilirdi.¹¹⁶

Çizelge 3.9. GSYİH ve Büyüme Oranı

	GSYİH (sabit 2010 dolar fiyatı milyon dolar)	GSYİH’nın büyüme oranı (sabit 2010 doları yıllık %)
1990	205,513	13.5
1991	231,647	12.7
1992	239,286	3.2
1993	235,766	-1.4
1994	231,762	-1.6
1995	237,327	2.4
1996	252,399	6.3
1997	255,807	1.3
1998	261,128	2.08
1999	266,357	2
2000	281,927	5.8

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

¹¹⁶ Fattahi, S., Sohaili, K. and Abdolmaleki, H.(2014). Oil price uncertainty and economic growth in Iran: evidence from asymmetric VARMA MVGARCH-Mç*Journal Of Economic Modeling Research*, 5(17), 59.

Çizelge 3.9'da bakıldığında 1990-1992 yılları arasında fiyatların yükselmesiyle birlikte petrol üretimi de yükselmiş ve GSYİH'nın ortalama %10 artmasına neden olmuştur. 1992-94 yılları arasında petrol fiyatlarının düşmesiyle birlikte GSYİH'nın düşmesine ve negatif oranda büyümesine sebep olmuştur.

Çin, Rusya, Hindistan gibi ülkelerin gelişmesinin sonucunda petrole talebin daha çok artması sonucunda 1994'ten sonra 1997 Asya krizine kadar fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Bu dönemde GSYİH'sı ortalama %3 artmasıyla 1995'te 237 milyar dolar, 1996'da 252 milyar dolar ve 1997 yılında 255 milyar dolara yükselmiştir. 1997 yılında Asya krizin başlamasıyla etkilenen ülkelerde ve aynı zamanda dünyada ekonomik büyümeyi negatif etkilenmesinden dolayı petrol fiyatlarının düşmesine sebep olmuştur. Özellikle Rusya ekonomisinde ortaya çıkan durgunluk sebebiyle petrol talebi azalmıştır. İran ekonomisinde fiyatların düşmesiyle GSYİH büyüme hızını düşürerek etki yaratmıştır.

Çizelge 3.10. Ana Sektörlerin Değişimi (1990-2000)

	Tarım sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Tarım sektörünün yıllık büyümesi (%)	Sanayi sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Sanayi sektörünün yıllık büyümesi (%)	Hizmet sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Hizmet sektörünün yıllık büyümesi (%)
1990	18.3	11	93.3	18.7	89.6	9.8
1991	19.4	5.6	108.9	6.7	97.3	8.6
1992	21.4	10.2	110	0.9	101.5	4.2
1993	21.6	0.9	112.7	2.4	101.7	0.2
1994	22	2.1	109	-3.3	103	1.2
1995	22.9	3.7	109	0.00	108.6	5.4
1996	23.6	3.2	116.2	6.6	113.4	4.4
1997	23.8	0.9	114.2	-1.7	117.5	3.5
1998	26.4	0.5	113.8	-0.3	121.3	3.2
1999	24.4	-7.3	114.5	0.5	126.7	4.4
2000	25.3	3.4	125.3	9.4	129.9	2.5

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 3.10'da görüldüğü üzere 1990 petrol fiyat yükselişinden ana sektörlerin etkilenmesiyle sektörlerin büyüme oranı, tarım sektöründe yaklaşık %50, sanayi sektöründe yaklaşık %70 ve hizmet sektörü yaklaşık %10 düşmüştür. 1990-94 yılları arasında petrol fiyatlarının düşmesiyle İran'da ana sektörlerin de etkilendiği ve büyüme hızının düşmesine sebep olmuştur. Tarım sektörü ve sanayi sektörü bu dönemde özellikle 1992'den sonra önemli ölçüde büyüme hızları düşmüş ve en çok sanayi sektörü etkilenecek negatif oranda büyüme hızı

gerçekleşmiştir. 1994-96 yılları arasında yükselen petrol fiyatları ana sektörlerin büyümesine sebep olmuştur. 1997 yılında Asya krizi nedeniyle düşen petrol fiyatları ana sektörlerin negatif etkileyerek sektörlerin büyüme oranı düşmüştür. 1997'de ortaya çıkan kriz en çok sanayi sektörünü etkileyerek negatif oranda büyüme gerçekleşmiştir.

3.2.2.2. Dış Ticaret

1979 devriminden sonra üretimin önemli ölçüde azalması ve bu süreçte tamamen petrole bağlı hale gelen ekonomide ihracatın büyük payı petrole bağlı devam etmiştir. 1990'da yükselen petrol fiyatları ihracatı pozitif etkileyerek dış ticaret açığının azalmasına sebep olmuştur. Aslında petrol hatları güvenliliğinden dolayı yükselen petrol fiyatları, yılın sonuna kadar fiyatların düşmesiyle bitmiştir.

Çizelge 3.11. Dış Ticaret Değişimi (1990-2000)

	İthalat (cari fiyat milyon dolar)	İhracat (cari fiyat milyon dolar)	Dış ticaret açığı (cari fiyat milyon dolar)
1990	29,707	16,573	-13,134
1991			
1992			
1993	13,150	16,197	3,046
1994	9,571	20,321	10,749
1995	12,985	20,900	7,914
1996	18,092	24,315	6,223
1997	17,511	19,682	2,171
1998	18,245	13,986	-4,258
1999	17,752	21,963	4,210
2000	21,688	23,526	1,837

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

1991'den itibaren dünyadaki petrol talebin artması Özellikle Çin ve Rusya gibi ülkelerde fiyatların az da olsa yükselmiştir. Çizelge 3.11'de görüldüğü üzere bu dönemde ihracatın artmasıyla 1993-95 yılları arasında dış ticaret fazlasının 7.9 milyara yükselmesine sebep olmuştur. 1997 Asya krizinin başlamasıyla dış ticaret negatif etkilenmiş ve ihracatın 19.6 milyara düşmesine neden olmuştur. İthalatın 1998'de 18.2 milyar dolara yükselmesi ve ihracatın aynı yılda 13.9 milyara düşmesi, dış ticaret açığının yükselmesine ve 4.2 milyar dolar açık vermesine neden olmuştur. Devrimden sonra petrol fiyatları ne zaman yükselmişse o dönemde dış ticaret açığının azalmasını ve tam tersi ne zaman petrol fiyatları düşmüş ise o dönemde dış ticaret açığı yükselmiştir. Örneğin 1990-94 yılları arasında petrol fiyat

yükselişi dış ticaret fazlası 1994 yılına kadar yükselmiştir. Tam tersi 1997’de petrol fiyat düşmesiyle birlikte dış ticaret negatif etkilenecek 1998 yılında dış ticaretin açık vermesine sebep olmuştur.

Çizelge 3.12. İran’ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı (1990-2000)

	İran petrol ihracatı (milyon dolar)	Toplam OPEC’in petrol ihracatı (milyon dolar)	İran’ın petrol ihracatının OPEC içindeki payı (%)
1990	16,831	145,983	11.5
1991	15,276	126,869	12
1992	15,184	132,343	11.4
1993	12,773	118,461	10.7
1994	13,576	119,742	11.3
1995	14,973	133,486	11.2
1996	19,441	168,102	11.5
1997	15,553	163,599	9.5
1998	10,048	107,352	9.3
1999	16,098	154,717	10.4
2000	25,443	252,285	10

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004

1990-2000 yılları arasında petrol ihracatına bakıldığında zaman 1990 yılında fiyatların yükselmesi sonucunda petrol ihracatı 16.8 milyar dolara yükselmiştir. Çizelge 3.12’yi dikkate alındığında 1990 yılından sonraki dönemde özellikle 1991-94 yılları arasında petrol ihracatı düşmüş ve düşüşün temel nedeni fiyatların düşmesinden kaynaklanmıştır. 1994’ten sonra daha önce anlatıldığı üzere Çin, Rusya gibi ülkelerin ekonomik gelişmesi sonucunda petrol talebin artması 1997 yılına kadar, petrol ihracatın artmasına sebep olmuştur. 1997’de Asya krizi sonucunda petrol talebin azalmasından dolayı petrol ihracatı 1997’de 15.5 milyar dolara 1998’de 10 milyar dolara düşmüştür.

3.2.2.3. Kamu Dengesi

Daha önce anlatıldığı üzere İran ekonomisinin devrimden sonra savaşın etkisiyle zayıflanan tarım, sanayi ve hizmetler sektörü, ekonominin temel gelir kaynağı petrol sektörüne daha çok bağlı hale gelmiştir. Savaş bittikten sonra yeniden yapılandırma politika sonucunda ve bu politikanın gelir kaynağın petrole bağlı olmasından dolayı devlet bütçesinde petrolün önemi daha çok artmıştır. 1990 yılında yükselen petrol fiyatları bütçe gelirlerinin artmasına sebep olmuştur. 1989’da bütçe geliri 2,085 milyar rial olması, petrol fiyatların yükselmesiyle 3,174

milyar rial ve bütçe açığının 2,125 milyar rialdan 1,142 milyar riale düşmesine neden olmuştur.

1995-99 yılları arasında petrol gelirlerin likidite üzerindeki pozitif etkisi giderek azalmıştır. Bu dönemde bütçe açığının giderilmesi ve üreticilere verilen kredilerin artışı için, devlet para basarak bütçe açığını kapatmak istenmiştir. Ancak izlenen bu politika sonucunda üç piyasada fiyat düzeyinin yükselmesine sebep olmuştur.¹¹⁷

Çizelge 3.13. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler

	Bütçe geliri (milyar rial)	Vergi geliri (milyar rial)	Bütçe gideri (milyar rial)	Bütçe açığı (milyar rial)
1990	3,174	1,187	4,316	-1,142
1991	5,632	1,695	6,051	-418
1992	6,933	2,765	8,090	-1,157
1993	9,884	3,775	10,756	-872
1994	20,250	4,061	20,886	-636
1995	29,244	5,490	28,912	332
1996	41,575	7,313	41,330	244
1997	57,121	12,560	56,783	338
1998	62,378	17,344	65,438	-3,059
1999	53,626	24,881	70,724	-17,098
2000	92,315	40,265	92,759	-443

Kaynak: İran merkez bankası; <http://tsd.cbi.ir>

Çizelge 3.13'te görüldüğü üzere 1990'dan itibaren hızla yükselen bütçe gelirleri ekonomideki yeniden yapılandırma ve yenileme politikasından dolayı bütçe giderleri de hızla artmıştır. 1991-94 dönemini dikkate alındığı zaman 1990'da yükselen petrol fiyatı sonucunda bütçe açığı 1,142 milyar riale düşmüştür. 1991'den sonra yükselen petrol talebi bütçe açığının giderek azalmasına ve 1990'da 1,142 milyar rialden 1997'ye kadar düşmesine, 1995-97 yılları arasında bütçe fazlası 332, 244 ve 338 milyar riale ulaşmıştır. 1997'de Asya krizi sonucunda düşen petrol fiyatları bütçe açığının tekrar yükselmesine sebep olmuştur. 1998'de bütçe açığı 3,059 milyar rial, 1999'da 17,098 milyar rialde gerçekleşmiştir. Çizelge 3.13'e bakıldığında 1990'dan itibaren ülke genelinde uygulanan yeniden yapılandırma politikası, bu dönemde devlet gelirlerin petrole bağlılığının artmasından dolayı daha çok etkilenmiştir. Petrol fiyatlarının yükselmesi bütçe gelirlerinin artmasından ziyade bütçe giderlerinin yükselmesine yol açmış ve fiyatların düşmesi

¹¹⁷ Hajian, D., Salary, T. and Maleksadati, S.(2017). Investigating the impact of oil revenue fluctuations on liquidity in Iran during 1990-2012 using dynamic conditional correlation. *Quarterly energy economics review*, 3(51), 58.

sonucunda giderlerin azalmamasından dolayı, vergilerin yükselmesi politikası izlenmiştir.

3.2.3. Dördüncü Petrol Fiyat Düşüşü

1997 Asya krizinden sonra petrol fiyatların düşüşü petrol üreticisi olan ülkelerde negatif etkilenmesinden sonra dünya genelinde özellikle 2002'den sonra hızla gelişen ekonomilerde petrol talebin artması sonucunda fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. ABD'nin izlediği petrol boru hatların güvenliliği politikası ve aynı zamanda 2000'li yıllarda ekonomik gelişmenin ve petrole olan talebin artmasına neden olmuştur.

Dünya genelinde artan petrol talebi 2001 yılında ABD'de terörist saldırıdan sonra ve ABD'nin açıkladığı politikası, ileriye dönük belirsizliğin artması ve petrol arzındaki fazlalığı fiyatların düşmesine neden olmuştur. Asya krizinden sonra petrol arzındaki fazlalık ve petrol talebin düşmesi 2002 yılına kadar petrol fiyatların düşmesi, petrol üretici ülkelerde İran dâhil olmak üzere negatif etkilenmiştir.

İran-İrak savaş sonrası dönemde uygulanan yenileme politikası ve hızla büyüyen nüfus, ekonomik faaliyetlerin 1990'lı yıllardan sonra büyümesi petrole olan bağımlılığı artmıştır. Petrol fiyatların 1997'den sonra düşmesi sonucunda petrol üretimi 1998'den sonra azalmış ve 1998'de 3.7 milyon, 1999'da 3.4 milyon, 2000 yılında 3.6 milyon, 2001'de 3.5 milyon, 2002'de 3.2 milyon varile kadar düşmüştür.

Çizelge 3.14. Günlük Ortalama Petrol Üretimi (2000-2009)

	Ortalama günlük üretim (1000 varil)	Ortalama günlük üretimin değişimi (%)
2000	3,661	6.4
2001	3,572	-2.4
2002	3,278	-8.2
2003	3,741	14.1
2004	3,834	2.5
2005	4,091	6.7
2006	4,072	-0.5
2007	4,030	-1
2008	4,055	0.6
2009	3,557	-12.3

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 2004, 2008, 2009

2002 yılından sonra hızla büyüyen dünya ekonomisi petrol talebin artmasına sebep olmuştur. 2003-2006 yılları arasında günlük petrol üretimi 3.7 milyon varilden 2005 yılında 4 milyon varile yükselmiştir. 2007 yılında ABD'de ortaya çıkan mali kriz sonucunda ve 2008'de dünyaya yayılmasından dolayı petrol talebi düşmüştür. 2008 mali krizinden etkilen dünya ekonomisi petrol talebin azalması sonucunda İran'da petrol üretimin 2007-2009 yılları arasında 4 milyon varilden 3.5 milyon varile düşmesine sebep olmuştur.

3.2.3.1. GSYİH

1997 Asya krizinden sonra düşen petrol fiyatları sonucunda İran ekonomisinin GSYİH büyümesinin yavaşlamasına neden olmuştur. Bu dönemde özellikle 1998-2001 yılların arasında GSYİH'sı 1998'de 261 milyar dolar, 1999'da 266 milyar dolar, 2000'de 281 milyar ve GSYİH büyüme oranı ortalama %2.1'de gerçekleşmiştir.

2000-2005 yılları arasında petrol gelirlerin düşmesinden GSYİH'nın negatif etkilenmiştir. Bu dönemde devlet çeşitli politikalar uygulayarak etkinin azalması istenmiştir. Örneğin uzun vadeli tahviller, yeni para basmak ve dış borçlanmak gibi politikalar uygulanmıştır.¹¹⁸

2001 yılında ekonomik büyümeye yönelik politikalarda özellikle özel sektöre yönelik sermaye birikimi artması, yeni iş imkânları yaratma politikası sonucunda toplam üretimin artmasına ve ekonomik büyümeyi %2.3 oranında gerçekleşmesine sebep olmuştur. Aynı yılda OPEC ülkeleri petrol fiyatların düşüşünden dolayı petrol üretim azaltma politikası, ülke içinde petrol üretimin %1.3 oranda azalmasına neden olmuştur.¹¹⁹

Üçüncü kalkınma politikasında hedeflenen 2001 yılındaki GSYİH büyüme oranı %5.5 olarak belirlenmiş ama petrol fiyatları düşüşü etkisiyle GSYİH büyüme oranı %2.3 oranında gerçekleşmiştir. 2001'den sonra özellikle 2002 yılı itibariyle dünya ekonomisindeki hızlı büyüme etkisiyle ve

¹¹⁸ Hajian, Salary and Maleksadati, *a.g.m.*,60.

¹¹⁹ İran merkez bankası (2001).*Annual report of economy*, 6.

artan petrol fiyatları, ülke içinde GSYİH büyüme hızı %8 oranında gerçekleşmiştir. 2007 yılına kadar geçen sürede planlanan ekonomik büyüme yıllık ortalama %5 olarak belirlenmiş ve 2002-2007 yılları arasında 2004 ve 2005 yılı hariç hedeflenen politikaya ulaşılmıştır. 2003'te ABD'nin Irak yönetimine karşı başlayan savaş sonucunda dünya ekonomisindeki hızlı büyümeyi negatif etkilemiş ve büyüme oranının düşmesine sebep olmuştur.

Çizelge 3.15. GSYİH ve Büyüme Oranı

	GSYİH (sabit 2010 dolar fiyatı milyon dolar)	GSYİH'nın büyüme oranı (sabit 2010 doları yıllık %)
2001	288,672	2.3
2002	311,993	8
2003	338,947	8.6
2004	353,646	4.3
2005	368,530	4.2
2006	389,552	5.7
2007	425,064	9.1
2008	428,990	0.9
2009	438,920	2.3

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 3.15'te görüldüğü üzere 2000-2009 yılları arasında devletin uyguladığı politikalar sonucunda özellikle firmaların sermaye birikimin artmasından dolayı toplam üretimde pozitif etki yaratmıştır. 2002'den sonra dünya ekonomisindeki hızlı büyüme etkisiyle, GSYİH 2002 yılında 312 milyar dolardan 2007 yılına kadar 425 milyar dolara ulaşılmıştır. 2008 mali kriz etkisiyle dünya genelinde negatif etkilenecek 2008 yılında 428 milyar dolar ve 2009 yılında 438 milyar dolarda gerçekleşmiştir.

Özel sektör ve köbilerle yönelik güçlendirme politikası ve verilen kredilerin düşük faizlerle ve üretim teşvikleri politikası, toplam üretimi ve GSYİH'nın büyümesine sebep olmuştur. 2008 mali krizin etkisiyle tüm dünyada ekonomik faaliyetlerin zayıflaması sonucunda GSYİH büyüme oranı %0.9'a ve 2009 yılında %2.3 oranında gerçekleşmiştir.

Çizelge 3.16. Ana Sektörlerin Değişimi (2001-2009)

	Tarım sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Tarım sektörünün yıllık büyümesi (%)	Sanayi sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Sanayi sektörünün yıllık büyümesi (%)	Hizmet sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Hizmet sektörünün yıllık büyümesi (%)
2001	24.7	-2.2	125.2	-0.05	136.6	4.8
2002	28.1	13.5	135.9	8.3	145.9	7
2003	29.5	4.9	149.7	10.3	156.3	7.1
2004	29.6	0.3	153.9	2.8	167.5	7.1
2005	32.9	11.2	160	3.9	180.6	7.8
2006	34.8	5.6	166	3.7	195.5	8.2
2007	35.8	2.8	174	4.8	217.2	11
2008	27.5	-23	179.9	3.3	220.9	1.7
2009	30.2	9.6	180	0.07	224	1.3

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

1999'dan sonraki dönemde ekonomik faaliyetlerin sektörel açıdan dikkate alındığında tarım sektörünün büyümesi -%7.3'ten 2001 yılına kadar %-2.2'de, sanayi sektörü %0.5'ten 2001 yılında -%0.05'e ve hizmet sektörü %4.4'ten 2001 yılında %4.8'de gerçekleşmiştir. Dünya ekonomide hızla büyümesinden dolayı 2002-2007 yılları arasında tarım sektörü ortalama yıllık %6.4, sanayi sektörü ortalama %5.6 ve hizmet sektörü ortalama %8 büyümüştür. 2008 mali krizin etkisiyle tarım sektörünün büyüme oranı -%23 ve 2009 yılında %9.6, sanayi sektörü %3.3'ten 2009 yılında %0.07 ve hizmet sektörü %1.7'den 2009'da %1.3'e düşmüştür.

2008 yılında dünya ekonomisinde sanayi sektörünün ham maddelerine olan talebin azalmasıyla özellikle petrol talebin düşmesi, petrol fiyatlarının düşmesine yol açmıştır.

3.2.3.2. Dış Ticaret

1997'de Asya krizin etkisiyle dış ticaretin negatif etkilenmesi 1998-2001 yılları arasında özellikle 1998 yılında 4.2 milyar dolar açık vermesi 2001 yılına kadar devam etmiştir. 2001'de terörist saldırı sonucunda ileriye dönük belirsizlikten dolayı dünya ekonomisi negatif etkilenerek dış ticaretin azalmasına neden olmuştur.

2005'ten sonra devletin sübvansiyon politikasındaki değişim, küçük ve orta düzeyde üreticilere verilen sübvansiyon ve düşük faizli krediler sonucunda toplam üretimin yükselmesine ve ihracatın büyümesine sebep olmuştur. Ancak bu

sübvansiyon değişimin kaynağı olarak petrole bağlılığından dolayı daha çok problemlere neden olmuştur. 2008 krizinde düşen petrol fiyatları ve sübvansiyonların devam etmesi devletin cari harcamaların üzerinde negatif etki yaratmasından dolayı üretimin azalmasına ve dış ticarete negatif etkiye sebep olmuştur.

Çizelge 3.17. Dış Ticaret Değişimi

	İthalat (cari fiyatı milyon dolar)	İhracat (cari fiyatı milyon dolar)	Dış Ticaret Açığı (milyon dolar)
2001	26,939	24,491	-2,447
2002	30,560	31,402	842
2003	40,000	37,814	-2,186
2004	49,500	48,018	-1,482
2005	54,596	68,635	14,038
2006	62,043	79,402	17,359
2007	73,628	100,228	26,600
2008	89,280	108,917	19,637
2009	87,393	93,828	6,434

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 3.17’de dış ticaret açığı özellikle 1998’den sonra yükselmiştir. 2001 yılında yaşanan saldırı sonucunda ve ardından 2003 yılında Irak yönetimine karşı savaş etkisiyle dış ticaret negatif etkilenmiştir. 2002-2007 yılları arasında dünya ekonomisinde hızlı büyüme dış ticaretin büyümesine sebep olmuştur. 2003’te dış ticaret açığı 2.1 milyar dolara yükselmiş ve 2004’te 1.4 milyar dolarda gerçekleşmiştir. Petrol fiyatların yükselmesiyle 2004-2007 yılları arasında dış ticaretin büyümesi ve 2005’te 14 milyar dolardan 2007 yılında 26.6 milyar dolara ulaşmıştır. 2008 yılında ekonomik durgunluğun etkisiyle dış ticarete ihracatın düşmesiyle dış ticaret fazlası 19.6 milyar dolardan 2009 yılında 6.4 milyara düşmüştür.

Çizelge 3.18. İran’ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı (2001-2009)

	İran petrol ihracatı (milyon dolar)	Toplam OPEC’in petrol ihracatı (milyon dolar)	İran’ın petrol ihracatının OPEC içindeki payı (%)
2001	21,420	210,041	10.1
2002	19,219	207,194	9.2
2003	26,124	249,553	10.4
2004	34,289	349,008	9.8
2005	60,012	754,559	7.9
2006	77,012	918,627	8.3
2007	83,000	1,051,965	7.8
2008	108,472	1,356,014	7.9
2009	55,746	624,839	8.9

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 2004, 2010

Petrol ihracat rakamlarına bakıldığında 1998'den sonraki dönemde hızla büyüyen dünya ekonomisi 2001 saldırıdan etkilenerek İran ekonomisinde petrol ihracatı %10 oranında düşmüştür. 2004'ten sonra petrol talebin artması sonucunda petrol ihracatının 60 milyar dolardan 2007 yılına kadar 83 milyar dolara yükselmiştir. 2002-2007 yılları arasında petrol ihracatında ortalama yıllık %15 artmış ve 2008 mali krizin etkisiyle düşen petrol fiyatları, petrol ihracatının azalmasına ve 55.7 milyara düşmesine sebep olmuştur.

3.2.3.3. Kamu Dengesi

2001 yılında İran'ın petrol üretimi %2.4 azaldığı ve petrol ihracatının %5.8 düşmüştür. Aynı yılın ilk aylarında devlet bütçesinde yapılan tahminlere (vergi gelirin ve diğer gelirlerin) ulaşmadığı nedeniyle devlet bütçesine tekrar düzenleme yapılmıştır. Devletin merkez banka verilerine göre 3,380 milyar Riyal bütçe açığı olduğunu ve bu açığı kapatmak için geri ödemelerden, satılan tahvil fonları, vergilerle gidermek istenmiştir. Gelirlerin aynı yılda %59.7'si petrol satışlarından, %30.9'u vergi gelirlerinden ve %9.3'ü diğer gelir kaynaklarından elde edilmiştir. 2000 yılına karşın petrol gelirlerinin arttığı ve diğer gelir kaynaklarının azaldığı ayrıca vergi gelirlerinin azaldığı gerçekleşmiştir.¹²⁰

2001'de yaşanan petrol fiyat düşmesi sonucunda OPEC türü petrol üretim payı 2002'de %38.2 ve OPEC dışı ülkelerin %61.8'e, ayrıca OECD ülkelerin üretim payının %29.1 ve İran üretiminin %4.6 olduğunu dünya petrol piyasasında yer almaktadır. 2001'de OPEC'in yaptığı üretim azaltması sonucunda ve ülkelerin belirlenen kota paylarına sadık kalmaları dünyada 2002'de petrol tüketiminin %4 artışa ve fiyatların yükselmesine neden olmuştur.¹²¹

İlk kez 2002'de devlet bütçe yapısı IMF mali kurallarına göre düzenlenmiştir. IMF mali kurallarına göre gelirler, vergi gelirleri ve diğer gelirlere sınıflandırılır ve petrol gelirleri devlet gelirlerinden çıkarılıp ve sermaye varlıkları bölümüne geçmiştir.

¹²⁰İran merkez bankası (2001).*Annual report of economy*, 10.

¹²¹İran merkez bankası (2002).*Annual report of economy*, 8.

Bu dönemde devlet gelirlerinin %81.6'sı vergi gelirlerinden, %18.4'ü diğer gelirlerine eşitlenmektedir ve sermaye varlıkların %99.5'i petrol gelirlerine ayrıca %0.5'i ise diğer sermaye varlıklarına (satılan binalar, araziler, konutlar,...) eşitlenmektedir.

Yapılan değişiklikler sonucunda vergi gelirlerin artmasına ve petrol gelirlerinin nispeten sabit olmasına ulaşılmıştır. Para politikasında devletin orantısız politika izlenmemesi ve likidite kontrolünü sağlamak için satılan katılım fonlarına (merkez banka vasıtasıyla) rağmen likiditede %30.1'e ulaşmıştır ve bu artışın parasal tabanın %23.1 yükselmesinden dolayı ortaya çıkmıştır.¹²²

Çizelge 3.19. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler

	Bütçe geliri (milyar rial)	Vergi geliri (milyar rial)	Bütçe gideri (milyar rial)	Bütçe açığı (milyar rial)
2001	104,640	36,585	105,049	-408
2002	125,479	41,786	125,297	181
2003	165,156	50,586	202,325	-37,168
2004	207,867	65,099	252,055	-44,187
2005	255,000	84,421	304,229	-49,229
2006	387,669	134,574	448,522	-60,853
2007	413,928	151,620	561,359	-147,431
2008	472,995	191,815	569,036	-96,041
2009	595,975	239,741	805,742	-209,767

Kaynak: İran merkez bankası; <http://tsd.cbi.ir>

2003'te devletin en önemli ekonomik politikalarından, üretim ve yatırımın geliştirilmesi, işsizliği azaltmak ve enflasyonu kontrol altına tutmak ayrıca azaltmak olmuştur. Yabancı yatırımcıları teşvik politikasının daha güçlü yörengeye konulması ile para girişine kolaylık sağlamak olmuştur.

Merkez bankasının verilerine göre sanayi sektöründe çoğu üretim mallarında gelişme kaydı edilmiştir örneğin; Alüminyum üretiminde %14.3, Çelik üretiminde %6.4 ve Çimento üretiminde %7.2 gelişme yaşanmıştır.¹²³

2002 yılına karşın devlet bütçe geliri %26.9 artış göstermektedir, vergi gelirleri %80.7'den %82.6'ya yükselmektedir.¹²⁴

¹²²İran merkez bankası (2002).*Annual report of economy*, 11-12.

¹²³İran merkez bankası (2003).*Annual report of economy*, 9.

¹²⁴İran merkez bankası (2003).*Annual report of economy*, 12.

Devlet bütçesinde gerçekleşen vergi gelirlerin 2004 döneminde %81.5'ten 2005'te %67.2'ye düşmüştür ama diğer gelir kaynaklarının payı ise 2004'te %18.5'ten 2005'te %32.8'e yükselmiştir. (yükselişin temel nedenlerinden devlet şirketlerinin kar payının artmasıdır)

2004'te devletin uyguladığı politika sonucunda uzun vadede ekonomik büyüme yolunda, özel sektörün büyümesi ve gelir dağılımının verimli olmasının temelleri atılmaktadır. Bütçe gelirin %31.4 artmasına rağmen bütçe açığı da yükselmektedir.¹²⁵

2003-2007 yılları arasında vergi gelirlerin payı %30'dan %37'ye yükselmiş ve bütçe açığı bu dönemde bütçe gelirlerine kıyasla %20'den %35'e yükselmiştir.¹²⁶

3.2.4. Beşinci Petrol Fiyat Düşüşü

2008 mali krizden sonra etkilenen dünya ekonomisi 2010-2015 yılları arasında enerji tüketiminde çeşitlilik ve petrole bağılılığı azaltma politikası sonucunda petrol talebinde ciddi düşüş gerçekleşmiştir. Giderek azalan petrol rezervleri enerji sektöründe diğer enerji türlerin kullanılması petrol tüketiminde düşüşe sebep olmuştur.

3.2.4.1. GSYİH

2008 krizinden etkilenen İran ekonomisi ve aynı zamanda yaptırımlara maruz kalması GSYİH'nın negatif etkilenmesine sebep olmuştur. Yabancı sermaye girişi giderek azalması ve yaptırımların korkusuyla ülke içinde yabancı yatırımcıların başka piyasaya yönelmesi ekonomide dördüncü kalkınma planının gerçekleşmemesine yol açmıştır. Dünya ekonomisinde ortaya çıkan durgunluk nedeniyle ekonomik büyümenin düşmesine ve İran ekonomisinde GSYİH'nın düşmesine sebep olmuştur.

¹²⁵İran merkez bankası (2004).*Annual report of economy*, 13.

¹²⁶İran merkez bankası (2007).*Annual report of economy*, 15.

Çizelge 3.20. Günlük Ortalama Petrol Üretimi (2010-2015)

	Ortalama günlük üretim (1000 varil)	Ortalama günlük üretimin değişimi (%)
2010	3,544	-0.4
2011	3,628	2.4
2012	3,739	3
2013	3,575	-4.3
2014	3,117	-12.8
2015	3,151	1.1

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 2012, 2016

Petrol talebin azalması özellikle 2008'den sonra dünya ekonomisinde durgunluk nedeniyle ülke içinde petrol üretimin azalmasına neden olmuştur. 2009'da 3.5 milyon varile ve 2010 yılında %0.4 oranında düşmesine sebep olmuştur. Yeni yaptırımlara maruz kalan ekonomide petrol sektörünü hedef alarak petrol satışlarında azalma ortaya çıkmıştır. 2012'den sonra İran'dan petrol alan ülkelere yönelik yasaklar sonucunda petrol üretimi azalmış ve 2012'de 3.1 milyon varile düşmüştür. Petrol üretimi bu dönemde ortalama %7 düşerek 2010 yılında 3.5 milyon varilden 2014 sonuna kadar 3.1 milyon varile düşmüştür.

Çizelge 3.21. GSYİH ve Büyüme Oranı

	GSYİH (sabit 2010 dolar fiyatı milyon dolar)	GSYİH'nın büyüme oranı (sabit 2010 doları yıllık %)
2010	467,790	6.5
2011	485,330	3.7
2012	453,256	-6.6
2013	444,592	-1.9
2014	463,902	4.3

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

2008'de mali kriz sonucunda GSYİH büyüme oranı %0.9'a düşmüş ve 2009'da %2.3 oranında gerçekleşmiştir. 2010-2012 yılları arasında dünya ekonomisindeki durgunluk ülke içinde GSYİH büyüme oranı negatif etkilenecek 2010'da %6.5, 2011'de %3.7 ve 2012 yılında -%6.6'ya düşmesine sebep olmuştur. 2010'dan itibaren uygulanan ambargo sonucunda petrol satışlarını hedef alarak GSYİH'nın düşmesine ve 2012 yılında 453 milyar dolara düşmesine sebep olmuştur. Bu süreçte yapılan görüşmeler sonucunda 2014'te imzalanan anlaşma doğrultusunda GSYİH'nın 463 milyar dolara ve GSYİH büyüme oranının %4.3'e yükselmesine neden olmuştur.

Çizelge 3.22. Ana Sektörlerin Değişimi (2010-2014)

	Tarım sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Tarım sektörünün yıllık büyümesi (%)	Sanayi sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Sanayi sektörünün yıllık büyümesi (%)	Hizmet sektörü, sabit 2010 dolar fiyatı (milyar dolar)	Hizmet sektörünün yıllık büyümesi (%)
2010	31.7	4.9	191.5	6.4	239.1	6.7
2011	31.6	-0.09	196.6	2.6	253.9	6.2
2012	32.8	3.6	160.7	-18.2	257.3	1.3
2013	34.3	4.6	153.1	-4.6	255.2	-0.8
2014	35.6	3.7	160.6	4.9	259.4	1.6

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Sektörel açıdan bakıldığında 2009'da tarım sektörü %9.6, sanayi sektörü %0.07, hizmet sektörü %1.3 oranında büyümüş ve 2010 yılında rakamlar sırasıyla %4.9, %6.4 ve %6.7 oranında gerçekleşmiştir. Yeni yaptırımların etkisiyle 2011 yılından itibaren sektörlerin zayıflamasına yol açmıştır. Çizelge 3.22'ye bakıldığında 2011'de tarım sektörü -%0.09 oranında, sanayi sektörü %2.6 ve hizmet sektörü %6.2 büyüme oranı gerçekleşmiştir. 2012'de sektörlerin zayıflamasına neden olarak özellikle sanayi sektörünün %18.2 küçülmesine sebep olmuştur. Tarım sektörünün bu yaptırımlardan daha az etkilenerek 2012-2015 yılları arasında sırasıyla %3.6, %4.6 ve %3.7 oranında büyüme gerçekleşmiştir.

Yapılan araştırmalar sonucunda 1973-2011 yılları arasında petrol fiyatlarının dalgalanması tarım ve sanayi sektörünün üretimini negatif etkilemiştir. Sanayi sektörünün üretimindeki düşüş tarım sektörüne göre daha çok olmuştur. Ancak hizmet sektörü petrol fiyatlarının dalgalanmasından bir yıl sonra negatif etkilenmiştir.¹²⁷

3.2.4.2. Dış Ticaret

Mali krizden etkilenen dünya ekonomisi dış ticaretin küçülmesine sebep olmuştur. 2009'da krizden sonra dış ticaret fazlası yükselerek 6.4 milyar dolardan 2010 yılında 23.6 milyar dolarda gerçekleşmiştir.

¹²⁷ Shahnazi, a.g.m., 167.

Çizelge 3.23. Dış Ticaret Değişimi

	İthalat (cari fiyatı milyon dolar)	İhracat (cari fiyatı milyon dolar)	Dış Ticaret Açığı (milyon dolar)
2010	95,130	118,815	23,684
2011	97,946	151,934	53,987
2012	121,740	131,305	9,565
2013	101,241	14,056	-87,185
2014	80,361	102,796	22,434

Kaynak: Dünya Bankası veri tabanından; <http://databank.worldbank.org>

Çizelge 3.23 dikkate alındığında dış ticaretin 2008 krizinden sonra giderek büyümüş ve 2011 yılında 53.9 milyar dolar dış ticaret fazlasına ulaşılmıştır. Yaptırımların giderek daha sert uygulanmasından etkilenerek hem ithalat ve hem ihracat azalmıştır. Özellikle 2012 yılında ithalat 121.7 milyar dolardan 2013'te 101.2 milyara düşmüş, ihracat ise 131.3 milyar dolardan 2013'te 14 milyar dolara düşmüştür. 2013'te dış ticaretin negatif oranda gerçekleşmiş ve 87.1 milyar dolar açığa neden olmuştur. 2014'te yapılan anlaşma doğrultusunda ihracat yükselerek 102.7 milyar dolara ve dış ticaret fazlası 22.4 milyar dolarda gerçekleşmiştir.

Çizelge 3.24. İran'ın Petrol İhracatı ve OPEC İçindeki Payı (2010-2015)

	İran petrol ihracatı (milyon dolar)	Toplam OPEC'in petrol ihracatı (milyon dolar)	İran'ın petrol ihracatının OPEC içindeki payı (%)
2010	72,228	815,588	8.8
2011	114,751	1,154,961	9.9
2012	101,468	1,261,183	8
2013	61,923	1,089,270	5.6
2014	53,652	956,164	5.6
2015	27,308	518,216	5.2
2016	41,123	445,684	9.2

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 2014, 2016, 2017

Çizelge 3.24'te petrol ihracatı mali krizden sonra 2012 yılına kadar yükselmiş ve bu dönemde petrol fiyatlarının yükselişinden etkilenerek petrol ihracatı da yükselmiştir. 2009'da petrol ihracatı 55.7 milyardan 2010 yılında 72.2 milyar dolar ve 2011'de 114.7 milyar dolara yükselmiştir. 2012'den sonra sert yaptırımlara maruz kalan ekonomide petrol ihracatını hedef alarak 2012'de 101.4 milyar dolardan 2013'te 61.9 milyar dolara ve 2014'te 53.6 milyar dolara düşmesine sebep olmuştur. Bu dönemde Suudi Arabistan petrol üretimini artarak piyasada İran petrol satışlarının azalması temin etmiştir.

3.2.4.3. Kamu Dengesi

Mali krizden sonra tekrar yükselen petrol fiyatları devlet gelirlerin yükselmesine sebep olmuştur. 2009'da bütçe gelirlerin 596,000 milyar rialden 2010 yılında 625,000 milyar riale yükselmiştir. 2008 krizinden sonra bütçe açığı giderek yükselmesi 2009'dan sonra azalmıştır.

Petrol gelirlerin ekonomiye giriş mekanizması, gelirlerin arttığı dönemde döviz rezervlerin yükselmesinden dolayı ithalatın yükselmesine ve iç piyasada fiyat düzeyin düşük tutulmasına sebep olmuştur. Dev sanayi ve büyük projelerin devlet bütçesine bağlı olduğundan petrol gelirlerin yükseldiğinde projelerin yürütülmesine yol açmıştır. Sonuçta gelirlerin yükselmesi ülke içinde genişleme maliye politikası izlenmiş ve devletin ekonomideki payı giderek artmıştır. Petrol fiyatların düşmesinden negatif etkilenecek devlet harcamaların kısıtlanmamasından dolayı bütçe açığına ve üş piyasada fiyat düzeyin yükselmesine sebep olmuştur.¹²⁸

Çizelge 3.25. Devlet Bütçesine İlişkin Veriler

	Bütçe geliri (milyar rial)	Vergi geliri (milyar rial)	Bütçe gideri (milyar rial)	Bütçe açığı (milyar rial)
2010	625,159	300,035	791,957	-166,797
2011	820,068	284,527	872,186	-52,118
2012	1,114,379	359,451	1,166,702	-52,323
2013	996,724	395,166	1,042,270	-45,546

Kaynak: İran merkez bankası; <http://tsd.cbi.ir>

Çizelge 3.25'te görüldüğü üzere 2010'dan sonra bütçe açığın yükselmesi durdurulmuş ama halen negatif oranda gerçekleşmiştir. 2011'de 52,118 milyar rial açığa ve 2012'de 52,323 milyar riale, 2013'te 45,546 milyar riale düşmüştür. Ekonomik yaptırımların daha sert uygulanmasından dolayı devlet bütçesinde 2010'dan itibaren bütçe açığına sebep olmuştur. Bu dönemde giderek artan bütçe giderleri ve gelirlerin azalması sonucunda ekonominin negatif etkilenmesine sebep olmuştur.

¹²⁸Hajian, Salary and Maleksadati, *a.g.m.*,59.

Çizelge 3.26. İran Petrolü, OPEC ve WTI Petrol Fiyatları (\$/v)

	İran light	İran heavy	OPEC	WTI	Brent
1990	20.64	19.91	22.26	24.46	23.61
1991	17.34	16.33	18.62	21.55	20.06
1992	17.77	16.72	18.44	20.58	19.33
1993	15.06	14.08	16.33	18.45	17.00
1994	14.48	14.56	15.53	17.19	15.80
1995	16.17	16.26	16.86	18.42	17.01
1996	19.03	18.49	20.29	22.20	20.70
1997	18.24	18	18.68	20.56	19.06
1998	11.97	11.45	12.28	14.36	12.71
1999	17.25	16.93	17.47	19.30	17.91
2000	26.75	26.02	27.60	30.37	28.44
2001	22.90	21.67	23.12	26.00	24.46
2002	23.52	23.09	24.36	26.13	25.03
2003	26.89	26.33	28.10	31.09	28.81
2004	34.60	33.06	36.05	41.44	38.23
2005	50.66	47.99	50.64	56.51	54.44
2006	61.07	59.27	61.08	66.04	65.16
2007	69.30	67.06	69.08	72.29	72.55
2008	94.66	91.49	94.45	100.00	97.37
2009	61.25	60.62	61.06	61.88	61.68
2010	78.18	76.74	77.45	79.42	79.60
2011	108.29	106.11	107.46	94.99	111.36
2012	109.79	109.06	109.45	94.10	111.62
2013	107.19	105.73	105.87	97.96	108.62
2014	97.26	96.18	96.29	93.26	99.08
2015	51.40	48.80	49.49	48.73	52.41
2016	41.66	39.57	40.76	43.27	43.76

Kaynak: OPEC annual statistical bulletin 1999, 2004, 2008, 2014, 2017

SONUÇ

Petrol en önemli enerji kaynağı olması ve neredeyse tüm ekonomik faaliyetlerin petrole bağlı olmasından ve daha da önemlisi petrolün yenilenmeyen enerji türü olması, ekonomide petrolün önemini göstermektedir. Zaman içinde petrol piyasasındaki dalgalanmaları araştırarak ileriye dönük değişimleri anlamak, bu piyasada politikaların yürütülmesine yardımcı olacaktır.

İran ekonomisini incelediğimizde iki önemli faktörü dikkate almak gerekir: Birincisi, petrolün ekonomideki payı ve önemidir. İkincisi ise, İslam devriminden sonra ekonominin çeşitli yaptırımlara maruz kalmasıdır.

1961'de OPEC'in kurulması ve ardından üye ülkelerin petrol piyasasında daha güçlenmesinden, petrol üretici ülkeler ekonomide daha çok paya sahip olmuşlardır. İran ekonomisinde, petrol, devrimden önce önemli döviz gelir kaynağı olmuştur. Devlet bütçesindeki gelirlerin %80-%90 arası petrolden elde edilmiş ve neredeyse tüm ihracat gelirlerinin kaynağı petrol olmuştur. Petrol üretimi bu dönemde dev yabancı petrol şirketleri tarafından yapılmış ve İran devletine pay verilmiştir. Bu dönemde İmar adı altında kalkınma planları ve devlet petrol gelirlerinden tüm ihtiyaçlarını giderilmiş ve kalkınma planlarının hedeflerine ulaşılmamıştır. Bu süreçte yaşanan siyasi olaylar ve yabancı güçlerin İran'da hâkim olması, devletin güçsüz ve ekonomik politikaların belirsiz ve yetersiz olmasına yol açmıştır. 1973 yılında ilk petrol dalgalanmasından ekonomi üzerinde negatif etkilenmiş.

Fiyatların yükseldiği dönemde döviz gelirlerin artması, ithalatın artmasına ve üretimin zayıflamasına yol açmaktadır. Petrol fiyatlarının yükseldiği dönemde ekonomik gelişme hızını arttırmak için devlet dev projeleri başlamakta; fiyatlar düştüğü zaman da projelerin uygulanması yavaşlamaktadır.

Devlet bütçesinde bir yıl içinde dikkate alındığında petrol fiyatların değişimi petrol gelirlerini değiştirmektedir. Fiyatların düşmesi sonucunda bütçede hedeflenen gelir düzeyini değiştirmekte, devlet cari harcamaların değiştiremediğinden dolayı gelişmeye yönelik yatırımları azalmaktadır. Ancak

fiyatların yükseldiğinde cari harcamalar yükselmektedir. Petrol fiyatlarında pozitif şoklar ekonomi üzerinde negatif şoklara göre daha az etki yaratmaktadır. Bu durumda petrol gelirlerin ekonomide harcanması kontrol altında olmalıdır. Pozitif şoklarda elde edilen gelir fazlası ekonomide yatırıma yönelik harcanması ve ya biriktirmesi, negatif şokların ortaya çıkması durumunda aradaki farkı kapattırmak için kullanılması petrol fiyatların düşmesindeki negatif etkileri azaltmak mümkün olacaktır.

Devlet gelirlerinde petrolün yüksek paya sahip olması ve üretim faktörlerden bağımsız olarak belirlenmesi, izlenen politikalarda önemli rolü almaktadır. Yapılan araştırmaya göre petrol fiyat yükselmesi üretim düzeyini, yatırım düzeyinin düşmesine ve enflasyonun yükselmesine sebep olmaktadır. En önemlisi %1 petrol fiyat dalgalanması -%11 yatırım düzeyini değiştirmektedir. Petrol gelirlerinin para politikadaki payın yüksek olması, üretim düzeyinin değişmesinde daha az etki yaratmaktadır.

Ekonomide 30 yıl boyunca petrol gelirleri döviz varlıklarının artışına, tüketim malların ithalatın yükselmesine ve devletin bu döviz varlıklarına olan bağımlılığı sonucunda bütçe açıklarına sebep olmuştur. Bütçe açığını kapatmak için bu döviz varlıklarına başvurarak piyasada likiditenin yükselmesine yol açmıştır. Likidite artışı da dolayı olarak enflasyonun yükselmesine sebep olmuştur. Petrol gelirlerinin devlet tarafından harcamaya yönelik olması ekonomide negatif etkiler yaratmıştır.

Petrol fiyatların düşmesi sonucunda ekonomideki negatif etkilerini azaltmak için ilk önce devlet bütçesinin petrole bağıllığı azaltmak ve vergi politikaların verimliliğin arttırmak olacaktır. Ayrıca elde edilen petrol gelirleri üretimin yükselmesine yönelik alt yapıda yatırım olarak harcanması, üretimin artmasına sebep olacaktır. İthalat üzerinde kontrolün artması, petrol fiyatların yükseldiğinde ithalatın verimsiz olarak büyümesini engelleyerek ithalat-ihracat dengesinin kontrol altında olmasına neden olacaktır.¹²⁹

¹²⁹ Roshani, H.(2016). The effect of oil income on liquidity of Iran; with emphasis on the role of cash reserve fund. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(23), 72.

Yapılan araştırmaya göre bütçe açığı ve ticari açık direkt olarak ekonomik büyümenin düşmesine sebep olmaktadır. Petrol gelirlerinin yükseldiğinde döviz kuru üzerinden ticari açığı daha çok etkilemektedir. Ancak büyüme üzerinde pozitif etki yaratmasından, yatırımların yükselmesine yol açmaktadır. Yatırımın yükselmesi de üretimin artmasına ve ticari açığın azalmasına yol açmaktadır. Elde edilen gelir fazlalığı devletin toplam cari harcamaların yükselmesine sebep olmaktadır. Ancak vergi gelirlerinin petrol gelirlerine kıyasla daha düşük olmasından dolayı petrol dışı bütçe açığı yükselmektedir.¹³⁰

Yapılan araştırmalara göre petrol gelirlerinin yükseldiği dönemde devlet bütçesinin artmasından dolayı para hacmin artmasına, enflasyonun yükselmesine ve üretimde durgunluğun gerçekleşmesine yol açmıştır. 1979-81 yılları arasında devrimden sonra başlayan savaş etkisiyle ve petrol fiyatların düşüşü, devletin izlediği para basma politikasından dolayı üretimin zayıflığından, ekonomi üzerinde negatif etki yaratarak enflasyonun yüksek seviyelerde gerçekleşmesine sebep olmuştur. Ayrıca verileri dikkate alındığında petrol fiyatların dalgalanması sektörel açıdan tarım ve sanayi sektörünü negatif etkilemiş ama konut sektörü üzerinde pozitif etki yaratmıştır.¹³¹

Sübvansiyon politikasının baştan değişimi 2006 yılında ilk olarak işsizliğin %13.2 oranında yükseltmiş ve enflasyonu %5.1 oranında yükseltmiştir. Petrolün tüm sektörlerde üretim faktörü olarak fiyat yükselişi, üretim maliyetinin yükselmesine ve üretim hacminin azalmasına sebep olmuştur. Üretimin azalmasıyla birlikte fiyat düzeyi yükselmiş ve ihracatın azalmasına yol açmıştır. Ayrıca fiyat düzeyinin yükselmesi iç piyasada toplam talebin düşmesine ve az da olsa ithalatın azalmasına neden olmuştur.¹³²

¹³⁰ Rezaei, M., Yavari, K., Ezzati, M. and Etesami, M. (2016). The impact of oil resource abundance on Iran's economic growth through the impact on the budget and external sector imbalances. *Quarterly Journal Of Economic Growth And Development Research*, 6(22), 141-142.

¹³¹ Ashari, A., Nadri, K., Abolhasani, A. and Mehregan, N.(2016). The impact of oil price shocks on inflation, growth and money; A case study of Iran. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(22), 98.

¹³² Nematollahi, Z., Shahnoushi, N., Javanbakht, O. and Kakhki, M.(2013). Assessment of results of the implementation of subsidies targeted on production activities, *Quarterly Journal Of Economic Growth And Development Research*,5(19), 19.

2012’de uygulanan ambargo sonucunda petrol sektörü ve sanayi sektörünün gelişmesinin azalmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda petrol fiyatların düşmesi ekonomideki büyümeyi negatif etkilemiştir.

Ekonomik çelişkiler ve petrol ile bağlantısına bakıldığında; petrol fiyatların düşüşü, bütçe açığı, döviz piyasadaki düzensizlik, dış ticarete düzensizlik, devlet yatırımların düşmesi, ekonomik büyümenin zayıflaması olarak belirlenmektedir. Ekonomik çelişkilerin giderilmesine yönelik izlenebilen politikalardan; petROLSÜZ ekonomi politikalar yürütmek, vergi politikaların genişlemesi, devletin cari harcamalarının azalması ve petrol dışı ihracatın genişlemesi, petrole olan bağımlılığı azaltmaya sebep olacaktır.¹³³

2011 yılından itibaren “Shail” petrol türü ABD’de üretimi yükselmekte ve günlük 0.9 milyon varile (yaklaşık %1 toplam petrol arzı) ulaşmaktadır. Ayrıca dünyada ekonomik büyümenin düşmesi sonucunda petrol tüketimi de azalmaktadır. IEA raporuna göre 1970’ten 2015 yılına kadar petrolün GSYİH içindeki payı yaklaşık %50 düşmektedir. Bu da enerji kullanımının verimliliğin yükselmesine ve tüketimin azalmasından kaynaklanmaktadır. ABD’de izlenen daraltıcı para politikası ve dünya ekonomisindeki büyümenin düşüşü, petrol talebin azalmasına neden olmaktadır.

Son olarak petrol piyasasında ABD, Rusya ve Suddi Arabistan’da petrol üretimin azalması ama aynı zamanda İran ve Libya’nın petrol üretimlerindeki artış, petrol arzının yükselmesine sebep olacaktır. Petrol tüketimindeki verimliliğin artması ve aynı zamanda petrole bağlılığın azalmasına yönelik politikalar, petrol fiyatların yakın zamanda yükselmesine engel olacaktır.

¹³³ Harorani, H.(2017). Economic strength and strategy of the Islamic Republic of Iran in the oil market. *Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies*, 4(15),68.

KAYNAKLAR

- Acar, Ç., Bülbül, S., Gümrah, F., Metin, Ç. ve Parlaktuna, M. (2007). *Petrol ve doğal gaz*, 35.
- Ahin, T. (2008). *İran islam cumhuriyetinde kamu yönetimi*. Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akyıldız, M. (2009). *Hatemi dönemi ve sonrası İran'ın sosyal ve ekonomik açıdan karşılaştırması*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Alkin, K. ve Atamon, S. (2006). *Küresel petrol stratejilerinin jeopolitik açıdan dünya ve Türkiye üzerindeki etkileri*. İstanbul ticaret odası, yayın no:48, 19-23.
- Amadeh, H., Analysis of energy demand in agriculture sector, *Journal of Iranian energy economics*,2(8)22.
- Ashari, A., Nadri, K., Abolhasani, A. and Mehregan, N. (2016). The impact of oil price shocks on inflation, growth and money; A case study of Iran. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(22), 98.
- Asnasheri, A., Naderi, K. and Abolhasani, A. (2016). The impact of oil shocks on inflation, growth and money; a case study of Iran. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(22), 96-97.
- Bayraç, H. N. (2005). *Uluslar arası petrol piyasasının ekonomik analizi, Finans-politik & ekonomik yorumlar*.
- Berger, R. (2016). *2016 oil price forecast: who predicts best?*.
- Bohi, D. (1991). On the macroeconomic effect of energy price shocks. *Resources and energy*, 13(2), 144-145.
- Çelik, T. ve Çetin, A. (2007). Petrol fiyatlarının makroekonomik etkileri: Türkiye ekonomisi için ampirik bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu Dergisi*, 100.
- Economic Report of The President, *The Annual Report of The Council of Economic Advisers*, 2017, 22.
- Eivazi, R. (2008). Oil and other barriers to development. *Institute for Humanities and Cultural Studies*, 56.
- Emami-Meybodi, M. and Daei-Karimzadeh, S. (2013). Reflections on correlation between the inflation and economic growth and the deficit in public budget. *Journal of mejlis & rahbord*, 20(75), 134-151.
- Ergün, T. (2004). *Kamu yönetimi, kuram, siyasa uygulama* (Birinci Baskı). Türkiye ve Ortadoğu Amme idaresi enstitüsü yayınları.

- Farhady, A. (2004). A survey of foreign trade effects on Iran's economic growth, *The Journal of Planning and Budgeting*, 9(1), 15-29.
- Fattahi, S., Sohaili, K. and Abdolmaleki, H. (2014). Oil price uncertainty and economic growth in Iran: evidence from asymmetric VARMA-MVGARCH-Mç *Journal Of Economic Modeling Research*, 5(17), 59.
- Ghanavati, M. (2012). *Impact of oil shocks on macroeconomic variables in Iran*. Urmia University Department of Economics, Urmia, 15-16.
- Goodarzi, A. and Sabuori-Deilami, M. (2014). A survey on long-term relationship between exchange rate and non-oil exports in Iran. *Journal of Mejlis & Rahbord* 21(77), 14-35.
- Gordon, M. (2003). *Sosyoloji sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, K. Derya), Ankara, 80.
- Göktaş, K. (2014). *İran dış politikasında Mahmut Ahmedinejad dönemi (2005-2012)*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi, Edirne.
- Gylfason, T. and Zoega, G. (2001). *Natural resources and economic growth: the role of investment*, 34-35.
- Hajian, D., Salary, T. and Maleksadati, S. (2017). Investigating the impact of oil revenue fluctuations on liquidity in Iran during 1990-2012 using dynamic conditional correlation. *Quarterly energy economics review*, 3(51), 58.
- Haldane, A. G. (1997). On Inflation Targeting in the United Kingdom. *Scottish Journal of Political Economy*, 45, 7-12.
- Hamdard, A. (2012). *Petrol fiyatları ve ekonomik büyüme; İran örneği*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri,.
- Hamilton, D. (2003). What is an oil shock?, *Journal of Econometrics*, 113(2), 363-364.
- Harorani, H. (2017). Economic strength and strategy of the Islamic Republic of Iran in the oil market. *Quarterly Journal of Fiscal and Economic Policies*, 4(15), 68.
- Hosseini, S. (2013). Iran's economy accompanied by sanctions with emphasis on 2012 performance, Quarterly. *Journal of Fiscal and Economic Policies*, 1(2), 9-10.
- Hüseynova, T. (2015). *Uluslararası ilişkilerde OPEC'in petrol politikası*. Yüksek Lisans Tezi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, 19.
- IEA world energy outlook 2004, 300-306.
- İnternet: www.economywatch.com/world_economy/USA, adresinden 15 Temmuz 2017'de alınmıştır.
- İran merkez bankası (2001), *Annual report of economy*.

- İran merkez bankası (2002). *Annual report of economy*.
- İran merkez bankası (2003). *Annual report of economy*.
- İran merkez bankası (2004). *Annual report of economy*.
- İran merkez bankası (2005). *Annual report of economy*.
- İran merkez bankası (2006). *Annual report of economy*.
- İran merkez bankası (2007), *Annual report of economy*.
- İran merkez bankası (2008). *Annual report of economy*.
- Jalili, O. and Madjumerd, M. (2016). The survey of existence of price bubbles in oil market of Iran. *Journal of Iranian Energy Economics*, 5(20), 254-255.
- Jalilifar, A. (2016). *Impact of international sanctions on Iranian economy*. Yüksek Lisans Tezi, Kadir Has Üniversitesi.
- James, D. H. (2012). Oil prices. *exhaustible resources and economic growth*, 10.
- Karimzadeh, M., Nasrollahi, K., Samadi, S., Dallali, R. and Fakhar, M. (2010). Examination of Dutch Disease in Iranian Economy with Emphasis on Impact of Terms of Trade on Investment Structure. *Quarterly Journal Of Quantitative Economics*, 6(23), 150-152.
- Kaya, G. (2017). *The impacts of financial sanctions on policy space: The case of Iran and Russia*. Middle east Technical University.
- Kilian, L.(2009). Not all oil price shocks are alike: disentangling demand and supply shocks in the curde oil market. *American Economic Review*, 99(3), 1053-1055.
- Kutlu, A. ve Demirci, S. (2011). The roots of global financial (2007-?), effects of the crisis, partial exit from the crisis and current state. *The Journal of Accounting and Finance*, 129.
- Madani S.J.(2005), *Temel hukuk ve İran'da siyasal kurumlar*, Paydar yayınları, Yedinci baskı,163-198.
- Mehregan, N. (2015). Unforeseen oil price shocks and economic growth in Iran: an application of markov switching regression. *Journal of Iranian Energy Economics*, 3, 2.
- Memarzadeh, A. and Maybodi, A. (2017). 40 years' experience of oil price fluctuations: importance and consequences. *Quarterly Energy Economics Review*, 13(51), 73.
- Nematollahi, Z., Shahnoushi, N., Javanbakht, O. and Kakhki, M. (2013). Assessment of results of the implementation of subsidies targeted on

- production activities, *Quarterly Journal Of Economic Growth And Development Research*, 5(19), 19.
- Özhan, T. (2005). *Petrol fiyatları, siyaset ekonomi ve toplum araştırmalar vakfı*, 10-13.
- Pesaran, H., Salehi, H. and Mohaddes, K. (2012). *Oil exports and the Iranian economy*, 3.
- Pesaran, H., Salehi, H. and Mohaddes, K. (2013). *One hundred years of oil income and the Iranian economy: a curse or a blessing?*, 10-11.
- Rezaei, M., Yavari, K., Ezzati, M. and Etesami, M. (2016). The impact of oil resource abundance on Iran's economic growth through the impact on the budget and external sector imbalances. *Quarterly Journal Of Economic Growth And Development Research*, 6(22), 141-142.
- Rezaei, M., Yavari, K., Ezzati, M. and Etesami, M. (2015). Analysis of the Effect of the Abundant Natural Resources (Oli & Gas) on Financial Repression and Economic Growth through the Income Distribution Channels, *Journal of Iranian energy economics*, 4(14),113.
- Roshani, H. (2016). The effect of oil income on liquidity of Iran; with emphasis on the role of cash reserve fund. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 6(23), 72.
- Samadi, S., Yahyaabadi, A. and Moallemi, N. (2010). Analyzing the impact of oil price shocks on variables macroeconomic in İran. *Quarterly Journal of Economic Research and Policies*, 7.
- Shahnazi, R. and Afarineshfar, S. (2016). An assessment of the impact of oil price fluctuatiouns on the value added of main sectors of Iran's economy. *Quarterly Energy Economics Review*, 2(48), 144.
- Solak, A. O. (2012). Petrol fiyatlarını belirleyici faktörler. *International Journal of Alanya faculty of business*, 4(2), 119.
- Tahran Ticaret müşavirliği, Haziran 2015, 2-5.
- Türkiye cumhuriyeti ekonomi bakanlığı, İnan ÷lke profili, 2015, 9-10.
- USA national energy policy report, 2001.
- Ürün, G. (2003). Petrol piyasalarının yapısı, petrolün etkileşim ağları ve petrol şirketleri arasındaki rekabet ortamı. *Türkiye petroleri anonim ortaklığı arama gurubu*, 9(1), 95-115.
- Yazdani, M. and Norafrooz, T. (2015). Evaluating the impact of oil price volatilities and output gap on trade balance in Iranian economy. *Journal of management (financial economics and development)*, 9(31), 24.
- Zaman Zadeh H.10 yıllık İnan ekonomisi, Tazehaye eghtesad, 8.yıl 129 numara.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : SHEIKHI Masoud
Uyruğu : İran
Doğum tarihi ve yeri : 17.09.1987 / Oroumieh
Medeni hali : Bekar
Telefon : 0507 569 81 10
E-mail : masoud_198717@yahoo.com

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Urmia Üniversitesi	2010

Yabancı Dil

İngilizce, Azerbaycan, Türkçe

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

